

GÄSTRIKLANDS RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

SVEN B. F. JANSSON

STOCKHOLM 1981

ARBETET HAR UTGIVITS MED ANSLAG FRÅN
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA
FORSKNINGSRÅDET

OCH

MAGN. BERGVALLS STIFTELSE

Fotografierna för planscherna har tagits av Gunnel Jansson (Pl. 1, Gs 1 och Gs 2; Pl. 2, Gs 5; Pl. 7, Gs 12; Pl. 12, Gs 18 a, b, c, Gs 20). Av Gabriel Hildebrand (Pl. 1, Gs 1; Pl. 2, Gs 3; Pl. 3, Gs 6; Pl. 4, Gs 7, Gs 8; Pl. 5, Gs 9; Pl. 10, Gs 14, Gs 15; Pl. 11, Gs 16 a). Av Erik Cornelius (Pl. 13, Gs 21, Gs 22). Av Carl Larsson, Gävle (Pl. 6, Gs 11; Pl. 9, Gs 11, vänstra bilden). Av E. Dahlqvist (Pl. 11, Gs 17). Av Evert Jäderberg, Läns museets fotoavdelning (Pl. 8, Gs 13; Pl. 9, Gs 13, bilden till höger).

Figurerna i texten grundar sig beträffande handskrifter i Kungliga Biblioteket och i Uppsala Universitetsbibliotek på fotografier tagna av vederbörande biblioteks reproduktionsavdelning. Övrigt handskriftsmaterial har fotograferats på Tekniska institutionen vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Fotografiet för figur 1 har ställts till mitt förfogande av fotografen Pål-Nils Nilsson.

Vinjetterna av kyrkorna är efter teckningar av Ulf Christofersson från år 1690.

ISBN 91-7402-124-9

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

INNEHÅLL

Förteckning i nummerföljd över Gästriklands runinskrifter . . .	4
Alfabetisk förteckning över Gästriklands runinskrifter	5
Förkortningar	7
Karta över Gästriklands runristningar	8
Inledning	9
Tidigare runinskriftsundersökningar i Gästrikland	13
Österfärnebo sn	23
Hedesunda sn	47
Torsåkers sn	59
Åsunda sn	79
Valbo sn	88
Ovansjö sn	154
Hille sn	181
Ockelbo sn	186
Hamrånge sn	221
Ordförteckning	227
Egennamn	228
Planscher 1–13	

FÖRTECKNING I NUMMERFÖLJD ÖVER GÄSTRIKLANDS RUNINSKRIFTER

Nr	Sid.	Pl.			
1	Österfärnebo sn, kyrkan	23	1	15	Ovansjö sn, prästgården. Nu i kyrkan 162 10
2	Österfärnebo sn, kyrkan	28	1	16 a	Ovansjö sn, prästgården . . . 175 11
3	Österfärnebo sn, Kungsgården	42	2	16 b	Ovansjö sn, kyrkogården . . . 176 —
4	Hedesunda sn, kyrkan	47	—	17	Ovansjö sn, Åsens by. Nu på Västerbergs folkhögskola . . 178 11
5	Hedesunda sn, kyrkan. Nu i Gävle museum	51	2	18 a	Hille sn, Björke. Nu i Gävle museum 182 12
6	Hedesunda sn, Hade (Hadeholm)	53	3	18 b	Hille sn, Björke. Nu i Gävle museum 183 12
7	Torsåkers sn, kyrkan	59	4	18 c	Hille sn, Björke. Nu i Hille hembygdsgård 184 12
8	Torsåkers sn, Väster Hästbo. Nu i kyrkan	71	4	19	Ockelbo sn, kyrkan . . . . . 186 —
9	Årsunda sn, kyrkan	79	5	20	Ockelbo sn, prästgården. Nu i Ockelbo hembygdsförenings samlingar 220 12
10	Valbo sn, Alborga by	88	—	21	Hamrånge sn, Axmar, Sundsmarnäset. Nu i SHM 221 13
11	Valbo sn, Järvsta	89	6	22	Hamrånge sn, Berg. Nu i SHM 224 13
12	Valbo sn, Lund. Nu vid kyrkan	107	7		
13	Valbo sn, Söderby. Nu i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle	128	8, 9		
14	Ovansjö sn, kyrkan	154	10		

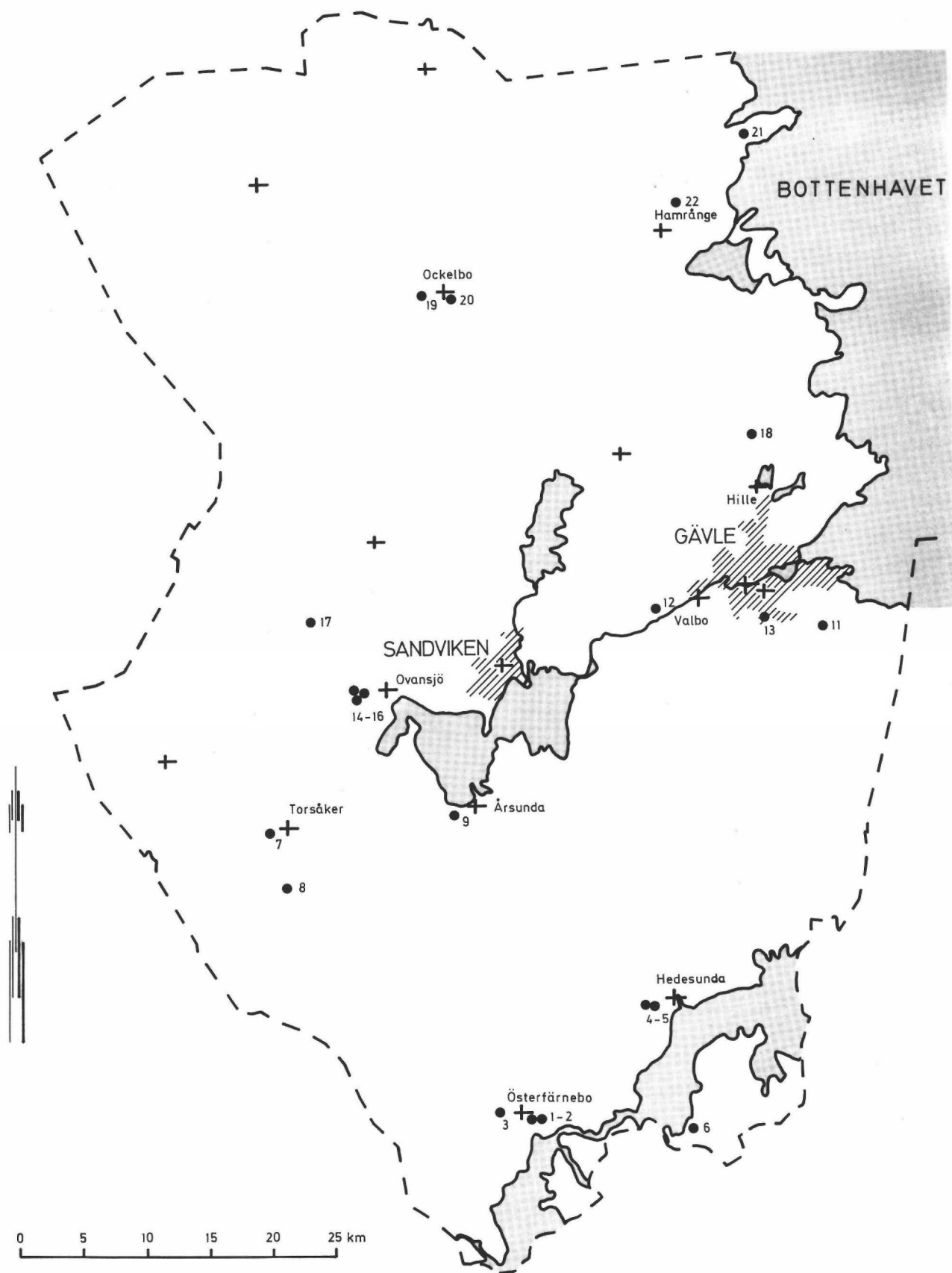
ALFABETISK FÖRTECKNING ÖVER GÄSTRIKLANDS RUNINSKRIFTER

Nr	Sid.	Pl.		Sid.	Pl.
10	Alborga by, Valbo sn	88	—	19	Ockelbo kyrka . . . . . 186 —
21	Axmar, Sundsmarnäset, Hamrånge sn. Nu i SHM	221	13	20	Ockelbo prästgård. Nu i »Pålsgården», Ockelbo hembygdsförenings samlingar . . . . .
22	Berg, Hamrånge sn. Nu i SHM	224	13	14	Ovansjö kyrka 154 10
18 a	Björke, Hille sn. Nu i Gävle museum	182	12	15	Ovansjö prästgård. Nu i kyrkan
18 b	Björke, Hille sn. Nu i Gävle museum	183	12	16 a	Ovansjö prästgård 175 11
18 c	Björke, Hille sn. Nu i Hille hembygdsförenings samlingar	184	12	16 b	Ovansjö kyrkogård . . . . . 176 —
6	Hade (Hadeholm), Hedesunda sn	53	3		Sundsmarnäset se Axmar
4	Hedesunda kyrka	47	—	13	Söderby, Valbo sn. Nu i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle
5	Hedesunda kyrka. Nu i Gävle museum	51	2	7	Torsåkers kyrka 59 4
	Hästbo se Väster Hästbo			8	Väster Hästbo, Torsåkers sn. Nu i kyrkan 71 4
11	Järvsta, Valbo sn	89	6	9	Årsunda kyrka 79 5
3	Kungsgården, Österfärnebo sn	42	2	17	Åsens by, Ovansjö sn. Nu på Västerbergs folkhögskola . . . . .
12	Lund, Valbo sn. Nu vid kyrkan	107	7	1	Österfärnebo kyrka 23 1
				2	Österfärnebo kyrka 28 1

FÖRKORTNINGAR

- ANF = Arkiv för nordisk filologi. (Christiania) Lund 1883 f.
- APhS = Acta Philologica Scandinavica.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet och Vitterhetsakademiens handskriftssamling, Stockholm.
- ATS = Antikvarisk tidskrift för Sverige. Stockholm 1864 f.
- B = Göransson, J., Bautil. Stockholm 1750.
- Blöndal = Blöndal, S., Íslensk-dönsk orðabók. Reykjavík 1920–1924.
- Celsius SR = Svenska runstenar (handskrift i Kungl. biblioteket, sign. F m 60).
- DGP = Danmarks gamle Personnavne, udg. af G. Knudsen og M. Kristensen. Khvn 1936–64.
- DR = Danmarks Runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1942.
- fda. = forndanska.
- fno. = fornnorska.
- Fornv. = Fornvännen. Stockholm 1906 f.
- fsv. = fornsvenska.
- Fv = Fornvännen. Stockholm 1906 f.
- G = Gotlands runinskrifter I, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson och E. Wessén. Stockholm 1962; II av E. Svärdström. Stockholm 1978.
- Gs = Gästriklands runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Stockholm 1981.
- hd = härad.
- hs = handskrift.
- isl. = isländska.
- KB = Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- KLNM = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 1956–80.
- L = Liljegren, J. G., Run-Urkunder. Stockholm 1833.
- Lind = Lind, E. H., Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Uppsala 1905–15.
- LMV = Lantmäteriverkets arkiv.
- NIyR = Norges Innskrifter med de yngre Runer. Udg. ved M. Olsen og A. Liestøl. Oslo 1941 f.
- NK = Nordisk kultur. Köpenhamn, Oslo, Stockholm 1936–56.
- Nä = Närkes runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Stockholm 1975.
- NoB = Namn och Bygd. Uppsala 1913 f.
- ONRM = Stephens, G., The Old Northern Runic Monuments 1–4. London & København 1866–1901.
- Peringskiölds Monumenta = Peringskiöld, J., Monumenta Sveo-Gothorum (handskrift i Kungliga Biblioteket, sign. Fh).
- Pl. = Plansch.
- Ransakningarna = Ransakningar om antikviteterna 1667–84 (handskrift i Kungliga Biblioteket, sign. F 19).
- Runverser = Brate, E. och Bugge, S., Runverser. Stockholm 1887–91 (= Antikvarisk tidskrift för Sverige 10).
- SD = Svenskt Diplomatarium. Stockholm 1829 f.
- SHM = Statens Historiska Museum.
- Sm = Smålands runinskrifter, granskade och tolkade av R. Kinander. Stockholm 1935–61.
- SMP = Sveriges medeltida personnamn 1967 f.
- sn = socken.
- Sö = Södermanlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate och E. Wessén. Stockholm 1924–36.
- U = Upplands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Stockholm 1940 f.
- UUB = Uppsala Universitetsbibliotek.
- yb = verb.
- Vg = Västergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av H. Jungner och E. Svärdström. Stockholm 1940–70.
- VHAA = Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Vr = Värmlands runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Stockholm 1978.
- Ög = Östergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate. Stockholm 1911–18.
- Öl = Ölands runinskrifter, granskade och tolkade av S. Söderberg och E. Brate. Stockholm 1900–06.

Siffrorna hänvisar till runstenarnas nummer i detta arbete. Punkterna anger stenarnas fyndplatser. Kartan är ritad år 1980 av A. Boklund.

INLEDNING

I föreliggande häfte av *Sveriges runinskrifter* har jag behandlat samtliga hittills kända runristningar i Gästrikland, alltså även sådana som ej är bevarade till vår tid utan endast kända genom äldre avbildningar eller uppgifter.

Planer på att publicera Gästriklands runinskrifter har gamla anor. Runmaterialet från detta landskap skulle ju ingå i det väldiga av Johan Hadorph och Johan Peringskiöld planerade verket »Monumenta Runica Sueo-Gothica». Detta djärva mål nåddes som bekant aldrig, men man kom verkligen, genom sina ivriga insatser ute i fältet, en god bit på väg. Se nedan s. 13 f.

Efter stormaktstiden svalnade intresset för runstenarna och för våra fornminnen över huvud taget; under 1700-talet, »nyttans tidevarv», blev det ju naturvetenskaperna som i första hand fångade intresset. Men med 1800-talet, med romantiken och göticismen, blev fornforskningen åter på modet.

Mot slutet av förra århundradet framlade Vitterhetsakademiens sekreterare, riksantikvarien Hans Hildebrand, planen på ett nytt runverk. Akademien anslog år 1883 ett första belopp på 1 500 kronor »för utgifvande af ett verk öfver de svenska runskrifterna, till uppsökande och aftecknande af Sveriges runstenar samt till det insamlade materialets bearbetande». Se *Månadsbladet* 1883, s. 1 f. För 80 år sedan utkom så, med *Ölands runinskrifter* I (1900), det första häftet av Vitterhetsakademiens runverk; det andra Ölandshäftet trycktes år 1906. Arbetet skred av skilda skäl ganska långsamt framåt men har under det senaste halvsekle gått åtminstone något raskare.

Bland fornvännerna ute i landet kände man väl till akademiens publiceringsplaner på detta område, och man väntade här och var otåligt på att arbetet med det egna landskapets runstenar skulle komma igång. Det kan tilläggas, att det förefaller som om kännedomen om den av Vitterhetsakademien planerade vetenskapliga utgåvan kom den lokala runforskningen att begränsas.

Vad Gästrikland beträffar kan följande uttalande i fornminnesföreningens årsberättelse för år 1916 förtjäna att citeras som ett belysande exempel: »Det vore också synnerligen önskvärt, att föreningen sattes i stånd att återupptaga det utforskningsarbete av landskapets och länets fasta fornminnen, som på 1860- och 70-talen inleddes av dess förste ordförande och egentlige grundläggare, lektor C. F. Wiberg. Närmast torde detta arbete böra inriktas på våra forntida gravhögar och med dem besläktade minnesmärken, enär landskapets runstenar, som i synnerhet voro föremål för lektor Wibergs (och sedermera även lektor Kempffs) uppmärksamhet, i sinom tid komma att underkastas en sakkunnig, över hela riket utsträckt undersökning, som föranstaltats och bekostas av Kungl. Vitterhetsakademien.»¹

Runverkets undersökningar har alltså nu, »i sinom tid», kommit till Gästrikland. Med det här föreliggande häftet inleds publiceringen av »Norrlands runinskrifter». Häftet är sålunda tryckt knappt hundra år efter det att Vitterhetsakademien framlade sina planer på att utge sitt stora corpusverk »Sveriges runinskrifter». Sedan den första storvulna tanken väcktes på ett fullständigt svenskt runverk, »Monumenta Sveo-Gothica hactenus exsculpta», har nu mer än tre och ett halvt sekel förflutit.

¹ Årsberättelsen är tryckt i *Meddelanden af Gästriklands Fornminnesförening 1916–17*, s. 47. Även Erik Bellanders uttalande i förordet till *Gästriklands järnåldersbebyggelse (Från Gästrikland 1938)* åsyftar tydligen den av Vitterhetsakademien planerade utgåvan av landskapets runinskrifter: »I materialbeskrivningen intaga ej runstenarna den centrala plats, som eljest brukar komma dem till del i undersökningar av denna art; de bli här endast flyktigt omnämnda i avvaktan på närmare behandling av sakkunnig person.» (A. a. s. 8.)

Från Gästrikland är endast ett tjugotal runinskrifter kända och landskapet framstår alltså, åtminstone i jämförelse med Uppland, som mycket fattigt på monument av detta slag. Å andra sidan är flera av de gästrikiska runstenarna påfallande ståtliga och försedda med ristningar av stort intresse.

Gästriklands runinskrifter har här ordnats topografiskt från sydväst till nordöst. Det först behandlade området blir därför den till Uppland gränsande Österfärnebo sn; sist i ordningen kommer den vid Hälsinglands gräns belägna Hamrånge sn. Inom socknarna börjar numreringen med de runstenar, som är knutna till kyrkorna; därefter löper numreringen i bokstavsordning efter namnen på de platser, där stenarna nu finns eller där de från början stått eller påträffats.

Landskapets runinskrifter förekommer uteslutande på resta stenar; några runristningar i flyttblock eller i berghällar, s. k. runhällar, har ännu aldrig kommit i dagen i Gästrikland. Stenarten i runmonumenten är den hårda, röda s. k. Gävlesandstenen, ett förträffligt material bl. a. för runstenar.

Runstenarna är ganska jämnt fördelade inom landskapet; ingen av Gästriklands nio gamla socknar (Österfärnebo, Hedesunda, Torsåker, Årsunda, Valbo, Ovansjö, Hille, Ockelbo, Hamrånge) saknar monument av detta slag. Däremot har inga runstenar påträffats inom de år 1864 ur Valbo utbrutna socknarna Järbo och Högbo.²

Gästriklands runstenar fördelar sig på följande sätt: Österfärnebo tre (Gs 1, 2 och 3),³ Hedesunda tre (Gs 4, 5 och 6),⁴ Torsåker två (Gs 7 och 8), Årsunda en (Gs 9), Valbo tre (Gs 11, 12 och 13),⁵ Ovansjö fyra (Gs 14, 15, 16 a, 16 b och 17), Hille en (Gs 18 a, 18 b, 18 c), Ockelbo två (Gs 19 och 20), Hamrånge två (Gs 21 och 22).

De flesta runstenarna finns alltså numera i den i landskapet centralt belägna Ovansjö sn. Alltså icke, som man kanske skulle ha väntat, i någon av de socknar, som gränsar till det på runstenar enastående rika Uppland. Detta förhållande står i skarp motsats till ett annat av Upplands grannlandskap. Västmanlands runristningar finner man nämligen i landskapets östra del, längs gränsen till Uppland; de västmanländska ristningarna bildar alltså ett med de uppländska sammanhängande område.

Vad fördelningen av Gästriklands runstenar beträffar, skall man emellertid hålla i minnet, dels att den till Uppland gränsande Valbo sn ända till år 1933 inom sina gränser hade samma antal runmonument som Ovansjö sn, dels att de två uppländska häraderna, Våla och Örbyhus, vilkas gränser i nordväst sammanfaller med Gästriklands, är Upplands på runstenar fattigaste område. Från detta vidsträckta norduppländska område är endast ett fåtal runstenar kända.

Förbindelserna mellan Gästrikland och Uppland går mycket långt tillbaka i tiden. Redan av stenåldersfynden framgår, att Gästrikland har utgjort ett med Uppland och Sörmland sammanhängande kulturområde.

Som bekant räknades större delen av Gästrikland en gång till Tiundaland och intog administrativt samma ställning som ett uppländskt hundare. Den sydöstra hälften av Valbo sn (Yttre Valbo, kustbygden) och de båda kustsocknarna Hille och Hamrånge tillhörde »Roden».⁶ Det är i det sammanhanget av intresse, att en av de ståtliga runstenarna i kustdelen av Valbo sn omtalar, eller har antagits

² Högbo sn är numera, sedan 1943, inkorporerad i Sandviken.

³ Gs 3 har en inskrift utan språklig innebörd.

⁴ Gs 5 är en i runstensstil ornerad sten utan runinskrift.

⁵ Till Valbo sn hörde tidigare ännu en vacker runsten, nämligen den av Åsmund Kåresson och Sven ristade Flerängsstenen. Först år 1933 överfördes denna sydöstra del av Valbo sn till Älvkarleby sn och därmed till Uppland. Flerängsstenen har därför av mig behandlats i *Upplands runinskrifter 4* (1953–58). Den har där upptagits som nummer 1149. Anmärkas kan också, att Gs[10] Alborga by i Valbo sn här icke medräknats. Det är nämligen mycket ovisst, om någon runsten har funnits vid Alborga. Se nedan s. 88. Klammrarna markerar denna ovisshet.

⁶ Se C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden* (3. uppl., 1911), 365 f., 386, J. Nordlander, *Anmärkingar till J. Burei Sumlen* (i: *Språk och Stil 1909*, s. 36, F. Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* (1958), s. 27 f., O. Bjurling, *Das Steuerbuch König Erik XIII* (1962), s. 66, *Det medeltida Sverige* bd 1:1 (1972), s. 29.

Fig. 1. Åsväg i Hedesunda.

omtala »landets ledung» (Gs 13). Det är uppenbart, att Gästrikland har varit inorganiserat i den uppländska ledungen.

De viktigaste landförbindelserna med Uppland och också mellan Gästriklands olika bygder gick åtminstone sommartid på de stora rullstensåsar, som i nord-sydlig riktning löper genom landskapet. Se fig. 1. För kontakterna med Uppland var under forntiden tre åsar särskilt viktiga. Det östligaste färdstråket, som kom att kallas »Norrstigen», följde Gävleåsen och dess fortsättning Uppsalaåsen. Den andra åsvägen löpte på Gävleåsen och fortsatte sedan åt söder på Hedesunda- och Enköpingsåsarna. Den tredje vägåsen utgjordes av Ockelboåsen, som löper mitt igenom landskapet; sedan den tvärat över Dalälven vid Österfärnebo fortsätter den med Enköpingsåsen in i Uppland och Mälarbygden. Carl Fries har framhållit, att skogslandet norr om träsksjön Tämnaaren utgjorde en »naturlig gräns mellan Upplands och Gästriklands bygder. Blott på ett par ställen kunde man utan större möda taga sig igenom dessa oländliga och sidlänta skogar; man följde rullstensåsarna, som drogo sina vägbankar över moar och mossar. Ridstigarna vidgades och jämnades under seklernas lopp, och så uppstodo huvudvägarna mot norr» (*Svenska turistföreningens årsskrift 1932*, s. 5).

Till de bygder, som skapades på eller invid Gästriklands rullstensåsar, är landskapets runstenar knutna. Endast en av Gästriklands runstenar, Järvstastenen i Valbo sn (Gs 11), står emellertid ännu kvar på det ställe, där den från början restes. Alla de övriga har flyttats från sina gamla platser till kyrkor; fragmentariskt bevarade runstenar har fått sin plats på hembygds gårdar, på Gävle museum eller på

Statens historiska museum. Den ursprungliga platsen för ett par av de på 1800-talet flyttade runstenarna (Gs 12 och 13) kan dock exakt bestämmas.

Med detta häfte av runverket inleds som ovan nämnts behandlingen av Norrlands runinskrifter. När Gästriklands runstenar ristades räknades som bekant ej landskapet till Norrland. Först långt senare, mot medeltidens slut, kom Gästrikland att hänföras dit. Sedan år 1762 utgör det, tillsammans med Hälsingland, Gävleborgs län. Ödmården är sålunda ej längre gräns mellan Svealand och Norrland.⁷

---

⁷ I »Sumlen» (Fa 12, KB) finns på bl. 526 följande anteckning av Bureus: »Ödmård är then skoghen som är millan Hambrunge och Skogz kyrkia. Edhmåhlen gemeent kallat. På honom wardt Stephanus af Helsingom slaghen som medh Adhelvard predikade i kon:Stänkils tijdh och begrafven ther Norala kyrkio står ... Thenne Ödmården var Råmärke millan Vp[land] och Nordlandom anno 1290 i kon. Birger Magnusa Sons tijd.» Se *Svenska landsmålen 1886*, bih. I, 2, s. 205.

TIDIGARE RUNSTENSUNDERSÖKNINGAR I GÄSTRIKLAND

De omfattande och betydelsefulla inventeringar och undersökningar av Sveriges runinskrifter, som företogs av Johannes Bureus (1568–1652) och hans medarbetare, kom av naturliga skäl att i främsta rummet gälla det rika uppländska inskriftsmaterialet.⁸ Men även några mer perifera områden av landet, bland dem Norrland, tilldrog sig dessa våra äldsta runforskares uppmärksamhet. I Bureus' arbeten förekommer sålunda nio runinskrifter från Medelpad, elva från Hälsingland och sex från Gästrikland. De gästrikiska runstenar, som där nämns eller behandlas, är Gs 7 Torsåkers kyrka, U 1149 Fleräng, Valbo sn,⁹ Gs 11 Järvsta, Gs 12 Lund, Gs 13 Söderby och Gs 15 Ovensjö prästgård.

De Bureushandskrifter i vilka uppgifter om runstenar i Gästrikland påträffas är den viktiga anteckningsboken »Collectanea Runica» (sign. Fa 6), »Runahäfd» (Fa 10:2) och »Sveorvm Rvnæ» (sign. Fa 5). I »Sumlen» (sign. Fa 12) finner man strödda notiser om Gästrikland.¹⁰ De här nämnda handskrifterna förvaras på Kungl. Biblioteket.

I Bureus' samlingar, som alltså utgör våra äldsta uppteckningar, ingår sålunda, om man ej medräknar Flerängsstenen (U 1149), fem runstenar från Gästrikland.

I de s. k. *Ransakningarna*, den stora fornminnesinventering som riksantikvarien Johan Hadorph hade tagit initiativ till år 1666, lämnar rikets präster och befallningsmän uppgifter till Antikvitetsarkivet om alla de »gambla monumenter» som de på sina olika orter kände till eller hade skaffat sig kännedom om.¹¹ Dessa fornminnesinventeringar bildade en av förutsättningarna för de många antikvariska forskningsresorna. »Ransakningarna» låg till grund, då resorna planerades. Den äldsta i *Ransakningarna* ingående uppgiften om runstenar i Gästrikland lämnas den 4 aug. 1667 av kyrkoherden i Ovensjö, Marcus Joh. Simming.¹² Han inleder sin ransakning på följande sätt: »Efferföliande

---

⁸ Se E. Svärdström, *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter* (VHAA:s handlingar 42: 3, 1936).

⁹ Flerängsstenen tillhör numera Uppland och Älvkarleby sn; se ovan not 5.

¹⁰ Om handskriften »Sumlen», som bland mycket annat innehåller anteckningar om den norrländska resan 1600–1601, lämnar Bureus själv följande upplysningar: »Een book den iagh kaller Sumlen, tiäck wid pass 900 blad, där vthi ähro åtskillighe collectaneer, som vthi een och annan måtta, tiäna till Antiquiteternes excolerande.» Se *Svenska landsmålen 1886*, bih. I, 2, s. 159.

Det kan anmärkas, att Bureus icke nämner någonting om Gästriklands runor på sin »Runtavla» (Runakänslones lärespån), tryckt 1599–1600. Däremot inför han exempel på runformer också från detta landskap, när Runtavlan senare omtrycktes. I detta senare avdrag utökades tavlans mittparti genom att exempel på runformer från Gästrikland, Hälsingland, Medelpad och några andra landskap också medtogs. Se H. Schüek, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien I* (1932) s. 51 och avbildningarna av Runtavlan s. 47–49.

¹¹ Om »Ransakningarna» se H. Schüek i ovan not 10 a. a. band I (1932), s. 255 ff. och II (1933), s. 343 f. På uppdrag av Vitterhetsakademien har en publicering av denna fornminnesinventering igångsatts. Hittills har av utgåvan *Ransakningar efter antikviteter* utkommit band 1:1 (1960), band 2:1 (1969). I det förstnämnda bandet (1960) är »Ransakningarna» rörande Gästrikland tryckta.

¹² Marcus Simming (1621–1690) blev kyrkoherde i Ovensjö år 1655.

handskrift »Monumenta» (sign. Fh 5, KB).¹³ Träsnitten trycktes omsider – med ett undantag¹⁴ – i det av rudbeckianen, prosten Johan Göransson utgivna bildverket *Bautil* (1750). Under rubriken »Gästriklands Rune Stenar» (s. 299) finner man de tryckta träsnitten som nr 1090–1101.¹⁵

Under 1700-talet gjordes den viktigaste insatsen rörande Gästriklands runstenar av Olof Celsius d. ä. (1670–1756). Denne mångsidigt begåvade och insiktsfulle vetenskapsman, som bl. a. var preses vid 136 akademiska dissertationer, ägnade sig också åt att undersöka runinskrifterna i Gästrikland. En av dessa dissertationer, *De Gestrícia*, försvarades år 1720 av E. Alrot, född år 1693 i Gävle, där han en tid tjänstgjorde som lektor och konrektor, död som prost i Ovensjö år 1751. En andra del av dissertationen trycktes 1722.

I *De Gestrícia* (1720), § VII, s. 37f., lämnas en översikt av de då kända runstenarna i landskapet: Ob antiquitatem suam forte non intacta prorsus relinquenda sunt monumenta lapidea, quæ in defunctorum olim memoriam erecta sunt. Hæc numero duodecim in Gestrícia collegit Nobiliss. Peringskiöldius, mihi autem non nisi sequentes lustrare contigit. (»På grund av deras ålderdomlighet bör kanske icke de stenmonument förbigås, som en gång i tiden restes till minne av de döda. Antalet sådana minnesmärken i Gästrikland hopräknar den berömde Peringskiöld till tolv, men jag har ej lyckats påträffa flera än följande.») Därefter följer en uppräkningslista med platsangivelse för tio runstenar: Gs 13 Söderby (»Lapis Hemblingensis»), Gs 11 Järvsta, Gs 12 Lund, Gs 14 Ovensjö kyrka (»supra janua[m] templi Odensjöensis»), Gs 7 (»in templo Thorsåkerensis»), Gs 9 Årsunda kyrka (»templi Asundensis muro incumbit»), Gs 1 Österfärnebo kyrka (»in cœmeterio templi Ferneböensis»), Gs 2 Färnebo kyrka (»in limine ejusdem templi»), Gs 3 Kungsgården (»in prædio regali, quod Kungsgården dicitur»), Gs 4 Hedsunda kyrka (»in limine templi Hedsundensis»).

Två av de i Peringskiölds *Monumenta* 5 befintliga runstenarna saknas alltså i *De Gestrícia* – Ubi vero reliqui duo delitescant, me nescire fateor. (»Varest de övriga två runstenarna döljer sig, tillstår jag, att jag ej vet» skriver alltså Alrot.) De två stenar som det gäller är U 1149 Fleräng och Gs 15 Ovensjö prästgård.

Celsius granskade och upptecknade de gästrikiska runinskrifterna under en resa sommaren 1726. Han skaffade sig också upplysningar om runinskrifter i landskapet genom studenter och andra intresserade personer. Resultatet av undersökningarna införde han i de omfattande anteckningsböckerna »Svenska runstenar» (sign. Fm 60: 1 och 2, KB),¹⁶ där följande gästrikiska inskrifter nämns och mer eller mindre utförligt beskrivs: Gs 1–4, 6, 7, 9, [10], 11–15. Celsius medtager naturligtvis också U 1149 Fleräng, som då befann sig inom Valbo sn, men numera tillhör Älvkarleby sn, Uppland. Celsius kände alltså till tolv runstenar inom den nuvarande landskapsgränsen. Därtill kommer så hans uppgift om den förmodade runstenen Gs[10] Alborga by.

Av de i våra dagar kända runstenarna saknas alltså Gs 8, 16 a, b, 17, 18 a, b, c och 19–22. Av dessa kom Gs 8 Väster Hästbo och Gs 19 Ockelbo kyrka att uppmärksammas senare på 1700-talet.

Den förste som har lämnat någon uppgift om att en runsten skulle finnas i Väster Hästbo är Abraham Hülphers (1734–1798). Han gjorde som bekant vid sidan av andra värv en märklig insats som topograf och samlare. Att Hülphers uppgift om en »sönder slagen» runsten i den gamla byn åsyftar

¹³ Peringskiöld avsåg att använda Hadorphs och Christoferssons träsnitt i ett planerat verk, »Monumenta Sveo-Gothorum». I detta tilltänkta, mycket stort upplagda arbete skulle ej endast runmonument avbildas och tydas, utan där skulle också ingå »hwad här och där märkwärdigt finnes som gamla Konungzhögar, ättebackar, kyrkior, Clöster, Borgar etc.».

¹⁴ Undantaget utgöres av Gs 12 Lund, Valbo sn. I stället för Ulf Christoferssons och Hadorphs träsnitt har i *Bautil* som nr 1100 insatts en till sin nedre del förfalskad, osignerad avbildning.

¹⁵ Att antalet runstensbilder i *Bautil* är tolv beror ju på att Flerängstenen (U 1149) då tillhörde Valbo sn. Av Gs[10] Alborga by fanns ju ingen avbildning; någon sådan har f. ö. säkerligen aldrig funnits.

¹⁶ Celsius införde också flera av dessa iakttagelser i sitt exemplar av *Bautil* (UUB, sign. R 556 a). Genom förbiseende har på ett ställe i *Upplands runinskrifter* dessa av Celsius gjorda anteckningar tillskrivits N. R. Brocman; se a. a. del 4 (1953–58), s. 573, not 1.

Gs 8, alltså den fragmentariskt bevarade runstenen som nu sedan länge har sin plats i Torsåkers kyrka, är enligt min mening uppenbart. Runstensstycket från Väster Hästbo avritades år 1830 av N. J. Ekdahl (1799–1870) under en av hans norrländska resor.

Gs 19 Ockelbo kyrka kom i dagen först år 1795 i samband med att Ockelbo medeltidskyrka revs ned. Runstenen upptäcktes i korgrunden. Den undersöktes och avbildades av magister Samuel Gestrin (1764–1815). Senare undersöktes Ockelbostenen av N. J. Ekdahl, C. Säve, C. F. Wiberg och K. Hj. Kempff. Dessa granskningar är betydelsefulla, eftersom runstenen gick förlorad, när Ockelbo kyrka brann år 1904. Se vidare Gs 19 nedan s. 187 f.

Runstensfragmentet 16 b påträffades (eller rapporterades) år 1852. Det låg då enligt uppgift i Ovan-sjö kyrkogårdsmur. Fragmentet har senare icke kunnat uppsåras. Det förefaller emellertid troligt, att Gs 16 b har tillhört samma sten som det år 1928 funna runstensstycket Gs 16 a Ovan-sjö prästgård.

Ännu ett stycke av en runsten har på senare tid kommit i dagen i Ovan-sjö, nämligen Gs 17 Åsens by. Det påträffades år 1926.

I Hille och Hamrånge socknar har under åren 1922 till 1936 delar av tre runstenar kommit till forskningens kännedom (Gs 18, 21 och 22).

Gs 5 påträffades år 1954 i samband med restaureringen av Hedesunda kyrka och Gs 20 Ockelbo prästgård kom i dagen år 1961.

Under 1800-talet var Gästriklands runstenar föremål för ett ganska stort intresse, icke enbart från lokala forskare. Den ihärdige samlaren, prästmannen N. J. Ekdahl (1799–1870) företog under åren 1827–30 »Wettenskapliga Forskningsresor» i Norrland. I samband med dessa resor besökte Ekdahl också Gästrikland. Han förberedde resan till Norrland med noggrannhet, vilket klart framgår redan av hans skrivelse till Vitterhetsakademien den 22/5 1827. Skrivelsen, som inlämnades kort tid före hans avresa från Stockholm, börjar: »Då Kongl. Akademien med en så särdeles godhet täckts anse wissa af mina bemödanden att eftersöka fäderneslandets Historiska urkunder och med uppmuntran lifvat mig till verksamhet i en väg som utgör mitt nöje i den mån jag kan derigenom gagna mitt fosterland, ser jag mig icke tillfredsställd förrän jag innan min afresa härifrån gjort någon slags redowisning för den användning jag gjort af min tid under mitt wistande härstädes, hufvudsakligen på det mig af Kongl. Akademien gunstigt meddelade understöd. Jag har sökt Stockholm för att antingen af Kongl. Akad. eller någon annan idkare af fornkunskapen erhålla den ledning och anwising, som jag sjelf såsom oerfaren ej kunde ge mig. Det har lyckats mig, att, i Kongl. Ak. Secr. h^r Prof. Liljegren finna den man som med sin mognade erfarenhet är mächtig af den plan som jag hoppas skall vinna Ak.s bifall, och hwilken jag skall bemöda mig att följa. – Denna plan är att samla, såwidt möjligt är, allt Historiskt, Topografiskt, antiqvariskt och såmycket af det Statistiska, som genom sin ålder förtjenar uppmärksamhet och äger värde.» Ekdahl meddelar vidare i skrivelsen, att han som förberedelse för resorna ur de äldsta jordeböckerna hämtat uppgifter »på alla byar och gårdar i hvarje provins af Norrland» och att han »wid hwarje soken annoterat hwad rese- och Landskapsbeskrifningar derom berätta». Hans avsikt är, »att genom resor komma i erfarenhet af hvilka, hurumånga och hurudana minnesmärken hwart serskilt ställe har ifrån hedentiden och huruvida en trakt bär märke efter en större eller mindre befolkning, genom teken efter odlingars försummande eller utöfvande, i äldre tider». I sin ansökan om reseanslag för år 1829 skriver Ekdahl: »För att under loppet af innevarande år genomresa . . . Medelpad, Herjedalen, Helsingland och Gestrikland till uppdagande af de innom deras gränser förekommande forntidsmärkvärdigheter af alla slag nödgas jag anhålla om ett ytterligare Statsanslag af 400 Rdr Bco mot förbindelse, att nu såsom förr till E. Maj:ts Witterhets Historie och Antiquitets Academie afgifva redowisning så väl för förloppet af mina forskningar som för användandet af de till deras utförande nådigst anslagna medel.»¹⁷

Under 1829, alltså under det år som ansökan om statsanslaget gällde, hann naturligtvis Ekdahl ej

¹⁷ Om N. J. Ekdahl och hans resor se B. Hildebrand, *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837 II* (1938), s. 648 f. och H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien VIII* (1944), s. 218–263.

genomforsa alla de fyra av honom nämnda landskapen. I ett brev, daterat Gävle den 27/7 1830, skriver han till Jakob Adlerbeth, att han »hwarken wille eller borde . . . fara från Helsingland förr än» han hade »genomforskat alla dess socknar». Ekdahl fortsätter: »Då jag kom, söndagen näst efter midsommar eller sista Storböndagen, till Hamråde i Gestrkland fann jag på Comminister Hillbergs tillstyrkan rådligast att resa derifrån till Ockelbo, sedan till Ofvansjö, Årsunda, Thorsåker, Jerbo, Hedsunda och sist till Walbo och Gefle. Nu är allt detta verkställt, så att jag snart kan infinna mig i Stockholm för att ordna hwad jag samlat. Det torde dock dröja för mig ännu 14 dagar emedan jag skall göra en serskildt excursion till Hille, och sedan genomsöka LandsContorets och LandsCanzliets arkiver i Gefle för att efterse om några upplysningar öfver de af mig bereste orter äro der att anträffa. – Då jag förleden Sept. reste från Stockholm lofwade Exc. Rosenblad & Fleming m. fl. att jag skulle få behålla mitt Statsanslag till att uppehålla mig med i Stockholm, medan jag bearbetade de samlingar jag gjort . . . Innom 3 veckor återse wi hwaran må wäl till dess, önskar din redl. Bror N. J. Ekdahl.»

Likartade uppgifter om resan i Gästrikland lämnar Ekdahl i ett brev till riksantikvarien Liljegren, daterat »Gefle d. 31 Juli 1830». Brevet börjar: »Redlige Broder! Nu ändtligen kan jag lemna dig den hugneliga nyheten att mina forskningar i Norrland äro slutade, och att jag inom 14 dagar ämnar infinna mig hos wännerna i Stockholm. Jag är blott nu för några dagar hindrad här med att genomleta Gefle Canzlie och Contors Arkiver för att erfara hwad upplysningar jag af dem kan wänta om de landsorter jag skall beskrifva. Jag har nyligen med obeskriflig glädje inhämtat att Tom. 1. af Diplomatarium har utkommit i Mars d.å. Jag skyndar nu att lemna de bidrag till Tom. II, som skyndsammast kunna komma att behöfvas . . . Sedan jag war i Skog har jag genomsökt Hamråde, Ockelbo, Ofvansjö, Thorsåkers, Årsunda, Fernbo, Hedsunda och Walbo socknar, så att jag nyss har ankommit till Gefle . . . Vänskapsfullt af N. J. Ekdahl.»

Under sin resa i Gästrikland besiktigade Ekdahl följande runstenar: Gs 2, 3, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 15, 19.

Några av Gästriklands runstenar har tydligen blivit avbildade av dåvarande generalstabsofficeren, sedermera generalmajoren i armén, Ludvig Henrik Benjamin Westfelt (1807–1889). Detta framgår av Det kongelige Nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1845, där man i redogörelsen för förhandlingar under »October-Mödet» 1844 finner följande uppgifter: »Kongelig svensk Generalstabsofficeer Capitain L. Westfelt havde paa en i den forløbne Sommer foretagen Reise, efter Bestyrelsens Anmodning, taget Aftegninger af adskillige mærkelige Runestene i Upland og Gestrkland, hvilke forevistes.» Se *Antiquarisk Tidsskrift 1843–1845* (Kjöbenhavn 1845), s. 206. Westfelt hade år 1843 blivit ledamot av Oldskrift-Selskabet; följande år blev han ledamot av Krigsvetenskapsakademien. (Tyvärr har jag ännu icke lyckats uppsåra den mångsidigt intresserade L. Westfelts »Aftegninger».)

Carl Säve (1812–1876) företog i augusti och september 1851 en forskningsresa i Hälsingland och Gästrikland. Avsikten med resan var dialektstudier och runinskriftsundersökningar.

I ett långt och innehållsrikt brev till sin bror P. A. Säve, daterat »Uppsala d. 25 Septemb. 1851» skriver han: »Käraste Broder Pehr! Den 17 Sept., just 8 dagar i dag, anlände jag åter till Upsala, och likväl har det varit mig omöjligt att förr än nu få tid att skriva till Dig! . . . Såsom jag alltid plägat göra, vill jag äfven nu i korthet berätta för Dig om gången af min resa.» Sedan Carl Säve beskrivit sitt besök vid några runstenar i Hälsingland, bland dem Malstastenen, fortsätter han: »D. 4 Sept. kl. 6 f. m. reste jag från Tuna till Hudiksvall och började derifrån min sydfärd . . . D. 9 Reste jag derifrån», dvs. från Hanebo, »en lång skogsödemark genom Skogs socken, 4 1/2 mil, och stadnade i Ugglebo (el. Ogelbo) socken i Gestrkland. – Jag hade bref till Prosten Hädell, så att jag räknade på att bli qvarbuden; men prosten var borta och jag möttes ute på gården (synbarligen för att jag ej skulle hinna komma in) af en utsänd husmamsell, som tedde sig så oinbjudande som det stod i hennes stackars förmåga. Under det att jag på gården frågade efter kyrknycklarna, m. m., trängdes en mängd nyfikna ansigten af gamla och unga, hannar och honor, inne i förstugudörren, för att gapa på mig (stället långt från allmänna vägen!). Slutligen begaf jag mig från detta otrefliga herrskap till kyrkan, der jag förgäfves sökte en runsten [= Gs 19]. Sedan tog jag in på g. gifvaregården och sökte upp en ganska vänlig kaplan, Ortman, som jag fann vara gift med en gammal (ngt litet) bekant . . . , nu moder för en barnskara och skäligen tandlös, dock ganska fryntlig och välvillig. Andra morgonen ficks den i kyrkan undangömda runstenen reda på. Reste 4 1/2 mil till Ofvansjö. Under vägen mötte jag och talade vid den återvändande prosten Hädell, som tycktes vara en harsktreflig herre, något à la Lutteman, och det gjorde mig riktigt godt, när han med rynkade ögonbryn mottog underrättelsen, att jag ej blifvit inbuden i hans hus. Se så, nu får de der gässen! tänkte jag. I Ofvansjö gick det nästan på lika sätt: Prosten Hillberg

var borta – det skurades i förstugan: vare detta nog sagt! Två prester råkades, men ingen visste, att 2 runstenar der skulle finnas, ehuru den ene (presten) varit der 10, den andre 6 år . . . Vi gingo till kyrkan, och si – på kyrkogården stodo mina bägge runstenar resta! dock på kant, 1 1/2 aln höga, men 2 1/2 och 3 al breda! 'Det var besynnerligt!' sade gås-karlarna. 'Ja-men!' sa' jag. Inskrifterna afskrefvos och jag kröp sluteligen i en rätt otreflig säng på den lika litet trefliga gästgifvaregården; men sof som en prins – till kl. 1/2 6 på morgonen, då jag vaknade vid det att någon omildt ryckte upp dörren och en grof basröst, icke hörd på öfver 10 år utropade: 'Är det Carl Säve, som ligger här och drular?' 'Ja så, är det du, din gamla skälm till en Gråskeppare, som purrar ut så här tidigt!' Och min gamle vän Hollander, stod vid sängen. Det var ett kärt möte. Han är sedan många år läkare på Petrés många bruk i denna och Thorsåkers socknar. Efter ännu ett besök vid runstenarna följdes vi åt en mil tillvägs; han hem åt och jag till Th. Petrés (läs Pètres) stora bruk Hofors i Thorsåker . . . Jag var der till den 15de, mest för Patronen väntades hem, men han kom ej. Emellertid hann jag här att renskrifva en stor mängd, under den sednare tiden, under åkandet, gjorda blyerts-anteckningar. Dessutom gjordes små utfarter: till en runsten i Thorsåkers kyrka, till en märkvärdig grufva med en 90 famnars gång rakt in i ett berg, och derifrån ett 30 famnars schakt ned. Jag mådde som en prins på detta präktiga herresäte, kostbart som ett furstendöme. – Derifrån d. 15, 4 3/4 mil till Färnbo och Gysinge bruk. Vid Färnbo kyrka söktes förgäfvos 2 runstenar; de voro förstörda. Gysinge är ett praktfullt, stort bruk med Vallon-smide (hvertill endast Dannemora-malm duger), och dessutom så stora jordegor, att det ensamt rustar 5 dragoner med hästar och allt och 3–4 soldater; bygdt som ett slott. Jag har varit här 2 ggr förut och låg hos Insp. Henschen. Om morgon gjorde jag en färd 1 mil bort, på båt, på den här så storartade Dalelfven, som här utvidgar sig till en stor och bred sjö eller 'fjärd', lik en Mälare med vikar, uddar och holmar. Morgonen var varm och utmärkt skön. En förut okänd runsten söktes och fanns.» (Därmed åsyftar Säve utan tvivel Gs 6 Hade.) I brevets fortsättning skriver Säve: »Kl. 3 e. m. reste jag från Gysinge öfver Dalelfven, på sex nybyggda och långa 'brogar', och kom in i Vestmanland» och därmed var forskningsresan i Gästrikland avslutad. Carl Säve anlände till Uppsala den 17/9 1851.

I sitt långa brev avslutning meddelar Carl Säve, att han på sin resa färdats »tillhoppa 108 mil till lands och 16 mil till sjös; Gud ske lof, städse allt friskare och gladare!» Han beklagar emellertid, att hans brev »endast innehåller den ena antiqvariska torrheten och runiska sten-knaggligheten på den andra».

En av anledningarna till att detta brev så utförligt här har citerats är, att Säves anteckningar från forskningsresan icke har kunnat återfinnas. Jag har, åtminstone hittills, sökt dem utan framgång. Därför får också ett brev från Carl Säve till George Stephens, avsänt den 5/11 1851, ett särskilt intresse. Säve skriver där bl. a.: »Du minnes förmodligen, att jag förut yttrat, att *alla* Sveriges runstenar borde återläsas och ånyo aftecknas; ty det är ganska få, som äro fullkomligen rätt lästa. Åtminstone har jag funnit, att åtminstone *någon*, stundom ganska väsentliga rättelser varit att göra på hvarenda – eller minst på 19 bland 20 – af dem, som jag läst . . . Under min resa i somras, hvarunder jag hade tillfälle att återläsa och oftast afteckna de fleste af Helsinglands och några af Gestrilands runstenar, blef det högeligen bestyrkt.» Efter en redogörelse för Malstastens betänkliga tillstånd och några rader om Sunnåstenen fortsätter Säve: »Allt detta och mera har jag nu tyckt skola vara af vigt för den nordforskande lärda verlden att känna och ville således gerna bidra mitt till att göra det tillgängligt. Men som vi icke i Sverige, ty värr, hafve någon tidskrift för slika saker (annat än att *begrafva* det i 'Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens' – hvilken lång och ståtlig *titel!* – katakomber), hälst som ett par taflo der till skulle behöfvas, så hade jag tänkt, att en slik liten afhandling skulle kunna användas af Oldskriftselskabet i Kjöbenh. – Jag anhåller derföre att få besvara Dig med att hos den eller dem som vederbör fråga, om en sådan 'tractat' skulle kunna få plats i Sällskapets Annaler eller Antiq. Tidskrift, dock hälst i de förra? – NB. sedan först *Du* genomläst den och funnit den kunna framlemnas och sedan andra vederbörande funnit den användlig. Meningen vore att blott utgifva, med afbildningar, *Forsa-ringen* (Lilj. 1952), hvars runor utgöra liksom en öfvergångsform mellan staflösa och vanliga runor, *Högs-stenen* (L. 1068), *Sunnå-stenen* (Lilj. 1064) och *Malstads-stenen* (Lilj. 1065). I fall den tillsvidare försvunna eller gömda *Hudiksvalls-stenen* (Lilj. 1063) och den högst svårlästa *Tuna-stenen* (Lilj. 1067), skulle fås reda på och den sednare lyckligen uttydas, så kunde de blifva föremål för en tilläggs-afhandling sedermera . . . Denna afhandling är visserligen icke nu färdig, ehuru jag eger alla materialier dertill, och jag har ej håller nu tid att taga ihop dermed (i anseende till att jag bestrider Prof. Schröders offentliga föreläsningar); men om Ditt svar uppmuntrar mig dertill, så är det min mening att fullborda arbetet kanske innan årets slut; med ett ord: under julferierna.»

Stephens svarade den 12/12 1851: »Först ett par dagar sedan var jag nog lycklig att få ditt vänskapsfulla bref, dat. Nov. 5 . . . Tankan om Run-artikeln var förträfflig. Jag har varit hos Rafn desangående. Han . . . var mycket glad öfver anbudet att skrifva en artikel, vill tacksamt emottaga och trycka den, och vill låta skära eller gravera de plancher hvilka kunna vara nödiga. Han begär dock att, om möjligt, du ritar dem i 8vo-form, samma storlek som boken (Annaler), då det alltid blir svårare för artisen här att utvidga eller förstora planchen. Du får honorar för artikeln, säger Rafn, på samma vis som alla andra . . . Sitt nu vackert ned, och tänd din lampa (item din pipa) och författa din uppsats. Skicka hit den så snart den blir färdig (i Januarii eller Februarii) och så skall det öfriga gå bra. Jag har lofvat Rafn att läsa korrekturer åt honom, att icke allt för många tryckfel må insmyga sig.» (Sign. I 18. ATA.)

Säve tackar sin »redbare Vän» i ett brev av den 28/3 1852 för hans uppmuntran: »Min tack kommer likväl ganska sent – kan Du med skäl utropa – och dessutom hade afhandlingen om Helsinge-runstenarne längesedan bort vara sänd; men jag har, ty värr, haft mer än giltigt förhinder. – Just som jag hade slutat mina föreläsningar under höstterminen (för Schröder), och Ditt bref samtidigt dermed manade mig att gripa verket an, insjuknade jag d. 19de Dec. häftigare än någonsin förut uti hjertinflammation, med en förfärlig feber . . .»

Säve kunde emellertid ej samla sig till att ge ut sitt material från resan år 1851. Men han släppte tydligen aldrig tanken på en publicering. Mer än två årtionden senare är saken ännu på tal mellan Stephens och honom. Stephens skriver i ett brev (9/12 1872): »By all means write your article on the stones with Helsing runes *as soon as possible*. It will of course at once be printed (with engravings) in the Årböcker,—but as there are plenty of essays waiting *they are printed in the order they are received*. So write *at once*. If I remember right, the pay is 20 Danish dollars per sheet, and you receive 50 free overprints.» Men, som sagt, Säve förverkligade aldrig sin tanke att sammanställa en uppsats om de hälsingska och gästrikiska runinskrifter, som han hade undersökt.

I ett brev till Stephens den 27/12 1872 ger Säve några korta upplysningar om sin för mer än 20 år sedan företagna resa: »Ingen har, så vidt jag vet, granskat eller ens läst dessa besynnerliga inskrifter med Helsing-runor på de sista 150 à 200 åren . . . Ja, ingen forskare har sedan Celsiernes tid sett dem, utom en viss runstens-läsare, C. S. i Uppsala, som, i styggt duggrekn och stående på en lerig åker, läste L 1065 [= Malstastenen i Hälsingland] i Sept. år 1851, och de andra 3 (den 5te är försvunnen) dagarne derefter.»

Carl Säve dog den 27/3 1876. En del av hans runologiska anteckningar förvarades tydligen av kommerserådet, fil. dr S. J. Stenberg (1818–1888). Tre månader efter Säves död översände Stenberg till George Stephens alla de beskrivningar och teckningar av runstenar som Säve hade gjort under sin resa i Medelpad, Hälsingland och Gästrikland 1851. Detta framgår av ett »Qvitto å inlemnadt rekommenderadt bref», som har följande lydelse: »Stockholm. E. 59101. Å härvarande postanstalt har denna dag blifvit till befördran inlemnadt ett rekommenderadt bref, adresserat till Grimslöf och G. Stephens; derå detta till bevis meddelas. 18 10/7 76. A. Ljungberg.»¹⁸

Bland Carl Säves papper i ATA (I 12) påträffades även en i detta sammanhang intressant handling, nämligen en detaljerad redogörelse för innehållet i den ovan nämnda rekommenderade försändelsen: »Till Herr Professoren G. Stephens, Husaby, Grimslöfs Station, Småland afsändes under rekommendation denna dag, enligt begäran af Herr Antiquitets Intendenten P. A. Säve i bref den 5 juli 1876, följande af framlidne Professoren Carl Säve efterlemnade, i förvar hos mig satta afteckningar och anteckningar till 'Runica', neml. 1° ett mindre häfte, med titel 'Runstenar 1851, Medelpad, Helsingland, Gestrikland och Uppland af Carl Säve', innehållande, utom titelbladet, 14 blad, deraf 12 blad med anteckningar eller afteckningar i blyerts. 8°. — 2° två blad text å Malstad-stenen, Sunnå-stenen och Högs-stenen, alla i Helsingland. 4°. — 3° ett blad runtext å Malstads-stenen (262 runor) och Sunnå-stenen (86 runor) i blyerts. 4° vikt till 8°. — 4° tre blad: 'Gestriklands Runstenar' (1045–1060) + 'Helsinglands Runstenar' (1061–1071), (en sida runskrift i blyerts) i 8°. — 5° fyra blad afteckningar (drawings) af runstenar (Högs-stenen och Malstads-stenen) i 4°. — 6° ett blad afritning af en Runsten = Norrala kyrka Liljegren 1061 i 8°. — 7° ett blad: 'Ett fragment till fullständigande af Runstenen i Delsbo', m. m. — 8° tre smärre blad a) b) c) runstensafritningar = a) Torsåker d 13/9 1851, Lilj. 1055 — B. 1097 — 'inmurad i väggen i sakristian; b) Notby i Njurunda' + 'Attmar-by Abr. Nilsson, (Grafströms i Åffna); c) Öfvansjö kyrka d. 1 Aug. 1867.' 'Albert Berg. Vilhelm Uppström.' — 9° tre blad a) b) c). till Ringen å Forssa kyrkodörr i Helsingland, Lilj. 1952, = a) ritning d. 4–5 Sept. 1851, i liten 4° b) ritning efter original-teckning i Köpenhamn 1853 i folio; c) afteckning af runorna med anmärkning den 21 Febr. 1864 i stor 4°. — 10° tre smärre blad till Forssa-ringen, ett af Prof. Stephens. Stockholm den 10. Juli 1876. S. J. Stenberg.»

George Stephens, som alltså i juli 1876 hade fått i sina händer Säves anteckningar från resan år 1851, publicerade dem år 1878 under titeln *Some runic stones in northern Sweden* i *Nova Acta Reg. Soc. Sc. Ups.* Ser III.¹⁹ Stephens inleder arbetet, som har underrubriken »From the papers of the late Prof. Dr. Carl Säve», på följande sätt: »In the autumn of 1851, chiefly in August and September, my learned and lamented friend Prof. Dr. Carl Säve made an antiquarian excursion to examine the so-called Helsing-stones and other fornlaves in Northern Sweden. He took careful but rough copies, and it was always his intention to draw these out fairly and make them public. He had particularly entrusted to me, from time to time, some of his ideas thereon. But alas!, his frequent attacks of illness prevented him from carrying out his plan, and at last he was called away from us, 27 March 1876. — I have therefor thought it my duty, in honor to his memory, to endeavor to make known, in his name, what he has left on this head. I give his own words, where we have any. Otherwise, I have made remarks of my own. Copies taken 25 years ago, when the stones had necessarily suffered less than they have now, must always be most valuable . . . All the Ms. materials relating to this subject which could be found among Prof. Säve's papers, now by gift of his brother Dr. P. A. Säve the property of the Library in Upsala, have been kindly forwarded to me; but they consist only of a little Note-book, some loose sheets and sketches, and drawings of 3 stones more or less ready for engraving. Whatever could be given in facsimile I now lay before the reader . . .»

Gestriklands Fornminnesförening bildades den 9 maj 1862 och blev således den femte i ordningen av sådana föreningar i vårt land. Ändamålet skulle, enligt det utprop som under rubriken »Fornminnesförening för Gestrikland» infördes i *Sjette Norrlands-Posten* den 3 maj 1862, bland annat »blifwa: att förskaffa noggran kunskap om alla fornlemningar, hedna och katholska, inom provinsen Gestrikland,

¹⁸ Kvittot är inlagt bland Carl Säves papper (I 12, ATA).

¹⁹ Redan den 7/4 1877 hade Stephens presenterat arbetet för Vetenskapssocieten i Upsala.

däröfwer upprätta inventarium och widtaga alla lagliga åtgärder för deras wård, äfwensom för den lagliga behandlingen af skeende jordfynd . . .»²⁰

En av initiativtagarna var lektorn i historia vid Högre allmänna läroverket i Gefle, fil. dr Carl Fredrik Wiberg (1813–1881), som också blev föreningens förste ordförande. Han kvarstod på denna post i femton år, alltså till 1877.

Genom att Wiberg tydligen var särskilt intresserad av landskapets runstenar, kom fornminnesföreningen att göra insatser på deras utforskande. Han reste i landskapet, med anslag från Vitterhetsakademien, under sommarferierna 1864 och 1865. Under dessa resor, som företogs tillsammans med ritläraren vid läroverket, N. L. Söderholm, undersöktes och avbildades alla Gästriklands då kända runstenar. Wiberg insände sina reseberättelser till Vitterhetsakademien; de har sin plats i ATA.²¹

I *Gästriklands Fornminnesförenings Årsberättelse för 1863–1864* (tryckt 1865) lämnas följande redogörelse för Wibergs undersökningar sommaren 1864: »Gästriklands Fornminnesförening, som under året 1863, dels till följe af ringa tillgångar, dels tillfölje af Ordf:s vistelse i utlandet under sommaren, var i föga tillfälle att utveckla någon verksamhet, har deremot under sist förflutna sommaren befunnit sig i lyckligare förhållanden, hvarföre den i första rummet har att tacka K. Vitterhets-, Hist.- och Ant.-Akademien, som till föreningens understöd lemnat ett belopp af Två Hundrade Rdr Rmt. Enligt uppdrag af Fornminnesföreningens styrelse, har Ordf. med dessa medel under sommaren företagit en mängd antiquariska undersökningar, synnerligen i provinsens sydligare del. Sålunda hafva blifvit besökta Walbo, Hedesunda, Fernebo, Thorsåker, Årsunda och Ofvansjö socknar, af Ordf . . . En mängd graf-fält hafva blifvit undersökta och antecknade samtliga, inom dessa socknar befintliga, runstenar hava blifvit noggrant afritade af Hr Söderholm, af Ordf. lästa och till texten jemförda med äldre afläsningar, hvarvid stundom viktiga iakttagelser varit att göra.» Årsberättelsen 1863–1864 beledsagades av första häftet av *Gästriklands Runstenar*, utgifne och förklarade av Carl Fredrik Wiberg, ritade och lithograferade af N. L. Söderholm. I detta häftes inledning konstaterar Wiberg: »Gästriklands runstenar tillhöra de yngsta i Norden. De gå knappast upp öfver 1200-talet, dit dock anledning finnes att hänföra en och annan af dem. Antalet upptages i den gamla runebeskrifningen Bautil till 15, af Liljegren, på grund af ett misstag, till 16; numera kan detta antal knappast tillrättas. Förf. har sig för närvarande icke flera än tio med säkerhet bekanta. Bland dessa finnas dock flera af verklig märkvärdighet: vi meddela här två sådana, Lunda-stenen i Walbo s:n och Maskrunestenen å Ofvansjö kyrkogård.» Om dessa två av Wiberg behandlade runstenar se nedan Gs 12 och Gs 15.

Föreningens årsberättelse för 1865 börjar på följande sätt: »Sedan Föreningens sista sammanträde har förflutit ett år, hvarunder Styrelsen sökt efter bästa förmåga med de medel som stått henne till buds vara verksam för Föreningens ändamål, som är uppdragandet, förklarande och skyddande af Gästriklands fornminnen. Äfven under innevarande år har Föreningen, i likhet med hvad i fjol egde rum, af 'akademien' fått uppbära ett anslagsunderströd med 200 Rmt, hvarmed Ordf., i sällskap med . . . Hr N. L. Söderholm och understundom någon annan Föreningens ledamot, företagit undersökningsresor inom provinsen. De socknar som i år blifvit besökta äro Hille, Hamrånge, Ockelbo, Walbo, Årsunda och Hedesunda . . .; sedan under förledet år alla kända Runstenar, som numera kunna tillrättaskaffas, blifvit aflästa och aftecknade, med undantag af en runsten i Ockelbo, har under sommaren äfven den blifvit

²⁰ Uppropet återges – med ett tiotal smärre felaktigheter – av E. Brännman i *Gästriklands kulturhistoriska förening under hundra år* (1962), s. 5 f.

²¹ Reseberättelserna trycktes med någon förkortning och med smärre ändringar, när fornminnesföreningen, tjugofem år senare, började utge sina *Meddelanden*. I första häftet (1889) heter det: »Genom Herr Riksantikvarien H. Hildebrand har Gästriklands Fornminnesförening erhållit utdrag af en till Vitterhets-, Historie- och Antiquitetsakademien ingifna dagbok öfver antiquariska undersökningar, som åren 1864 och 1865 inom provinsen anställdes af föreningens dåvarande ordförande Lektor C. F. Wiberg med biträde af ritläraren vid elementarläroverket N. L. Söderholm. Denna dagbok har veterligen ej varit i tryck utgifven och torde derför åtskilligt af hvad den innehåller, såsom äfven tjenande till ledning och utgångspunkt för vidare efterforskningar, ännu ega tillräckligt intresse för att här införas.»

granskad och aftecknad.» – I »Årsberättelse för 1866» meddelas: »Dels i följe af sommarens ofördelaktiga helso- och väderleksförhållanden, dels af mindre tillgångar har Föreningens verksamhet under detta år hufvudsakligen inskränkt sig till bearbetning af de materialier som under de båda nästföregående åren blifvit samlade. Denna årsberättelse beledsagas emellertid af 2:dra häftet af Gestriklands Runstenar, innehållande *Gefle-stenen* [= Gs 13] och *Jersta-stenen* [= Gs 11], lithografierade af Hr N. L. Söderholm och beskrifne af Ordf., för att till Föreningens medlemmar utdelas. Utom till Föreningens medlemmar har förra häftet, innehållande Lunda-stenen och Maskrune-stenen från Ofvansjö, genom Ordf:s försorg blifvit utdelade till åtskilliga så in- som utländska lärda och föreningar, och i utlandet tillvunnit vår Förening ett smickrande erkännande, på samma gång man icke underlåtit anmärka, att Föreningens bemödanden kunde förtjena ett allmännare deltagande och understöd från samhällets mer bildade och välmående klasser, än hvad som hittills blifvit den till del.»

De två tunna häftena *Gestriklands runstenar* (1865 och 1867), där alltså blott fyra av landskapets runinskrifter behandlas (Gs 11, 12, 13 och 15), är det enda arbete som C. F. Wiberg publicerade på runforskningens område. Han gjorde onekligen mer betydande insatser på annat håll. Om Wibergs omfattande verksamhet se W. Lindeberg, *En minnesteckning* (i: *Meddelanden av Gestriklands Kulturhistoriska förening 1919*, s. 3f.) och B. Schnittger, *Carl Fredrik Wiberg som fornforskare* (i: *Meddelanden . . . 1919*, s. 12f.).

Efter Wiberg skulle det dröja ganska länge innan någon av Gästriklands runstenar ånyo undersöktes och publicerades. Det framgår visserligen av ett brev till riksantikvarien H. Hildebrand (den 26/1 1868), att språkforskaren och juristen Vilh. Uppström hyste ett visst intresse för runstenar (se nedan Gs 15), men det var först ett tjugotal år senare som det lokala runstudiet åter kom i gång. Det skedde med K. Hj. Kempffs arbete om Ockelbostenen (Gs 19).

Kempff var i likhet med Wiberg lektor vid Gävle läroverk. I *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1915* finner man följande jämförelsevis kortfattade minnesord (s. 4): »En af Föreningens stiftande ledamöter f. Lektorn vid Gefle Högre Allm. Läroverk Hj. Kempff afled i Stockholm den 22 innevarande November. Lektor Kempff, som var född den 28 November 1834 och sålunda förlidet år fyllt 80 år, promoverades till Fil. Doktor 1866 och utnämndes 1874 till Lektor i Svenska, Engelska och Tyska i Gefle, hvilken befattning han innehade, tills han uppnådde pensionsåldern, då han 1891 bosatte sig i Stockholm. Lektor Kempff var varmt intresserad för runstudier och har äfven utgifvit några beskrifningar i den delen, bland andra den intressanta Ockelbostenen, som förstördes vid senaste kyrkbranden, samt om Sörbysten (= Gs 13), hvarjämte han lämnat bidrag till tolkningen af Pireuslejonets runor, hvilka enligt hans åsikt utförts af vikingar från vår trakt.»

Med kanslirådet och skalden Fredrik Sander (1828–1900) kom Kempff att utkämpa en livlig strid, vilken rörde bl. a. tolkningen av inskrifterna på runstenarna från Järvsta och Söderby. Se nedan Gs 11, s. 100f. och Gs 13, s. 142f.

Ett par sommarmånader 1899 och 1901 reste Otto von Friesen (1870–1942) med anslag från Vitterhetsakademien för att undersöka några runinskrifter i Gästrikland. Han meddelade Akademien resultatet av sina undersökningar i rapporten »Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901». Granskningarna inom Gästrikland inskränkte sig emellertid till Gs 11 Järvsta, 12 Lund och 13 Söderby, alla tre stenarna inom Valbo sn. Det måste sägas vara mycket beklagligt, att v. Friesen ej lät den märkliga Ockelbostenen ingå i sitt forskningsprogram. Denna runsten var ju ännu i behåll, när han företog sina två resor i landskapet; endast tre år senare gick stenen fullständigt förlorad. Se nedan Gs 19.

De tre av v. Friesen undersökta gästrikstenarna (Gs 11, 12 och 13) behandlas av Erik Brate (1857–1924) i arbetet *Svenska runristare* (1925). Brate granskade emellertid aldrig själv några runstenar i Gästrikland.

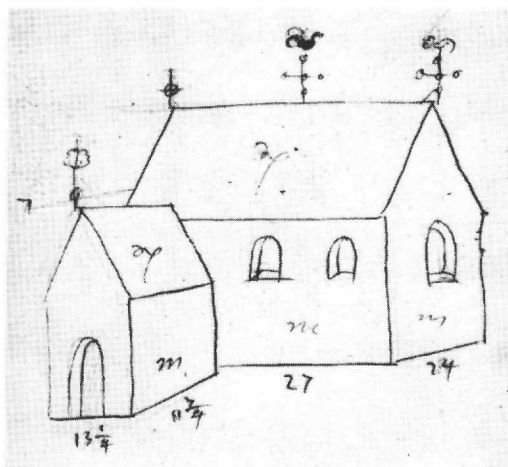
Det hittills senaste vetenskapliga verk, där dessa tre gästrikiska runstenar behandlats, är författat av Claiborne W. Thompson, University of Michigan. I avhandlingen, som har titeln *Studies in Upp-*

landic Runography (1975), finner man en ingående undersökning av runmästaren Åsmund Kåressons ristningar.

I detta häfte av *Sveriges runinskrifter* har jag i vissa fall ovanligt utförligt redogjort för runstenarnas ursprungliga platser samt för deras flyttning till det ställe där de nu befinner sig. Dylika detaljerade utredningar om monumentens tidigare öden har väl i första hand ett begränsat lokalt intresse. Ett annat förhållande, som kan verka besvärande för läsaren, är upprepningarna. De förklaras av att, enligt runverkets planläggning, varje monument behandlas för sig, under eget nummer. I flera fall, när problemen är gemensamma eller likartade för skilda inskrifter, skulle en samlad framställning kunnat vara att föredraga. Men då hade utgivaren tvingats till många hänvisningar, som hade varit besvärande för den läsare, som endast sökte uppgifter om en bestämd, enstaka runinskrift.

Saltsjöbaden i juni 1981

Sven B. F. Jansson

Österfärnebo kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

1. Österfärnebo kyrka

Pl. 1

Litteratur: B 1091, L 1046. Ransakningarna 1684 (F 1 9: 5, KB; tryckt i Ransakningar efter antikviteter vol. 1, 1960, s. 183); Ulf Christofersson, Gästerijkelandz Antiquiteter (F 1 7b, KB) nr 9; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5, KB); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII s. 37f.; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 48; N. J. Ekdahl, Samlingar A 14Db (ATA), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. IIH); C. Säve Brev till P. A. Säve den 25/9 1851 (G 267, UUB); L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861), s. 143; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 21 (ATA, tryckt i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890 under rubriken »Antiquariska undersökningar»); Protokoll, hållet vid Öster Fernebo kyrkoråds sammanträde den 4/10 1891; Protokoll, hållet vid ordinarie kyrkostämma med Öster Fernebo församling den 20 dec. 1892; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 30; E. Salvén, Anteckning 1917 (ATA), Bonaden från Skog (1923), s. 144; Sverige (utg. av O. Sjögren) bd 6 (1924), s. 201; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 128; A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarien den 14/6 1928 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet den 3/8 1928 (ATA); M. Stenberger, Hälsingland och Gästrikland (Svenska turistföreningens resehandböcker XXXIV, 1928), s. 229; E. Helléni, Skrivelse till Riksantikvarien den 4/1 1929; E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Öster Färnebo Sn 1931, Fornlämning N:r 9 (ATA), Gästriklands järnåldersbebyggelse (Från Gästrikland 1938), s. 36 och 38; V. Lindholm, Ur Österfärnebo sockens krönika (i: Norrlands Posten den 27/2 1932), Öster-Fernebo sockens krönika (1932), s. (60), 76, 77; K. Hedlund, Österfärnebos sockens fasta fornlämningar (i: Gefle Dagblad den 24/8 1933); E. Andrén, Österfärnebo kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936, s. 314; R. Norberg, Förteckning över lösa föremål av historiskt eller konstnärligt värde, 1939, s. 6 (ATA); S. B. F. Jansson, Runskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelser till Riksantikvarieämbetet den 23/9 och 1/10 1976 (ATA).

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1091); Salvén, foto 1917 (ATA); A. Enqvist, foto 1927 (ATA); Bellander, foto 1931 (återgivet i Gästriklands järnåldersbebyggelse 1); V. Lindholm, foto 1932 (återgivet i Öster-Fernebo sockens krönika, s. 76).

Runstenen är uppställd på en tegelsockel inne i vapenhuset (tornets bottenvåning), omedelbart till vänster (N) om toringången. Se Pl. 1. Stenen är upptill fäst vid västra väggen med två järnkrampor.

Den äldsta uppgiften om runstenen lämnas i en »Ransakning», utförd i »Färnebo d. 6. 7. och 8. Octob:» 1684. Sedan en runsten »under Kyrckiodöören» omtalats, ges följande beskrivning, som otvivelaktigt åsyftar Gs 1: »Men finnes en Runnsteen desuthan fram på Kyrckiogården liggandes, nästan lijk

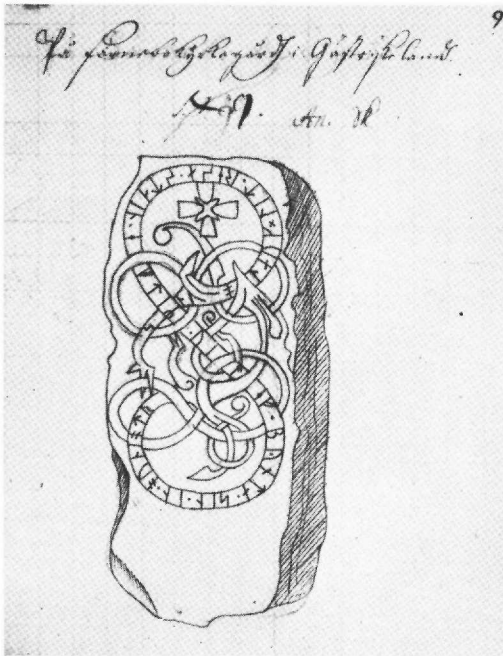

Fig. 3. Gs 1. Österfärnebo kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

Fig. 4. Gs 1. Österfärnebo kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1091).

ett flatt baketrog, hwilkens påskriffit ofwanb:e Vennæsius, tillijka med det som medh Munkestyhl skrifwit är på stoore Klockan, gutin A:o 1529, uthi Gustavi I tijdh, aftagit.»¹

På Ulf Christoferssons teckning av runstenen anges platsen vara »På Färnebo kyrkogårdh i Gästriklandh». Se fig. 3. Samma platsuppgift är skriven på träsnittet i Peringskiölds *Monumenta*; se fig. 4. (B 1091: »På kyrkogården».) – Alrot uppger i *De Gestricia* (1720), att bland de tio runstenar som han undersökt i Gästrikland också var en »på Färnebo kyrkogård» – *in cæmeterio templi Ferneböensis*.² – Ovanför sin uppteckning av inskriften i juli 1726 har Celsius antecknat »Fernebo i Gestrike-land. En wacker sten uprätt straxt bredewid Kyrkio gafwlen på kyrkiogården»; han tillägger: »ganska wacker ritning»; se fig. 5. – Carl Säve besökte Österfärnebo kyrka den 16 september 1851 under sin forskningsresa i Gästrikland: »Vid Färnebo kyrka söktes förgäves 2 runstenar; de voro förstörda.» (Se vidare det ovan i Inledning s. 18 citerade brevet till P. A. Säve.) – L. E. Åhrman nämner runstenen i *Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland* (1861): »Omkring kyrkan äro en mängd större och mindre ättehögar belägna, och då sådana för öfrigt sparsamt förekomma, så är anledning att förmoda det trakten kring kyrkan först blifwit bebyggd. I vapenhusdörren är en runsten insatt [= Gs 2] . . . och på kyrkogården står en dylik.» Det är emellertid uppenbart, att Åhrman ej själv har sett runstenen; han har hämtat sin uppgift om stenen i *Bautil* (B 1091). Jfr Gs 2, s. 30. – C. F. Wiberg kunde tydligen ej finna Gs 1 under sin forskningsresa år 1864.³ Detta framgår av hans reseberättelse, där det under rubriken

¹ Erik Wennesius var Hadorphs aktuarie i Antikvitetskollegiet. Han hade sänts till Gästrikland på en antikvarisk forskningsresa, men om han verkligen ritat av runstenen vid sitt besök i Österfärnebo är mycket ovisst. I alla händelser har inga som helst teckningar av hans hand bevarats.

² Om *De Gestricia*, den äldsta beskrivningen av Gästrikland, se Inledning ovan s. 15.

³ Lektorn i historia vid läroverket i Gävle C. F. Wiberg var, då han företog sin här nämnda forskningsresa, ordförande i den ganska nybildade Gestriklands Fornminnesförening. Se vidare Inledning, ovan s. 20.

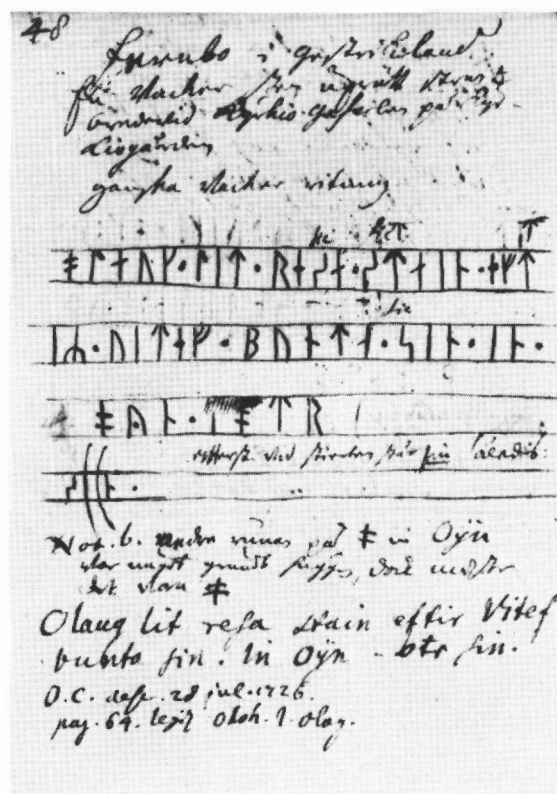

Fig. 5. Gs 1. Österfernebo kyrka. Efter uppteckning av O. Celsius (F m 60: 2).

»Fernebo Socken» heter: »10 Aug. företog ref., i sällskap med Tit. Söderholm, åtskilliga antiquariska efterforskningar inom Fernebo sn. Först efterfrågades Runstenarne, B 1092 [= Gs 2] och 1093 [= Gs 3]; men ingen hade om dem ringaste kännedom, ej heller kunde de resande genom eget eftersökande å kyrkogården, i kyrkan och grannskapet deromkring anträffa ringaste spår efter 1092 [= Gs 2], som dock skall varit 'i Vapenhusdörren'.»

Anledningen till att lektor Wiberg och »ritläraren» Söderholm ej fann runstenen »å kyrkogården» var av allt att döma, att den då hade lagts som tröskelsten i ett år 1830 uppfört sockenmagasin, beläget vid den nuvarande kyrkogårdens sydöstra hörn. Den gamla kyrkan (från 1200-talet) hade det året nedrivits och magasinet hade till stor del byggts med sten från medeltidskyrkan. Vid detta tillfälle hade tydligen också runstenen tagits från sin plats på kyrkogården för att användas som tröskel till magasinbyggnaden.

På grund av en hemställan från Gestriklands Fornminnesförening flyttades runstenen från denna sin plats i magasinets tröskel år 1891. I ett protokoll, »hållet vid Öster Fernebo Kyrkoråds sammanträde i kyrkans sakristia d. 4 oktob. 1891» heter det: »Med anledning af Gestriklands fornminnesförenings skrivelse, som upplästes, beslöts att från sin nuvarande plats i sockenmagasinet borttaga den omskrifna runstenen, då framledes får beslutas om det ställe, der densamme bör uppresas.» Vid ordinarie kyrkostämma den 20/12 1892 utsågs ordföranden F. L. Ångman »att med biträde av Byggmästare Klintberg i Gysinge, låta till förvarande borttaga den runsten, som ligger vid ingången till sockenmagasinet, vilket skulle ske på magasinkassans bekostnad».

Någon förflyttning blev tydligen ej av vid detta tillfälle. Först år 1917(?) ställdes runstenen in i vapenhuset. Detta framgår av ett kort meddelande till Riksantikvarien: »Runsten nyligen inställd i Öster Fernebo kyrkas vapenhus, har förr legat såsom tröskel till sockenmagasinet på platsen ...

E. Salvén okt. 1917.» – *Sverige* (1924): »På kyrkogården och i vapenhusdörren hafva åtminstone förr funnits runstenar.» – När Arvid Enqvist 1927 besökte kyrkan, konstaterade han, att runstenen, »vilken av Liljegran uppgives stå på kyrkogården insatts i kyrkans vapenhus, där den stod löst lutad mot ena väggen vid ingångsdörren till kyrkan». Enqvist tillägger: »Vid en visitation, som ärkebiskop Söderblom höll i församlingen för ett par år sedan, upptäcktes stenen liggande som 'trappsten till en bod', varefter stenen genom ärkebiskopens försorg insattes i vapenhuset. Då stenen har lätt att flagra på ytan torde dess rätta plats för framtiden vara, där den nu står. Emellertid bör stenen dels sättas på en liten sockel av trä samt fastsättas vid väggen med ett par metallkrampor.» De föreslagna åtgärderna vidtogs, och pastorsämbetet kunde den 4/1 1929 meddela, att »den runsten, som fordom stått på Österfärnebo kyrkogård . . . placerats på en låg sockel av trä och fastsatts vid väggen». Smärre förbättringar med runstens uppställning gjordes år 1954 i samband med kyrkans invändiga restaurering.

Grå sandsten. Höjd 195 cm, bredd upptill (mitt över korset) 70 cm; bredden vid basen är 75 cm. Tjocklek omkring 16 cm. Största runan är 6,5 cm, den minsta (1 **s**) är 4 cm. Ristningen är i stort sett tydlig; endast i stenens vänstra kant har några runor mot slutet av inskriften skadats.

Inskrift:

sniolauk · lit · resa · stain · eftir · uilef · bunta · sin · in · oyniotr

5   10   15   20   25   30   35   40   45

Sniolaug let ræisa stæin æftir Vilæif, bonda sinn, en Øyniutr.

»Snölög lät resa stenen efter Vilev, sin man. Och Önjut ristade.»

Till läsningen: Inskriften börjar icke vid det stora drakhuvudet utan vid den smala stjärten, som har formen av en fot. Före 1 **s** finns inga spår av skiljetecken. 1 **s** har formen r^{1} ; samma form har **s**-runorna 14 och 16; däremot har 36 **s** formen r^{2} . 2 **n** har ensidig bistav. 3 **i** är ej stunget. 4 **o** har dubbelsidiga, åt höger uppåtriktade bistavar. I 5 **l** utgår bistaven från ramlinjen. 6 **a** har dubbelsidig bistav. 7 **u** är ej stunget. I 8 **k** finns mellan huvudstav och bistav en grund, ojämn fördjupning; den är knappast huggen. Efter 8 **k** finns en relativt stor urgröpnung med ojämna kanter; den skall troligen uppfattas som ett skiljetecken (en punkt, ej ett kryss). 10 **i** är ej stunget. I 11 **t** utgår bistavarna från ramlinjen. 13 **e** är stunget med en rund punkt. 15 **a** har dubbelsidig bistav. I 17 **t** utgår bistavarna från ramlinjen. I 18 **a** är bistaven mycket kort till höger om huvudstaven. 20 **n** har ensidig bistav. Av 21 **e** är endast övre hälften bevarad; runans nedre hälft har förlorats i en kantskada. I brottkanten finns en rundad fördjupning, som sannolikt är spår av en punkt. Den skadade runan torde därför ha varit stungen (**e**). I 23 **t** är den vänstra bistaven mycket grund; den högra utgår från ramlinjen. 26 **u** är ej stunget, ej heller 27 **i**. 29 **e** är tydligt stunget med en rund punkt. I 33 **n** är bistaven mycket kort till vänster om huvudstaven; runan har snarast haft ensidig bistav liksom 38 **n**. 39 **i** är ej stunget. Efter denna runa finns en »hylla» i ristningsytan. På denna kan svaga rester av en **n**-runa ännu iakttagas; av denna runa, 40 **n**, har endast mellersta delen med den ensidiga **n**-bistaven bevarats. 41 **o** har dubbelsidiga, mot huvudstaven vinkelräta bistavar. 42 **y** är stunget med en grund punkt. 43 **n** har förlorat övre hälften i kantskadan. Av **n**-bistaven endast ett svagt spår. Även runan 44 (**i**) har förlorat övre hälften. 45 **o** har förlorat huvudstaven ovanför övre bistaven samt övre bistavens vänstra del. I 46 **t** är vänstra bistaven skadad och otydlig. Efter 47 **r** finns i slingan endast några grunda och otydliga fördjupningar, som ej är huggna.

Hadorph och Christofersson: Skiljetecknet efter 8 **k** uppfattas som ett kryss; 32 **y** och 42 **u**. – På träsnittet har 31 **b** felaktigt återgivits som **r**. – Celsius läser: **olauk · lit · resa · stain · eftir · uitef · bunta · sin · in · oyn · iotr sn**. Läsningen av de två sista runorna (**sn**) kommenterar han på följande sätt: »effterst wid stierten står *sin* såledis», varefter han ritar runorna **s** och **n** med en kort ornamentslinga

mellan (se fig. 5). Celsius har tydligen i sin läsning flyttat inskriftens två första runor, som ingår i namnet **sniolauk**, och placerat dem som slutrunor i inskriften. Anledningen till att han gör denna operation är otvivelaktigt, att slutet av inskriften föreföll honom alltför abrupt formad (se nedan). Om 45 **o** anmärker Celsius, att nedre bistaven »war något grundt huggen, dock måste det vara **ǰ**». Se fig. 5. – Bellander, som ritar av inskriften i sin inventering 1931, betecknar följande runor som skadade: 8 **k**, 20 **n**, 21 **e**, 40 **n**, 43 **n**, 44 **i** och 45 **o**. Han uppfattar 29 **e** som **i** och ser ett skiljetecken efter 47 **r**.

V. Lindholm, som på Öster-Fernebo hembygdsförenings uppdrag utgav (år 1932) socknens historia, åstadkommer följande översättning: »(Snio)lög lät resa stenen efter Fritjof(!), sin make, i Ön ättad.» – En bättre översättning lämnar E. Bellander i *Gästriklands järnåldersbebyggelse* (1938): »Snölög lät resa sten efter Vilef sin make men Önjot . . .» De tre punkterna visar, att Bellander har uppfattat inskriften som ofullständig i slutet. Tolkningen återges i *Sveriges kyrkor* (1936) och i R. Norbergs förteckning över lösa föremål av historiskt eller konstnärligt värde i Österfärnebo kyrka; dock har där inskriftens första namn fått den egendomliga formen »SN(I)PLANK».

Inskriftens slut – **in · oyniotr** – har allmänt uppfattats som dunkel. Celsius återger, tydligen därför att slutet har förefallit honom egendomligt, inskriften på följande sätt: »*Laug lit resa stain eftir Vitef bunta sin. In Oyn – otr sin.*» Celsius har sålunda försökt få inskriften mera »normal». Uppenbarligen har hans strävan varit att nå fram till en läsning som skulle möjliggöra tolkningen . . . »och (efter) Oyn [uppfattat som ett kvinnonamn], dotter sin».

Erik Brate, som ej själv har undersökt inskriften utan bygger på Hadorphs och Christoferssons läsning, har tvekat inför de två sista orden. Han skriver, att inskriftens två avslutande ord »mähända angiver ristaren, fast verbet 'högg, ristade' fattas . . . Mähända är dock Önjot ingen ristare utan en annan släkting, som deltagit i stenens resning.» (*Svenska runristare*, s. 128.)

Nu finns det emellertid klara paralleller till det korthuggna slutet **in · oyniotr** (»och Önjut») i Österfärneboinskriften. Det kan anföras otvetydiga exempel på att runristare, då de signerade sina verk, kunde utelämna predikatet i signatursatsen, alltså låta verbet vara underförstått. Så gör ristaren *Ingulfr* på en av sina ristningar, nämligen på U 1075; inskriften är där endast signerad med ristarnamnet. Också *Øpir* utelämnar predikatet vid ett par tillfällen och avslutar inskrifterna enbart med **in · ubir**; se U 961 och U 970.

Av betydelse för frågan om hur **in · oyniotr** på Österfärnebostenen skall uppfattas är att konjunktionen **in** (*en*) har använts, ej **auk** (*ok*). Man tycks ha förbisett, att konj. *en* här använts för att förbinda två *satser*. Om Önjut hade varit »en annan släkting, som deltagit i stenens resning», skulle ristaren utan tvekan ha använt konj. *ok* framför »släktingens» namn.

Slutligen kan det i detta sammanhang framhållas, att Gs 1 är en framstående runmästares verk. Redan Celsius kallar den »En wacker sten» och Brate konstaterar, trots att han endast hade avbildningen i *Bautil* att gå efter och sålunda ej kunde iakttaga den utmärkta huggningstekniken och slingornas mjuka rörelser på stenytan: »Runstenen är rikt sirad, har ett kors, som brukas av Fot och Torgöt och en slinga, som erinrar om den hos Tälve, alltså en ristning med avgjort uppländskt skaplynne.» Rundjurets huvud är ovanligt utdraget, ögat är snett och långsträckt. Huvudet har nacktofs och mycket lång nosflik. Stjärten, där inskriften börjar, har formats som en avsmalnande fot.

Det behöver enligt min uppfattning ej råda något tvivel om att **in · oyniotr** är en signatursats med underförstått predikat [**risti**]. Man kan däremot vara förvånad över att – åtminstone hittills – icke någon annan runsten har kommit i dagen som har signerats av den framstående mästaren Önjut.

Namnet *Øyniutr* har tydligen varit mycket ovanligt; Österfärnebostenen ger oss nämligen det enda alldeles säkra belägget på detta namn. Ytterligare ett belegg kan emellertid, enligt min mening, en försvunnen småländsk runsten erbjuda (Sm 140). Enligt en teckning av Ulf Christofersson hette den som reste stenen **eun : iutr**. Denna runföljd har enligt R. Kinander »troligen varit **kunmutr Gunnmundr**»

(se *Smålands runinskrifter*, 1935–1961, s. 287). Det torde ligga närmare till hands att uppfatta namnet som *Øyniutr*. Båda namnlederna är väl kända element i mansnamn från vikingatiden.⁴

Också inskriftens två andra personnamn har uppenbarligen varit ytterst sällsynta. Den som lät resa stenen har hetat **sniolauk**, vilket icke kan vara något annat än kvinnonamnet *Sniolaug*, 'Snölög'. Namnet är eljest helt okänt i nordiska runinskrifter, men det är känt i isländska källor från medeltiden. Förleden ingår i ett mansnamn **snaybiarn**, 'Snöbjörn', på en runsten i Malsta kyrka (U 559);⁵ den förekommer också i ett flertal andra isländska namn, t. ex. *Snæfríðr*, *Snækollr* och *Snæulfr*.

Österfärnebostenen är rest till minne av Snölögs man **uilef** (ack.). Detta mansnamn, *Vilæifr*, är eljest icke belagt i de svenska runinskrifternas rika namnförråd. Belägg saknas också i Vitterhetsakademins personnamnsarkivs samlingar av Sveriges medeltida personnamn. Däremot är namnet känt från västnordiskt område, men har tydligen också där varit sällsynt; se E. H. Lind, *Norsk-Isländska dopnamn* (1905–1915) sp. 1080 (*Véleifr*). Namnet förekommer troligen också i en medeltida runinskrift i Selby kyrka: se *Norges innskrifter med de yngre runer* bd 5 (1960) s. 26.

Som ovan i annat sammanhang har framhållits är Gs 1 ristad av den skicklige, eljest okände runmästaren Önjut. Han torde ha varit verksam någon gång under tiohundralets senare hälft.

2. Österfärnebo kyrka

Pl. 1

Litteratur: B 1092. I.1045. Ransakningarna 1669 och 1684 (F 1 9:5, KB; tryckt i Ransakningar efter antikviteter vol. 1, 1960, s. 173 och 183); Ulf Christofersson, Gästerikelandz Antiquiteter (F 1 7 b, KB) nr 9; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (F h 5, KB); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII s. 37 f.; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 47; Förteckning av Gestrikelands Runestener (Coll. Nordin. N 73 UUB); N. J. Ekdahl, Samlingar A 14 Db (ATA), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); C. Säve, Brev till P. A. Säve den 25/9 1851 (G 267, UUB); L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861) s. 143; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864 (ATA), s. 21 (tryckt i utdrag under rubriken »Antikvariska undersökningar» i Meddelande af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890); K. Hj. Kempff, Bild- och runstenen i Ockelbo (1887), s. I, VII (not), XVII; S. Bugge, Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse (1881–1889), s. 506; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 30; E. Salvén, Bonaden från Skog (1923), s. 144; Sverige (utg. av O. Sjögren) bd 6 (1924), s. 201; H. Schück, Två Sigurdsristningar (i: Fornvännen 1932), s. 257 f.; V. Lindholm, Öster-Fernebo sockens krönika (1932), s. (60), 77 f.; K. Hedlund, Gestrikländska bildstenar (i: Gefle Dagblad den 15/12 1932), Österfärnebo sockens fasta fornlämningar (i: Gefle Dagblad den 24/8 1933); E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse 1 (Från Gästrikland 1938), s. 37, 38, del II (Från Gästrikland 1944) s. 48; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelser till riksantikvarieämbetet den 23/9 och 1/10 1976 (ATA); P. Gjørder, Norske pryddører (1952); E. Ploss, Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer (1966), s. 101; M. Blindheim, Fra hedensk sagnfigur til kristent forbilde (i: Den iconographiske post Nr. 3, 1973), s. 9, 18; E. Bergendahl Hohler, Sigurd og Valkyrien på Hindarfjell (i: Den iconographiske post Nr 3., 1973), s. 29 f.; Gefle Dagblad den 13/10 1976; Skrivelse från riksantikvarieämbetet till kyrkorådet i Österfärnebo den 31/1 1977 (ATA); Sandvikens Tidning den 9/9, 23/9 och 25/10 1977; A. Östnäs, Den återfunna runstenen i Österfärnebo (i: Från Gästrikland 1979), s. 73 f.

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a. (återgiven av Schück i a. a. s. 264, av Ploss i a. a., Tafel 15 nr 18 och av E. Bergendahl Hohler a. a. s. 31); Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1092), återgivet i Bellander a. a. s. 37; Celsius, teckning av inskriften år 1726; Ekdahl, teckning (ATA); Gefle Dagblad, foto den 13/10 1976; Sandvikens Tidning den 23/9 och 25/10 1977.

⁴ Mansnamn på *-niutr* är endast kända från nuvarande svenskt område: *Arnniutr*, *Asniutr*(?), *Botniut*, *Guðniutr*, *Gæirniutr*, *Borniutr*, *Sighniutr*, *Vigniutr*, *Viniutr*. Om namn med denna efterled se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 108 och S. B. F. Jansson, *Mellby kyrkas runsten* (i: *Svenska studier från runtill nutid*, 1973), s. 14 med not 18.

⁵ U 559 Malsta kyrka har det hittills enda runbelägget på mansnamnet »Snöbjörn». Det andra exemplet, som i *Upplands runinskrifter* del 2 (1943–46) s. 438 anförs på detta mansnamn, skall utgå; belägget härrör nämligen från tidigare, oriktiga läsningar: **sniborn** i st. f. **saibiorn**, *Sæbiorn*. Se a. a. del 3 (1949–51), s. 299 (U 750).

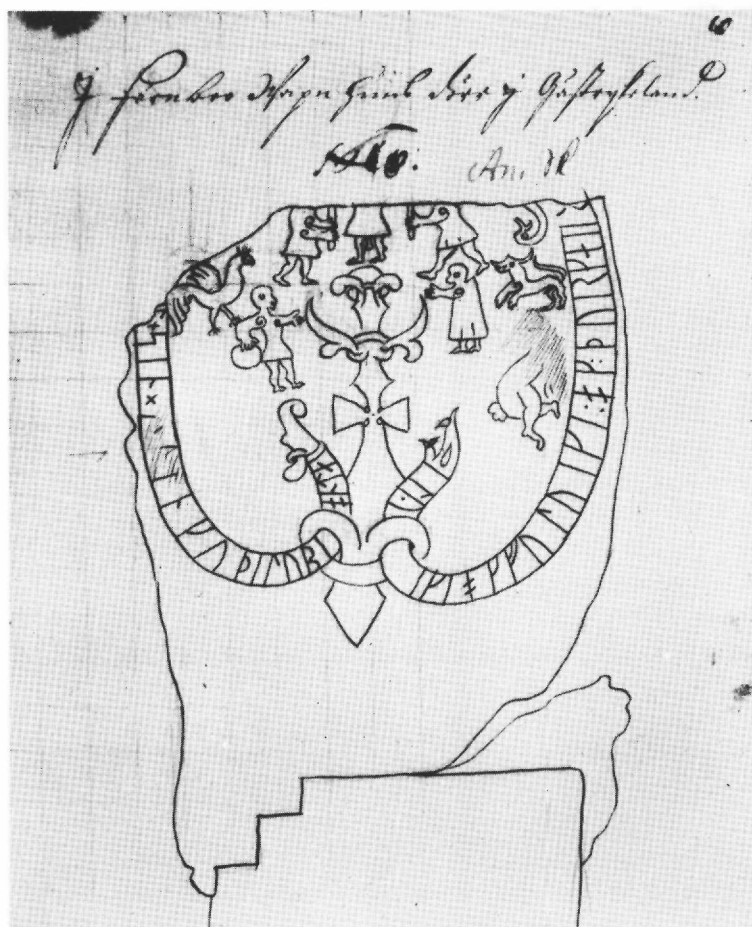

Fig. 6. Gs2. Österfärnebo kyrka. Efter teckning 1690 av Ulf Christofersson.

Den ur flera synpunkter intressanta runstenen Gs2 har under lång tid varit spårlöst försvunnen. Hösten 1976 och 1977 lyckades emellertid en hembygdsvetare på orten att spåra upp flera delar av den sönderslagna runstenen (se vidare nedan s. 31 f.). Dessa återfunna delar har nu (1978) fått sin plats i vapenhuset, vid norra väggen. Där har också en avbildning i trä, förfärdigad av upphittaren, placerats. Se fig. 10 och pl. 1.

Den så vitt jag vet äldsta uppgiften om Gs2 finns i en »Ransakning», insänd av kyrkoherden Ol. Nic. Dalenius och daterad »Fernebo Sochn dhen 26 Aprilis A:o 1669». De första raderna lyder: »Jagh vnderteknadher bekänner, att Jagh effter ransakatt hafwer och inga gamla monumenter här I ÖsterFernebo Sochn funnit; vthan allenast: 1:o Een Häll liggandes vnder Wapnhuusdören dher på några runeska bookstäfwer synes.» – I den av befallningsmannen Samuel Forsell den 10/11 1684 insända ransakningen lämnas följande upplysning om Gs2: »Vthi jngången under Kyrckiodöören för wapnhuset är en Ruhne Steen, hwilkens skrifwelse ej kan aftagas, medan Steenen sträcker sig under muhren, och är elliest sprucken eller söndriger.»

Ulf Christoferssons teckning från år 1690 har påskriften »J Färnboo Wapn huus dörr j Gästrijke-land». Se fig. 6. Denna platsuppgift återges på det av Hadorph och Christofersson signerade träsnittet i Peringskiölds *Monumenta*: »J Färnboo Wapn huus dörr» (B 1092: »I Vapnhus dörren»). – Alrot (1720) upptager en sten i Österfärnebo »kyrkas tröskel» bland de gästriska runstenar, som han har besiktigt: »in limine ejusdem templi.»

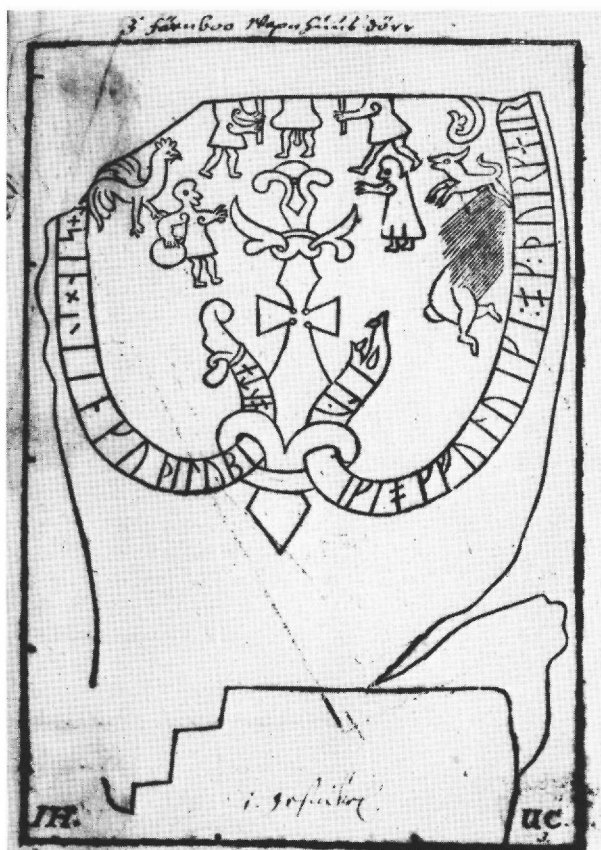

Fig. 7. Gs 2. Österfärnebo kyrka. Efter träsnitt i Peringskiöld's Monumenta (B 1092).

När O. Celsius den 28 juli 1726 undersökte och ritade av runorna på de synliga delarna av runstenen, antecknade han om stenens placering: »Fernbo Kyrkia i Gestrikl. under dörrpelaren när man ingår i Wakhuset. Något täckt af pelaren, och temlig förnött af trampande.» Fig. 8. – Då N. J. Ekdahl besökte platsen, ritade han av ornamentiken på stenens nedersta, utskjutande del. Runorna markerade han endast med ett antal streck (se fig. 9).

Efter N. J. Ekdahls besök försvann stenen spårlöst. När Carl Säve den 16/9 1851 kom till Österfärnebo kyrka under sin norrländska forskningsresa, antecknar han, att de två runstenarna (Gs 1 och 2) »söktes förgäves» och att de »voro förstörda». (Se ovan Inledning s. 18.) L. E. Åhrman nämner Gs 2 i sin *Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland* (1861), men han har säkerligen ej själv sett runstenen; han bygger utan tvivel på uppgifterna från 1600-talet (*Bautil* 1092), när han skriver: »I vapenhusdörren är en runsten insatt, till en del oläslig.» Den gamla kyrkan var ju sedan länge nedriven, när Åhrman beskrev platsen. – C. F. Wiberg sökte stenen förgäves 1864; han omtalar i sin reseberättelse, att han och hans medhjälpare, ritläraren vid Gävle elementarläroverk N. L. Söderholm, trots »eftersökande å kyrkogården, i kyrkan och grannskapet deromring» icke kunde »anträffa ringaste spår efter» Gs 2, »som dock skall varit 'i Vapenhusdörren'». Wiberg förmodar, att runstenen »vid kyrkans ombyggnad i början af detta årh. försvunnit . . . Kyrkan, den nya nemligen, blef färdig 1822, hvarefter den äldre, belägen midt emot på andra sidan landsvägen och omgiven av en kyrkogård, som ännu bibehålles inhägnad, blef nedriven.» – K. Hj. Kempff nämner a. a. (1887, s. 7, noten) »en bild- och runsten i Fernebo socken i Gestrikland (L. 1045. B. 1092.), tyvärr sönderslagen, knappt hälften kvar». –

E. Ihrfors: »Alius hic olim exstitit lapis runicus, nunc autem totaliter perditus & fragmina in muro

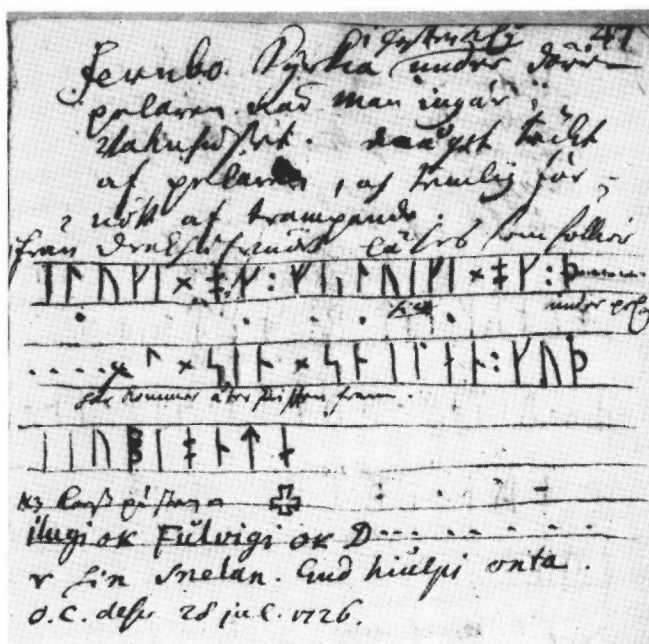

Fig. 8. Gs 2. Österfärnebo kyrka. Efter uppteckning av O. Celsius (F m 60: 2).

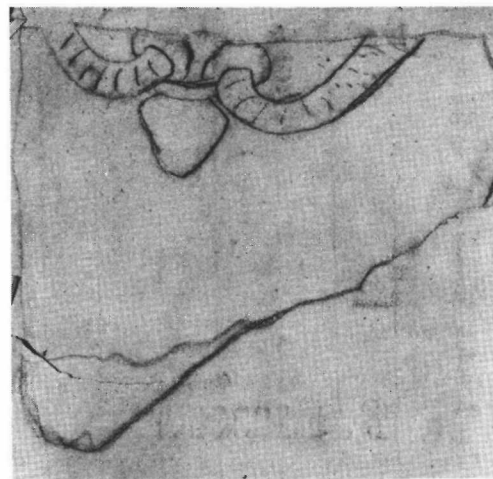

Fig. 9. Gs 2. Österfärnebo kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

coemiterii imposita esse dicunt. Quod monumentum, iam seculo decimo septimo defectum hasce ferebat notas: Iluki ak Fuluki : ok : þurkair ... sin x ... Kup hilubi ont.» – *Sverige* (utg. av O. Sjögren 1924): »På kyrkogården och i vapenhusdörren hafva åtminstone förr funnits runstenar.»

H. Schück understryker (a. a. s. 258) det stora värdet av Ulf Christoferssons avbildning, eftersom »Färnebo runsten förstördes vid kyrkans ombyggnad och ej längre finns kvar.» V. Lindholm beklagar i sin sockenkrönika (1932) att »inskriftionen på den gamla sten, som var inmurad i den gamla kyrkan» ej kan »tydas, ty endast en bit av stenen har blivit avritad».

I *Gästriklands järnåldersbebyggelse 1* (1939) uppger E. Bellander, att runstenen, »som förr fanns i vapenhusdörren, nu är inmurad i tornet». Varifrån Bellander har fått uppgiften, att Gs2 skulle ha blivit inmurad i kyrktornet, är obekant. Sannolikt bygger han sin uppfattning på en lös förmodan; i alla händelser är den felaktig. Uppgiften upprepas emellertid i *Från Gästrikland 1944* (1945) s. 38, där det konstateras, att det »i tornet finns ytterligare minst en [runsten]».

E. Ploss uppger (a. a. s. 101), att både Österfärnebo-stenen och Årsundastenen är försvunna: »Der Stein von Ockelbo ist die einzige erhaltene Sigurdristning des Gästriklands, das Fragment des Steines von Farnebo und den Stein von Årsunda kennen wir nur durch Zeichnungen des späten 17. Jahrhunderts.» Också M. Blindheim och E. Bergendahl Hohler tror, att Gs2 och Gs9 »er försvunnet»; de båda ristningarna »er bare kjent gjennom skisser fra 1690»; se *Den iconographiske Post 1973*, nr 3, s. 9, 18 och 29.

Vid runinskriftsinventeringen år 1945 sökte jag runstenen Gs2 förgäves. I min rapport framhölls bl. a. följande: »När Österfärnebo 1200-talskyrka hade rivits, tog man sten från den rivna kyrkan och byggde ett sockenmagasin, som stod färdigt år 1830. Detta ligger vid kyrkogårdens sydöstra hörn. Det är möjligt, att också den skadade, nu försvunna runstenen fick följa med till magasinsbygget; stenen, eller delar av den, kan ligga i magasinsbyggnaden eller i dess närhet.»

Vid mitt besök vid Österfärnebo kyrka i september 1976 meddelades mig av en ortsbo, hembygds-

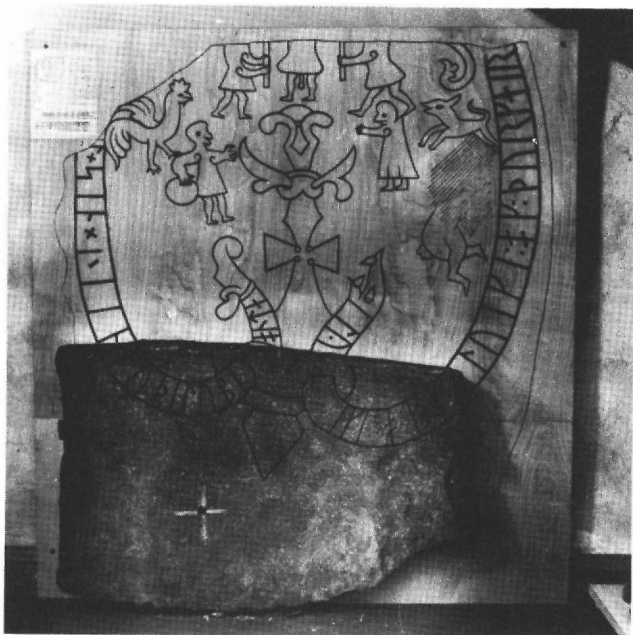

Fig. 10. Gs 2. Österfärnebo kyrka. Med uppteckning (efter Baultil) på träskiva av A. Östnäs, Österfärnebo.

forskaren Arne Östnäs, att han våren 1974 hade sett ett par stenhällar liggande strax utanför sydöstra kyrkogårdsmuren, alltså i närheten av magasinet. Stenarna flyttades senare in på kyrkogården. När Östnäs våren 1976 granskade stenarna närmare, upptäckte han på en av dem svaga spår av en runslinga. Östnäs iakttagelse visade sig vara riktig. Sedan jag meddelat upphittaren, att han hade funnit den nedre delen av den sedan länge försvunna runsten, som hade legat i medeltidskyrkans vapenhusdörr, fortsatte Östnäs sitt letande. Redan några dagar efter mitt besök fann han (26/9 och 27/9 1976) ytterligare tre stycken av runstenen. På ett av dessa mindre fragment står tre runor 43–45 **ont**), på de andra finns enbart ornamentsdetaljer, nämligen ett stycke av högra korsarmen, den översta vänstra delen av drakens huvud och en del av ornamentet upptill till höger på korset. Dessa stycken av runstenen påträffades emellertid icke på den plats, där det stora stycket hade upptäckts. De låg nämligen ej vid det ovan nämnda sockenmagasinet utan invid och under den västra bogårdsmuren. (Östnäs har också funnit några oristade smärre stycken, som utan tvivel tillhör runstenen. Två av dessa delar är sönderslagna, den ena i tre delar, den andra i två. Dessa oristade stycken förvaras nu på Gamla Prästgården i Österfärnebo.) En utförlig skildring av fyndomständigheterna lämnas i *Gefle Dagblad* den 13/10 1976. Hösten 1977 (den 16/9 och 26/9) lyckades Östnäs – sedan en del av västra bogårdsmuren hade plockats ned – få tag i två fragment till av samma runsten. Dessa två fragment, som har tillhört stenens nedre mittparti, visade sig ha passning sinsemellan och med andra av de återfunna styckena. I *Sandvikens Tidning* (23 och 25 sept. 1977) finns en beskrivning av omständigheterna kring fyndet. Se också Östnäs uppsats i *Från Gästrikland 1979*. – Som ovan nämndes har de återfunna delarna av runstenen nu flyttats in i vapenhuset och placerats vid den norra väggen. Se Pl. 1.

Röd gävlesandsten. Ursprungligen har runstenen tydligen haft en betydande storlek; höjden torde ha varit drygt 2,5 m. Det stora, nu vid norra väggen uppställda runstensstycket utgör stenens nedersta del. Detta fotstycke av stenen är 79 cm högt och 120 cm brett; tjockleken är nedtill 17 cm, upptill 10–13 cm. (Till vänster, vid runslingan är versalen A inhuggen, följd av ett påbörjat F. Nedtill på rotändan finns ett kraftigt inhugget kors med en djup punkt i centrum, tydligen ett avvägningsmärke.) Av de övriga återfunna sju ristade delarna har fem sinsemellan passning. Detta parti av stenen är nu hopsatt;

det mäter 75×44×12,5 cm. På de två lösa fragmenten är, i motsats till alla de andra återfunna delarna, ristningsytorna *ej* nötta. Detta beror på att dessa fragment har tillhört det parti av runstenen, som har legat dolt under muren och därför icke utsatts för tramp. Eljest är ristningsytan blanksliten. Ristningslinjerna framträder där numera endast som skuggningar i den röda ytan. Trots detta kan läsningen av de bevarade runorna betecknas som säker. Runornas höjd är 9,5–11,5 cm.

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter Ulf Christoferssons teckning 1690 och efter Celsius' läsning 1726):

[ily]iki : ok : f[uluiki × ok : purkair . . . - × sin × snilan] : kup ilubi ont[a]

Illugi ok Fullugi ok Þorgæirr . . . sinn sniallan. Guð hialpi anda.

»Illuge och Fulluge och Torger (läto resa stenen efter?) . . . sin duglige (fader?). Gud hjälpe anden.»

Till läsningen: Runinskriften har börjat nedtill till höger, vid drakhuvudet, och fortsatt längs stenens kanter för att avslutas vid stjärten. Denna är uppsvängd till vänster om korset och drakens huvud. Runslingan sammanhålles nedtill av ett kraftigt koppel. Mellan drakhuvud och stjärt har nedre hälften av korset sin plats. Korsstammen växer upptill ut till ett stort och vackert, grenat ornament, omgivet av figurer. – **o**-runorna har haft dubbelsidiga, snett upp åt höger ristade bistavar; **n**-runorna har ensidiga bistavar, medan däremot **a**-runorna tydligen haft dubbelsidiga. Som skiljetecken använder ristaren dels kryss, dels kolon. Av runan 25 återstod endast översta delen, när Ulf Christofersson och Celsius undersökte inskriften. Man ser på deras teckningar toppen av en huvudstav med en snett ned åt höger gående bistav. Runan ser alltså på avbildningarna snarast ut som en skadad **l**-runa. 43 **o** är fortfarande nästan helt bevarad fastän hårt sliten; 44 **n** har förlorat toppen. Av runan 45 **t** återstår numera endast nedre hälften.

Hadorph och Christofersson: **ilyiki ok fuluiki : ok : purkair . . . - × sin × - - n kup ilubi onta.** – Celsius : **iluki × ok : fuluiki × ok : p . . . - × sin × snilan : kup - - ubi onta.** Ovanför sin avritning av runorna har Celsius antecknat: »Från drakhufwudet läses som föllier.» Se fig. 8. Omedelbart efter 18 **p**, som utgör första runan i namnet **purkair**, var tydligen de närmast följande runorna dolda, när Celsius undersökte inskriften. Han påpekar nämligen, att fortsättningen befinner sig »under pelaren». Hans läsning fortsätter igen med runan 25, som har stått i stenens vänstra kant. Nedanför denna runa har han antecknat: »här kommer åter skriften fram.» Se fig. 8. Det kan anmärkas, att detta parti av runstenen icke låg dolt under dörrpelaren, när Hadorph och Christofersson besökte platsen 36 år före Celsius. Ingången till den gamla kyrkan måste sålunda under mellantiden ha blivit något ändrad.

Runstenen är alltså mycket svårt skadad. Endast det nedersta stycket och några fragment av det en gång ståtliga monumentet har bevarats till vår tid. På 1700-talet var runstenen antagligen ännu helt i behåll, men stora partier av ristningen låg då dolda »under dörrpelaren i Wapnhuset». De var oåtkomliga, då ristningen avbildades. Därigenom är viktiga delar av den intressanta figurframställningen samt omkring en tredjedel av runinskriften helt okända för oss. När medeltidskyrkan revs ned, slogs stenen sönder i många delar; av dessa har nu sju ristade stycken visserligen återfunnits, men man vågar tyvärr ej räkna med, att så många fragment skall komma i dagen, att ristningen skall kunna rekonstrueras i sin helhet. (Att stenen icke har brustit på grund av murtrycket utan verkligen slogs sönder framgår av att ett av fragmenten visar tydliga spår av slag med slägga.)

Vad nu först runinskriften beträffar, har vi ingen kännedom om, hur »resarformeln» har lytt, *ej* heller vet vi, vad den man har hetat till vilkens minne den ståtliga runstenen en gång restes. Vi vet *ej* ens i vilket förhållande den döde har stått till de tre män, som sörjde för minnesvården. Endast adjektivet **snilan**, som har ingått i eftermälet, är oss genom Celsius bekant. Denna runföljd återger givetvis ordet

sniallan, sg. ack. m. av adjektivet *sniallr* 'rask', 'duktig', 'duglig'. Adjektivets form visar, att runstenen är rest efter en *man*.

Ordet *sniallr* förekommer flera gånger på svenska runstenar i eftermälet efter den döde; hittills är det belagt i följande inskrifter: Sö 11 (**sun · sin · snialan**), Sö 144 (**fapur : sin · snialan**), Sö 145 (**fapur : snialan**), Sö 147 (**fapur : san : snialan**), Sö 166 (**fapur : snialan**), Sö 320 (**brupur : sin : ... trik : snialan, broður sinn . . . dræng sniallan**), Sö 344 (**fnpur × sin - - -alan**). I andra former (pl. nom. och ack. m.) förekommer *sniallr* på Sö 155 (**snialir : trikiar, sniallir drængiar**), Sö 88 [och 70] (**snalir : sunir**), Sö 163 (**sunir : sina : sniala : trakia, syni sina, snialla drængia**); i komp. sg. m. Sö 140 (**sun snialira, sun sniallara**); i superlativ pl. m. på Aspastenen, funnen 1937 (**snialastir**).¹ U 960 (**sun × snialan**), U 1163 (**faur × sii × snelan**).

Det berömmade adjektivet *sniallr* är således vanligt på sörmländska runstenar. Däremot är det överraskande sällsynt i det stora uppländska inskriftsmaterialet; ordet förekommer ju där, säkert belagt, endast två gånger. Det kan anmärkas, att det ena uppländska belägget förekommer på Drävlestenen (U 1163), som också visar andra överensstämmelser med Gs 2. Se nedan s. 38.

Av de ovan anförda beläggen framgår, att *sniallr* har använts om fäder, bröder, söner eller äkta män. Ordet ger alltså ingen ledning, när det gäller släktskapsförhållandet mellan den döde och de tre männen, som reste stenen. Det förefaller dock troligt, att det är sönerna, som har hyllat minnet av fadern.

De tre »resarnas» namn känner vi tack vare Ulf Christoferssons teckning 1690: **ilyiki, fuluiki** och **purkair**. De tre namnen erbjuder knappast några tolkningssvårigheter, även om de två förstnämnda har ristats på ett ovanligt sätt.

Det första namnet, som av Celsius lästes **iluki, Ill(h)ugi**, är förutom på Gs 2, belagt på många uppländska runstenar från tiohundraåret: U 41, 48, 193, 255, 269, 273, 305, 629, och på en år 1966 upptäckt runsten i Sollentuna kyrka (Fv 1968, s. 280). Dessutom förekommer namnet på en sörmländsk sten (Sö 3), på en östgötsk (Ög 152) samt på en småländsk (Sm 157). Namnet har sålunda varit vanligt i Sverige under vikingatiden. Däremot har det tydligen kommit ur bruk i vårt land under medeltiden; belägg saknas nämligen fullständigt i svenska källor från denna period. I Danmark har namnet varit ovanligt; inga exempel finns i danska runinskrifter. Detsamma gäller Norge. I isländska källor finner man däremot namnet *Ill(h)ugi* många gånger: »Mycket brukligt på Island allt ifrån 900-t.»; också som binamn förekommer det ofta där. »Säkerligen är också binamnsfunktionen den ursprungligare, ur vilken sedan dopnamnet uppkommit. Den ofta använda skrivningen *Ill-hugi* visar namnets sammansättning ock betydelse (jfr uttr. *illr hugi* vrede, fiendskap)»; se E. H. Lind, *Norsk-isländska dopnamn* (1905–1915) sp. 622 och supplementet (1931) sp. 494–496.

Inskriftens andra namn har av såväl Hadorph och Kristofersson som av Celsius lästs **fuluiki**. Celsius återger det som »Fulvigi» (se fig. 8). Något sådant namn är emellertid icke känt. Om man vågar antaga, att läsningen **ilyiki** är riktig, skulle de båda första namnens slutled av ristaren ha återgetts på praktiskt taget samma sätt: **ilyiki** och **fuluiki**. Trots att detta är fallet, talar allt för att efterleden i de båda mansnamnen skall uppfattas som *-hugi*, icke som *-vīgi*.

I likhet med *Ill(h)ugi* har *Full(h)ugi* varit ett vanligt mansnamn i Uppland under vikingatiden; namnet är där säkert belagt i följande runinskrifter: U 41, 85, 145, 237, 273, 276, 295, 304,² 305, 597, 629, 1093. Namnet är också känt i det sörmländska och östgötska runmaterialet, men där finns endast två säkra belägg, nämligen Sö 228 och Ög 211. *Fullugi* har, liksom *Illugi*, tydligen kommit ur bruk under medeltiden; i Vitterhetsakademiens samlingar av Sveriges medeltida personnamn finns endast ett säkert belägg (från Uppland år 1312). Se *Sveriges medeltida personnamn*, bd 2 (1980), art. *Fullughi*. Danmark, Norge och Island kan överhuvudtaget icke uppvisa något exempel på namnet. *Fullugi* och *Illugi* är

¹ Om den intressanta inskriften på Aspastenen se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1977), s. 105 f.

² U 304 Bensta, Skånela sn, som länge hade varit försvunnen, återfanns år 1953; se S. B. F. Jansson (i: Fv 1953, s. 276 f.).

namn av samma bildningstyp. Också *Full(h)ugi* är ursprungligen ett binamn; jämför isl. *fullhugi* m. 'man med mod i bröstet', 'oförfärad man' och *fullhugaðr* adj. 'helt oförfärad'. Såväl substantivet som adjektivet är fullt levande i isländskan och färöiskan.

Att på Österfärnebostenen finna namnen *Illugi* och *Fullugi* vid sidan av varandra är av visst intresse. Inskriften ger oss ett exempel på att man »inom samma familj använt namn av samma bildningstyp, i detta fall ursprungligen binamn» (E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, 1927, s. 13). De båda mansnamnen förekommer tillsammans också på en uppländsk runsten (U 629), där inskriften börjar: »Illuge och Fulluge de läto resa denna sten efter sin fader» . . . En ristning i en berghäll vid Kumla, Skå sn (U 41) lät en man Fulluge (tillsammans med sin broder) rista efter Illuge, sin fader. Runstenen U 273 har rests av Illuge och av hans farbroder Fulluge efter Illuges fader; U 305 är ristad till minne av en man med namnet Fulluge. En av dem som låter rista minnesmärket heter Illuge.

Det kan knappast råda något tvivel om att de tre män, som nämns på Österfärnebo-stenen har varit bröder. Namnet på den tredje av dem, *Þorgæirr*, är hittills säkert belagt i ett 15-tal svenska runinskrifter och har således varit ett ganska vanligt mansnamn under vikingatiden. I Sverige är det även under medeltiden ofta förekommande och detsamma gäller för Norge och Island.

Namnet på den, som stenen har rests efter, är, som ovan har framhållits, förlorat; det har nämligen stått på det övre, dolda partiet av ristningen. Den döde bör ha varit Illuges, Fulluges och Torgers fader eller möjligen broder.

Den ornamentala utsmyckningen och figurerna på Österfärnebostenen har i hög grad tilldragit sig forskningen uppmärksamhet. Redan Sophus Bugge sammanställer Gs2 med ristningen på Ockelbo-stenen (Gs 19) och på Årsundastenen (Gs 9). I *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse* (1881–1889) skriver han: »Paa Fernbo-Stenen . . . er afbildet et stiliseret Træ, der nedentil gaar over i et Kors. Hvis man paa Ockelbo-Stenen ser Verdenstræet, maa man altsaa paa Fernbo-Stenen se en Forening af det hedenske Verdenstræ med de Kristnes Kors. Til-venstre for Træet paa Fernbo-Stenen staar vendt mod dette en Mand, der i den ene Haand holder en Ring. Til venstre for ham, men lidt høiere oppe er afbildet en Hane. Denne støtter den Mening, at den tilsvarende Fugl paa Ockelbo-Stenen er en Hane. Til høire for Træet paa Fernbo-Stenen sees vendt mod Træet med udstrakte Arme en Person i fodsid Klædning; til høire for ham er en Hund. Under denne sees Bagdelen og de to Bagben af et Dyr, hvis øvrige Legeme er udslettet. Over Træet er afbildet tre staaende Personer, der oventil nu sees ufuldstændig, fordi Stenen her er afbrudt. Den midterste synes at have et Sværd ved Siden. De to andre Personer, der er vendte imod ham, holde i Haanden noget, som nedentil ender i en ret Stav. Paa Aarsunda-Stenen i Gestrikland er, ligesom paa Fernbo-Stenen, afbildet et Kors, der oventil gaar over i et stiliseret Træ.» Se a. a. s. 506. Jfr nedan Gs 9, s. 86.

Figurframställningen på den tack vare Ulf Christoferssons teckning kända delen av Gs 2 har också av Henrik Schück satts in i ett större sammanhang. I en uppsats med titeln »Två Sigurdsristningar» (*Fv* 1932, s. 257 f.) konstaterar han, att till de hittills kända svenska ristningar, som återger scener ur Sigurd Favnesbanes saga, »kunna nu läggas ytterligare två stenar, båda i Gästrikland, den ena i Årsunda, den andra i Färnebo».³ Schück har tydligen råkat förbise, att redan Bugge sammanställde Gs 2 Österfärnebo och Gs 9 Årsunda med ristningen på Ockelbostenen (Gs 19). I sitt ovan citerade arbete påpekade ju Bugge bl. a., att Gs 2 och Gs 9 »har Billeder, som aabenbart er beslægtede med Ockelbo-Stenens».⁴

³ Schück hade tidigare behandlat fem svenska Sigurdsristningar: Sö101 Ramsundsberget, Sö 327 Gökstenen, U 1163 Drävfestenen, U 1175 Ramsjöstenen och Gs 19 Ockelbostenen. Se litteraturhänvisningarna i E. Wessén och S. B. F. Jansson, *Upplands runinskrifter* bd 4 (1953–1958), s. 622 (under U 1163) och s. 659 (under U 1175). Det är emellertid först i den ovan nämnda uppsatsen i *Fornvännen* 1932 som han till de fem tidigare uppmärksammade svenska Sigurdsristningarna också fogar runstenarna Gs 2 Österfärnebo och Gs 9 Årsunda.

⁴ Det kan tillfogas, att redan K. Hj. Kempff i sitt arbete om Ockelbostenen (1887) framhåller, att dvärgen Andvare, »ringhållaren», också »möter å en bild-och runsten i Fernebo socken i Gestrikland»; se a. a. s. 7, noten.

Kännedomen om dessa två (enligt Schüeck) av forskningen förbisedda Sigurdsristningar (Gs 2 och Gs 9) måste »baseras på Ulf Christopherssons ritningar», eftersom »Färnebo runsten förstördes vid kyrkans ombyggnad . . . och även Årsunda-stenen är mycket skadad». Schüeck fortsätter (a. a. s. 258): »Den minst intressanta av de båda stenarna är den i Årsunda, som tydligen är en variant till Dräflestenen och förmodligen huggen av samma mästare – Lifsten eller Baller? Först genom en jämförelse med Drävlestenen [U 1163] blir det uppenbart, att vi överst hava Sigurd, som sticker sitt svärd i draken, ty utan denna hjälpreda kan figuren lika väl tydas såsom ett ornament. Däremot är den andra figuren tydligare än på Drävlestenen och visar oss en springande man, som i sin hand håller en ring. Samma figur, som även förekommer på Drävle- och Ockelbostenarna, har tolkats olika, antingen som den i Reginsmål omtalade dvärgen Andvare, vars dyrbaraste skatt var ringen Andvaranautr, eller som budbäraren Vinge: 'Kung Atle bjöd Gunnar och Hogne hem till sig och sände Vinge eller Knefrod till dem. Gudrun visste hans svek och sände dem bud med runor, att de icke skulle komma, och till tecken sände hon ringen, som Andvare ägt och knöt däri ett varghår.' Syftar figuren på Andvare, har den förra blott i Norden kända delen av Sigurdsagan föresvävat ristaren; avser figuren Vinge, visar detta, att sagans senare del, giukungarnas undergång, varit bekant också i Sverige. En jämförelse med Ockelbostenen, där flera till denna senare del hörande figurer *möjligen* avbildas, talar till förmån för det senare alternativet. Men att nå till någon visshet torde tills vidare vara omöjligt.»

Därefter övergår Schüeck till att behandla Färnebostenens (av Ulf Kristofersson avritade) figurer, bestående av fem människor och tre djur: en tupp, en hundliknande figur och bakre hälften av ett större djur, som åtminstone på teckningen gör ett påfallande konstigt intryck. Se fig. 6. Schüeck konstaterar, att Färnebostenen är rikare utsmyckad än Årsundastenen och lämnar sedan följande redogörelse för hur han uppfattar figurframställningen: »Till vänster å Färnebostenen synes en fågel, som närmast ser ut som en tupp. Samma fågel återfinnes på Ockelbostenen, ehuru där i en mera ornamentiv behandling. Här kommer man givetvis att tänka på de båda fåglar, som på Ramsundsberget sitta i trädets topp och varna Sigurd för Regins förräderi. Samma fågel i trätoppen – ehuru blott en – förekommer ock på Ockelbostenen, men därjämte den nyss omtalade fågeln till vänster å bilden, på Färnebostenen blott den senare. Men härmed kan man jämföra Gökstenen, som icke har något träd och blott en enda tupp-liknande fågel.⁵ Det torde därför vara säkert, att fågeln å Färnebostenen återgår till de i Sigurdsagan bekanta fåglarna. Till höger synes en halvt utplånad figur, som också, och bättre bevarad, återfinnes på Ockelbostenen och utan tvivel, ehuru på bägge ställena alldeles ornamentivt behandlad, återgår till den på Ramsundsberget och Gökstenen avbildade hästen Grane, som klövjats med Fafners skatter. Strax ovanför den halvt utplånade hästbilden synes en annan figur, som närmast ser ut vara en hund. Den förekommer ej på Ockelbostenen, men däremot både på Ramsundsberget och på Gökstenen. Och på alla tre ställena, särskilt på Färnebostenen, bär djuret alldeles tydligt ett föremål i munnen.⁶ Djuret kan därför knappast vara något annat än den i Sigurdsagens förra del omtalade uttern, som i sin mun bär ringen Andvaranautr. Överst på Färnebostenen synas tre manliga figurer, av vilka de två yttersta bära svärd i sina händer. Den ena av dem – som jag förmodar den till vänster – kan ej vara någon annan än Sigurd, som sticker sitt svärd i ormen; denna figur förekommer ju på alla Sigurdstenarna. De två andra torde återfinnas också på Ockelbostenen överst till höger, ehuru där nästan utplånade. Redan innan jag kände Färnebostenen, förmodade jag, att man här hade en framställning av dråpet på Sigurd: en man hugger eller sticker en annan i ryggen med ett svärd. Åtminstone synes denna tolkning vara den rimligaste. Det återstår således blott två figurer på Färnebostenen, de båda, som befinna sig på var sin sida om mittornamentet, och båda återfinnas på samma plats på Ockelbostenen. Om mannen med ringen har förut talats. Figuren mitt emot kan endast med osäkerhet identifieras. Av klädedräkten att döma är det en

⁵ Schüecks och andra forskares jämförelser med Gökstenen är missvisande; se vidare nedan s. 210.

⁶ Uttrycket »alldeles tydligt» innebär en betydande överdrift. På Hadorphs och Christopherssons träsnitt finns ingen ring i »utterns» mun; se fig. 7.

kvinna, och på Ockelbostenen håller hon ett horn i handen. Så vida figuren tillhör Sigurdsagan – och det torde väl vara ganska säkert – kan man knappt gissa på mer än två, antingen å Grimhild, som räcker Sigurd glömskedrycken, eller på Gudrun, som bjuder sina bröder välkommen till Atles hov.» Henrik Schück avslutar sin redogörelse med följande konstaterande: »Alla figurerna på Färnebostenen kunna således utan större svårighet intolkas i Sigurdsagan.» Ockelbostenen och Färnebostenen ger »ett nytt bevis för Sigurdsagans stora popularitet i forntidens Sverige».

Man får nog ett intryck av att Henrik Schück i vissa fall pressar sitt material väl hårt. Det bör också anmärkas, att två av de ristningar, som han stöder sin uppfattning på, endast är kopior: Gökstenen är sålunda bara en klumpig efterapning av Ramsundsristningen, och Ramsjöstenens ornamentala utsmäckning är utan tvivel blott en kopia av Drävlestenens. Dessa båda stenar kan därför knappast användas för att förklara figurframställningar på andra »Sigurdsristningar», och de bidrager föga till vår kunskap om Sigurdsagans utbredning och popularitet under Sveriges forntid.

När det gäller Färnebo och Ockelbo kan det förefalla som om Schück vid sin undersökning av deras bildframställningar icke har tagit tillräcklig hänsyn till att figurerna numera endast kan studeras på gamla avbildningar. Eftersom båda ristningarnas bilder redan innan de avbildades var skadade och tydligen svårt slitna, ökas givetvis osäkerheten. För Färnebostenens bildframställning finns endast en källa, nämligen Ulf Christoferssons teckning från år 1690. När han tecknade av stenen, hade den legat flera hundra år »Vthi jngången under Kyrkio döören» och var säkerligen då starkt nött av tramp. Dessutom var ju endast nedre delen av stenen synlig; den övre delen låg enligt Ransakningarna dold »under muhren» och kunde alltså ej avbildas, vilket också klart framgår av teckningen (se fig. 6).

Att man saknar all kännedom om hur figurerna har sett ut på stenens övre del är utomordentligt beklagligt. Vad man ser överst på det stycke av stenen, som låg synligt, är först två män, som går emot en mitt emellan dem stående person. Övre delarna av alla tre figurerna har legat dolda under kyrkmuren. Av mittfiguren syns endast nedre hälften, av figurerna framför och bakom denna, vilka står något längre ned på stenen, har huvud och axlar varit dolda. Dessa tre figurer är, av kläderna att döma, mansfigurer. Männen, som omger mannen i mitten, håller i sina händer skaften till två föremål, som det på grund av att de övre delarna saknas är svårt att exakt bestämma. Den vänstra mannen håller i skaftet med båda händerna. Schück anser, att männen »bära svärd i sina händer». Så torde emellertid ej vara fallet; jfr t. ex. svärdets utformning på Ockelbostenen, som med stor sannolikhet har ristats av samme runmästare. Där ser man upptill på ristningsytan hur Sigurd stöter sitt väldiga svärd genom runslingan.

Däremot skulle de två männen på Färnebostenen mycket väl kunna hålla långskaftade yxor i sina händer.

En annan feltolkning, som åtminstone delvis har samband med uppfattningen, att de två männen bär svärd, tror jag att Schück gör sig skyldig till, när han påstår, att den vänstra figuren »ej kan vara någon annan än Sigurd, som sticker sitt svärd i ormen». Han har tydligen icke tänkt på att Färnebostenen ursprungligen måste ha varit så hög, att det förmodade »svärdet» som »Sigurd» håller i händerna icke kan ha nått upp till drakslingan vid stenens topp. Man har väl också skäl att fråga sig, om den store hjälten skulle ha av runristaren blivit anvisad en så blygsam plats, tillsammans med en på alldeles samma sätt utrustad »anonym» person.

Mellan de två yxbärande(?) männen befinner sig en man, placerad något högre upp och därigenom dominerande scenen. De omgivande männen är stadda i rörelse mot centralfiguren, den ena framifrån, den andra bakifrån. Detta skulle kunna vara en bildframställning av mordet på Sigurd Favnesbane. Men förhåller det sig så, måste sagan om den beundrade germanska hjälten i Gästrikland ha haft en delvis originell utformning. Där skulle man, om den föreslagna gissningen om de tre figurernas innebörd träffar det rätta, ha berättat, att Sigurd Favnesbane mördades med yxor utomhus, ej med svärd i sin säng vid Gudruns sida. Man kan i det sammanhanget erinra sig de prosarader, som följer efter eddadikten *Brot*: »I denna kvida är berättat om Sigurds död, och här går det till så som om de dräpte honom ute. Men somliga säger, att de dräpte honom inomhus i hans säng, sovande. Men tyska män säger,

att de dräpte honom ute i skogen. Och så berättas i det gamla Gudrunskvädet, att Sigurd och Gjukes söner hade ridit till tings, då han blev dräpt. Men det säger alla samstämmigt, att de svek honom mot tro och loven och angrep honom liggande och oförberedd.»

Ulf Christofersson och Hadorph förefaller att ha varit något osäkra, när det gäller detaljer i bilderna på Färnebostenen; på ett ställe har de ändrat en av figurerna, när teckningen skars i trä. Se den till hälften bortnötta figuren, nederst på fig. 6 och 7. Schüeck tror, att figuren »återgår . . . till den på Ramsundsberget och Gökstenen avbildade hästen Grane, som klövjats med Favnes skatter». Som hästbild betraktad måste den sägas vara något egendomligt utformad.

Trots de här anförda svagheter i Schüecks tolkning av Färnebostenens bilder, har av allt att döma uppfattningen, att Gs 2 skall räknas till Sigurdsristningarna fog för sig. Ett viktigt stöd för den mening utgör Ockelbostenen (Gs 19), som otvivelaktigt tillhör denna intressanta grupp.

Färnebostenen framvisar, av avbildningen att döma, så många slående överensstämmelser med Gs 19 Ockelbo, att det knappast kan råda något större tvivel om, att de båda stenarna har ristats av samme runmästare. Ristningarna är nämligen uppbyggda på exakt samma sätt: runinskrifterna börjar nedtill till höger och har tydligen löpt längs stenarnas kanter för att avslutas vid den uppsvängda drakstjärten; huvudena har samma karakteristiska form; slingorna sammanhålls nedtill av likartade koppel; de mycket rikt utsirade korsen är stilistiskt nära besläktade; runformerna och bruket av ordskillnads-tecken, kolon (:) och kryss (×), överensstämmer osv. Av intresse i detta sammanhang är, att dessa drag också kan iakttagas på U 1163 Drävle, som dessutom har en med Gs 2 överensstämmande formulering i inskriften, nämligen bruket av adj. *sniallr* (se ovan s. 34).

Frågan om ristaren kan dock ej besvaras med säkerhet, eftersom Gs 2 delvis och Gs 19 fullständigt är fördärvade.

Uppfattningen att de tre gästrikländska runstenarna Gs 2 Österfärnebo, Gs 9 Årsunda och Gs 19 Ockelbo skall räknas till Sigurdsristningarna, har allmänt antagits av forskarna på detta område.⁷ Sälunda införs de av E. Ploss i hans omfattande arbete *Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer* (1966); se kapitlet »Die Sagengeschichtliche Bedeutung der Sigurdrisningar» (a. a. s. 101 och Tafel 14 och 15). M. Blindheim förtecknar (i a. a. 1973) fyrtioen av honom kända Sigurdsframställningar; av dessa föreställer emellertid tio Gunnar i ormgruppen. Materialet »fordelar seg med 9 på Sverige med Gotland,⁸ 1 i Russland, 1 i Danmark, 1 i Nord-England, 4 på Man i Irskesjøen og 25 på det middelalderlige Norge». Denna fördelning av »bevarte monumenter av forskjellig slag som viser diktningens nedslag i billedkunsten» ger Blindheim anledning till följande kommentar: »Sverige og Gotland med sitt enorme antall bevarte billedsteiner fra 1000- og 1100-tallet og skulpterte døpefonter fra 1100- og 1200-tallet kan bare oppvise 9 Sigurdsmonumenter. Plusser vi på øksen i Russland, blir det 10. Danmark med et nesten like stort antall skulpterte døpefonter og kirkeportaler fra 1100- og 1200-tallet har bare ett sikkert Sigurdsmonument. Norge, som sammenliknet med nabolandene er meget fattig på skulptur fra 1000–1200 årene – selv om vi tar stavkirkeportalene med – har 25 monumenter i behold. Tar vi med de 5 monumenter fra de norrøne områder på de britiske øyer, står vi der med 30 monumenter for Vestskandinavia alene. Av dette må vi nesten trekke den konklusjon at Sigurdsdiktningen var mest populær i den norrøne del av Skandinavia.»

Blindheim har tydligen klart för sig, att det i vissa fall kan vara svårt att avgöra, om en ristning återger en »Sigurdscene». Endast när »flere handlinger er avbildet» erbjuder en identifikation inga »større vanskeligheter». Dessa »melder seg når personene i en enkelt-scene som f. eks. Fåvnedrapet eller Gunnar i ormegården ikke opptreer slik vi venter det ifølge sagnet og tradisjonen. De rette symboler kan mangle og forveksling med anonyme europeiske avbildninger kan oppstå.»

I uppsatsen »Sigurd og valkyrien på Hindarfjell» behandlar Erla Bergendahl Hohler figurframställningarna på fem svenska runstenar, bland dem Österfärnebostenen. De övriga fyra stenarna är U 1163 Drävle, U 1175 Stora Ramsjö, Gs 9 Årsunda och Gs 19 Ockelbo: »Fire av disse fem stenene har et motiv til felles, nemlig 'Sigurd Favnesbane dreper dragen'. En liten knelende

⁷ I materialet till utställningen »Sigurdsagaen i nordisk middelalderkunst» (Universitetets Oldsaksamling, 1972–1973) saknas emellertid dessa tre runstenar från Gästrikland. Av de svenska runristningarna har där endast medtagits Ramsundsberget, Gökstenen, Ramsjöstenen och Drävlestenen. Se utställningskatalogen (red. M. Blindheim) *Sigurds saga i middelalderens billedkunst* (1972), där det i litteraturlistan enbart hänvisas till Henrik Schüecks arbete *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria* 1 (1904), ej till hans uppsats »Två Sigurdsristningar» i *Fornvännen* 1932.

⁸ Det svenska materialet skulle kunna kompletteras med Västerlångsstenen, som torde ha en bild av Gunnar i ormgruppen; se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1977), s. 104f., 150f.

figur stikker et sverd nedenfra og oppover i en diger ormekropp. Ormekroppen er runestenens vanlige inskripsjonsbånd, med minneinskift over en avdød. Disse skriftbånd er ofte formet som en orm, med hode, forben og hale. På de angjeldende fem stener er det imidlertid spesifikt tenkt på Favne og Sigurd. Dette blir klart når man sammenligner med to andre svenske runestener fra samme tid, *Ramsunda* [= Sö 101 Ramsundsberget] og *Gök* [= Sö 327 Göksten] . . .⁹ Her er motivet gitt identisk form, og koblet sammen med så mange andre motiver fra Favnedrapet, at tolkningen ikke levner rom for tvil. – Derefter har de fem første stenene nok et motiv til felles. I midten er en ranke eller et kors, sammensatt av fliker. På hver side av dette midtelementet står en menneskeskikkelse.¹⁰ Den ene er en mann med en stor ring i hånden; den annen er en kvinne som rekker frem et drikkehorn. Ringen og drikkehornet er mer eller mindre tydelig på de forskjellige stenene, kan også delvis mangle. Allikevel er det klart at det er det samme motiv som er gjentatt.» Vidare framhåller Bergendahl Hohler, att två av gästrikstenarna, Ockelbo och Österfärnebo, också har flera andra motiv att framvisa: »Färnebostenen har to menn, tilsynelatende med hevede øker, som angriper en tredje mann mellom dem. Dessuten er det på denne stenen en fugl, og to firbente dyr. Jeg skal her ikke forsøke å tolke disse andre motivene, men behandle utelukkende det motiv som er felles for alle fem stener, nemlig mannen med ringen og kvinnen med drikkehornet.¹¹ Jeg forutsetter da at de hører sammen, og skal oppfattes som ett motiv. Dette synes umiddelbart å kunne tolkes som et velkomst- eller kjærlighetsmotiv. Kan også denne scenen settes i forbindelse med historien om Sigurd Favnesbane? . . . I Volsungesaga kan man finne følgende scener, som kan ha inspirert til dette motivet», næmligen 1:Sigurd og Sigrdriva, 2:Sigurd och Brynhild hos Heimer, 3:Sigurd, Gunnar och Brynhild på Hindarfjäll, 4:Grimhilds glömskedryck, 5:Vinge med ringen.

Bergendahl Hohler är »umiddelbart tilbøyelig til å sjalte ut scene 4 og 5 som reelle muligheter, selv om det nettopp er disse to tolkninger, som Schück foreslår (Schück 1904).¹² Den første mangler ring, den annen drikkehorn. Dessuten er begge scener, skjønt de er dramatiske nok, av liten egentlig symbolbetydning. Et kjennetegn ved primitiv illustrasjonskunst er jo at den har en tendens til å trekke ut essensen av hovedscenene i et handlingsforløp og fremstille dem sammentrengt, som pregnante symboler. Disse scenene inviterer ikke til den slags behandling.» Scen 2, där Sigurd vid sitt besök hos Brynhild välkomnas med en vinfylld guldsål och överrækker en ring, »er på overflaten den mest lovende. Det er en utpreget kjærlighetsscene. Her er både vin og ringgaver, samt eder om kjærlighet.» Den kan emellertid enligt Bergendahl Hohlers mening icke komma i fråga, eftersom scenen ej förekommer i något Eddakväde, utan endast i Völsungasagan: »Selv er jeg tilbøyelig til å tvile på at nettopp denne scene har hørt hjemme i den opprinnelige Eddadiktning.»

Därmed återstår endast scenerna 1 och 3, »Sigurd och Sigrdriva» samt »Sigurd, Gunnar och Brynhild på Hindarfjäll». Dessa två episoder har ju det gemensamt, att Sigurd rider genom den flammande elden, i förra fallet för att väcka den sövda valkyrian, i senare fallet för att åt Gunnar vinna Brynhild. Bergendahl Hohler fortsätter a. a. s. 32: »La meg si med en gang, at disse to historier i virkeligheten er én og den samme. Dette er tydelig, på de sterke likhetspunkter mellom de to versjoner. Der er en flammevegg, som bare Sigurd er i stand til å ride gjennom. Innenfor finner man en valkyrie, eller en kongedatter som antyder at hun er en valkyrie. De utveksler eder. Og så forsvinner Sigurd igjen, efterlatende en kysk og urørt valkyrie . . . De synes altså legitimt å behandle de to scener ikonografisk sett som en enkelt scene. Denne scene oppfyller to vesentlige krav som inspirasjon for motivet på runstenene. Den inkluderer en mann med en ring, og en kvinne med et drikkehorn, og den står absolut sentralt i handlingen. Den er i virkeligheten hele Sigurdsdiktningens kjernepunkt.»

⁹ Se ovan not 5, s. 36.

¹⁰ Gs 9 Årsunda har ingen figur till vänster om »midtelementet».

¹¹ Något dryckeshorn förekommer ej på Gs 2 Österfärnebo, ej heller på Gs 9 Årsunda.

¹² Här hänvisas alltså till Schücks arbete *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria* (1904). Schück framlägger där (s. 194) sitt förslag, att kvinnan med dryckeshornet skulle föreställa Grimhild, med stor försiktighet: »Hvad Ockelbostenens ristare afsett med denna figur, är dunkelt. Såvida den haft något att skaffa med Sigurdssagan – hvilket ju alls icke är säkert – kunde man tänka på Gudruns moder, hjudande Sigurd den glömskans dryck, som kom honom att förgäta Brynhild och dymedels framkallade hela den följande tragiska konflikten. I så fall skulle den ridande figuren å Tjängvide- och Hablingbostenarna visa oss Sigurd kommande till gjukungarnas hof, där Gudruns moder möter med glömskedrycken. Nu är emellertid hästen åttafotad, och man har därför i denna figur velat se Odin på hästen Sleipner, och kvinnan har i samband därmed tolkats såsom en valkyria. Detta antagande är onekligen det naturligaste.» Schück anser det »ganska rimligt, att Ockelbostenen upptagit flera olika sago-motiv». Vad så Schücks uppfattning beträffar, att den ringbärande figuren skulle kunna vara budbäraren Vinge, är också den präglad av försiktighet. Om »den springande figuren» framhåller han (a. a. s. 190): »Figuren måste gärna tillhöra Sigurdssagan och kan då endast tolkas på två olika sätt: han kan vara dvärgen Andvare, som med den berömda ringen i handen söker undfly de tre gudarna, och han kan vara budbäraren Vinge . . . Af dessa båda alternativ synes mig det senare naturligast, ty ristningen kommer i så fall verkligen att i bild berätta en historia.» Det »starkaste skälet» till att Schück föredrar att tolka figuren som budbäraren Vinge anser han vara bildframställningen på korstolen i Heddals kyrka (Norge). Dessa bilder, som är skurna på 1300-talet, skulle nämligen enligt Schück visa, att ringbäraren »icke kan afse dvärgen Andvare» utan måste »afse budbäraren Vinge». (Heddalsstolens bilder är av allt att döma missuppfattade.) Erla Hohler skulle ha kunnat hänvisa till ett betydligt yngre arbete av Schück, nämligen till den i Fornvännen 1932 publicerade uppsatsen »Två Sigurdsristningar». Där hävdar han fortfarande, att ringbäraren snarast bör föreställa Vinge. »Men att nå till någon visshet torde tills vidare vara omöjligt.» Se ovan s. 36.

Erla Hohler oppfattar sålunda, i motsats till Henrik Schück, ringbäraren som Sigurd Favnesbane och kvinnofiguren med dryckeshornet som Sigrdriva/Brynhild.¹³ I fortsättningen behandlar hon kortfattat »valkyrie–flammeffjell motivet» och gör en jämförelse mellan Skirnismál och episoden Sigurd–Sigrdriva/Brynhild. Hohler hänvisar också till de gotländska bildstenarna, där motivet »den motstille mann og kvinne, med attributtene ring og drikkehorn» vid flera tillfällen möter oss.¹⁴ Hon avslutar sin uppsats med följande uttalande: »Nå skal man holde seg for øye at det hele tiden dreier seg om minnesmerker over døde, og altså forsåvidt om vitnesbyrd om vår norrøne døds kultus. Har vi overhodet lov til å tolke scenene på disse monumenter som illustrasjoner til samtidige røverromaner, rett og slett? At vi ikke kan det, vet vi jo allerede. På disse gotlandske billedstenene er tydelig fremstilt både Odin og Tor, som viser at scenene må ha hatt en religiøs sammenheng . . . Også de svenske runestene er å oppfatte som minnesmerker over avdøde. Men i motsetning til de angjeldende gotlandske, stammer de svenske stenene fra kristen tid, eller idetminste fra misjonstiden . . . Allikevel har jeg nettopp hevdet at motivet på de kristne svenske runestener formalt sett er det samme som på de hedenske gotlandske stener? – Vi kommer tilbake til de litterære kilder. Jeg pekte på Sigurd–Brynhild-historiens mange likhetspunkter med historien om Gerd og Frøy. Jeg antydte at den kunne forklares som en omskrivning av den gamle myten, en nyredigering for å passe inn i en ny tekstsammenheng, nemlig Sigurd Favnesbanesyklusen. Er det nå mulig at vi kan forklare mann–kvinne motivet på de svenske runestene på samme måte? På Gotlandsstenene har vi et motiv fra hedensk tid, en kjærlighetsscene med en mytologisk betydning. Min teori er at det tradisjonelle motiv har overlevet inn i kristen tid, og har fortsatt å være akseptabelt på minnesmerker over avdøde, fordi selve emnet, kjærlighetshistorien, er blitt forflyttet inn i en nøytral litterær sammenheng, og har mistet sine hedensk-mytologiske undertoner. At Sigurdshistorien i seg selv har vært godkjent i et kristent miljø, vet vi allerede. Martin Blindheim har . . . gått enno lengre, og har argumentert meget sterkt for at helten Sigurd etter kristendommens komme ikke bare har fortsatt å være akseptabel, men simpelthen har trukket til seg enkelte kristne forestillinger, som den har kunnet uttrykke i dekkende, og ikke minst tradisjonelle, former. Det synes som om historien om valkyrien på flammeffjellet er sluppet inn bakveien sammen med ham, og at det opprinnelige hedenske motiv har fortsatt å ha sin naturlige plass på en kristen gravsten.»

Av den redogörelse, som här har lämnats, för de olika uppfattningarna om figurernas innebörd torde ha framgått, att det är mycket svårt att exakt bestämma vad ristarna har åsyftat med sina bilder. Endast på en punkt råder enighet, när det gäller runstenarnas bildframställning: en man, som stöter sitt svärd igenom en drakslinga, föreställer Sigurd, dödande Favner. Trots att denna scen faktiskt icke kan iakttagas på Gs 2 Österfärnebo räknas ju den runstenen till »Sigurdsristningarna». Detta beror huvudsakligen på, att den ringbärande mannen förekommer där, liksom på U 1163 Drävle, Gs 19 Ockelbo och troligen även på Gs 9 Årsunda.

Som ovan s. 38 har framhållits talar mycket för att Gs 2 och Gs 19 är ristade av samme runmästare. När det gäller dessa båda runstenar, är man ju tyvärr för en bedömning hänvisad till äldre avbildningar. Sophus Bugge underströk för snart hundra år sedan det osäkerhetsmoment som ligger i detta beklagliga förhållande: »Man maa efter mit Skjøn være meget forsigtig med Forklaringen af slige Billeder paa gamle Runestene. For det første er Billederne ofte meget utydelige, og saaledes tildels paa Ockelbo-Stenen. For det andet kan man sjældent stole paa, at slige Billeder er aldeles nøiagtig gjengivne i de udgivne Tegninger, selv om stor Omhu ved disse er anvendt. For det tredje er den Kunst, med hvilken Billederne er udførte, ofte saa ufuldkommen, at det kan være meget vanskeligt, ja umuligt med Sikkerhet at bestemme, hvad de enkelte Gjenstande skal forestille. Fremdeles maa erindres, at slige Fremstillinger ofte er Efterligninger af Billeder paa andre Stene, hvilke ikke behøve at have været i alle Dele rigtig op-

¹³ I likhet med Hohler är Blindheim kritisk mot Schücks uppfattning, att ringbäraren kunde vara Vinge; Blindheim har också en annan mening om kvinnofiguren med dryckeshornet. Han skriver, i samband med Drävlestenen: »Schück har utan tvil rett i at det er Sigurd som gjennomborer Fåvne øverst oppe. Mer usikkert er det derimot når han foreslår at de to skikkelser lenger nede er Gudrun med drikkehorn i hånden som sender ut Vinge med Andvarenaut for å advare Gunnar og Hogne mot å ta imot Atles innbydelse. Hvorfor skulle hun egentlig gjøre dette med drikkehorn i hånden? Og Vinge springer jo mot henne og ikke fra henne. Scenen får en bedre mening hvis vi tolker den som Sigurd og Brynhild på Hindarfjell.» Se a. a. s. 18. Det är tydligt, att Blindheim har missuppfattat Schück, som ej menar att kvinnofiguren skulle föreställa Gudrun, då hon sänder ut Vinge, utan antingen Gudruns moder, Grimhild, med glömskedrycken eller Gudrun, »som bjuder sina bröder välkomna till Atles hov»; se ovan s. 37. I båda dessa fall är det helt i sin ordning, att kvinnofiguren har ett dryckeshorn i handen.

¹⁴ »Den som er noenlunde kjent med vår bevarte billedkunst fra tidlig norrøn tid, vil øyeblikkelig bli minnet om et livsvarende motiv på de gotlandske billedstener . . . Vi finner her en mann til hest, med sverd og spyd. Han kan holde en ring, eller det er en figur bak ham med en ring. Og så er det en kvinne, som kommer rytteren i møte med et drikkehorn» (a. a. s. 35).

fattede af Efterligneren. Endelig er det ikke nødvendigt, at Billederne paa en og samme Flade fra Indholdets Side danne en sand Enhed.»

Gs 2 Österfärnebo är av flera skäl besvärlig att datera; varken bildframställningen eller runinskriften ger nämligen några säkra hållpunkter. Den manliga och den kvinnliga klädedräkten kan ej lämna närmare upplysningar i denna sak, eftersom båda dräkttyperna troligen i stort sett har varit oförändrade under hela vikingatiden.¹⁵ Ej heller de vapen, som männen håller i sina händer, ger någon ledtråd – av det enkla skälet, att vi inte vet, hur de har sett ut. Vapnens övre delar låg ju dolda, när ristningen avbildades och man kan därför inte avgöra, om vapnen har varit spjut eller långyxor.

Vad runinskriften beträffar kan som ett relativt ungt drag anföras, att konjunktionen 'och' i båda fallen ristas **ok** (ej **auk**). Å andra sidan finns ett ålderdomligt inslag, nämligen att **o**-runan av ristaren nyttjas för att återge det nasala *a*-ljudet i ordet *anda* (dat.).

Dateringsfrågan gäller icke endast Gs 2 Österfärnebo utan en grupp av runstenar, ett förhållande som skänker frågan ökad betydelse. Det är ingalunda uteslutet, att Gs 2 Österfärnebo, Gs 19 Ockelbo, Gs 9 Årsunda och U 1163 Drävle kan ha ristats av en och samme runmästare. Att de fyra ristningarna tillhör samma »skola» är uppenbart. Under sådana omständigheter blir det av intresse att se efter hur de fyra ristningarna har daterats i tidigare undersökningar.

Om Ockelbostenen ställer K. Hj. Kempff (1887) följande fråga: »När restes denna minneshäll? af kristne eller hedne män?» och fortsätter: »Det är ej lätt att svara på någotdera . . . Ingenting å stenen tyder på kristendom – och Åhrman har redan nämnt om 'frånvaron af det eljest vanliga korstecknet' – men deremot monde knappast något svenskt runminnesmärke finnas, så tydligt vitnande om hedendom, som Ockelbostenen . . . Icke för thy, då vi å Fernebostenen . . ., som påtagligen är kristen, återfinna flere af Ockelbostenens bilder, mon det vara väl djärft att afgjortt tilldöma denna ett hedet upphof, så högst sannolikt detta än verkligen synes vara . . . Sannolikt hör stenen till tiden för den första brytningen mellan hedendom och kristendom, d. v. s. till det elfte århundradet, måhända till och med till dess främre hälft . . . Dit visar ock runskriften, som ej företer något särdeles fornt skaplynne.» Se a. a. s. 17. Sophus Bugge anser (a. a. s. 503), att Ockelbostenens inskrift »er fra 11te Aarhundred, mulig fra dettes Midte». Schück anger ingenstädes någon tidpunkt för någon av de av honom behandlade ristningarna. Icke heller von Friesen gör i sina arbeten något försök till en datering. I E. Salvéns avhandling *Bonaden från Skog* (1923) återges emellertid »ett benäget meddelande av von Friesen» rörande dateringen av några runstenar i Gästrikland, bland dem Gs 2 Österfärnebo och Gs 9 Årsunda: Dessa »ristningar böra dateras till tiden från omkring 1050 till omkring 1100» (a. a. s. 144; se vidare nedan Gs 19 Ockelbo s. 220). M. Blindheim anger tiden för alla de svenska Sigurdsristningarna till »1000–beg. av 1100-årene», alltså en synnerligen vid och försiktig datering. Gränserna torde kunna dragas åtminstone något snävare.

Det kan slutligen framhållas, att Schücks förmodan, att Gs 9 Årsunda och U 1163 Drävle skulle kunna ha ristats av »Lifsten eller Baller?», är helt utan fog.

På forskningens nuvarande ståndpunkt torde man i dateringsfrågan böra inskränka sig till att säga, att Gs 2 Österfärnebo, Gs 9 Årsunda, Gs 19 Ockelbo och U 1163 Drävle har ristats mot slutet av tiohundratalet eller omkring år 1100. Det med palmetter utsirade korset, som oriktigt har uppfattats som en bild av »världsträdet», torde tala för en relativt sen datering.

¹⁵ Se A. Geijer, *Birka 3. Die Textilfunde aus den Gräbern* (1938), s. 134.

3. Kungsgården, Österfärnebo sn

Pl. 2

Litteratur: B 1093, L 1047. Ulf Christofersson, Gästerijkelandz Antiquiteter (F1 7B, KB) nr 11; Anteckning i Ransakningarna 1669 (nederst på foliobladet F1 9: 5, s. 1; tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1960, s. 174); J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5); E. Alrot, *De Gestricia*, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720), s. 38; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 49, Anteckning i Bautil (R 556 a, UUB); N. J. Ekdahl, Samlingar A 14 Db (ATA), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); Förteckning af Gestriklands Runstenar (Coll. Nordin. N 73, UUB); C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 21 (ATA; tryckt i utdrag i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890 under rubriken »Antiquariska undersökningar»); H. Hildebrand, Anteckning i Liljegren, Fullständig Bautil vid L 1047 (ATA); Protokoll, hållet vid Gestriklands Fornminnesförenings högtidsdag och ordinarie årssammankomst å Gefle slott den 5 Juni 1890, § 3 (Centralarkivet, Gävle); Protokoll, hållet vid sammanträde med Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening den 28 Juni 1890, § 5 och den 15 sept. 1891 (Centralarkivet, Gävle); N. L. Ångman, Brev till C. O. Fyhrvall den 1/9 1890 (Gävle museums arkiv); A. B. Ahlström, Brev till C. O. Fyhrvall den 23/10 1890 (Gävle museums arkiv); »Återfunnen runsten» (i: Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 37); E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Öster Färnebo socken 1931, nr 24 (ATA), Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 20 f., del 2 (Från Gästrikland 1944), s. 38; K. Hedlund, Österfärnebo sockens fasta fornlämningar (i: Gefle Dagblad den 24/8 1933); S. B. F. Jansson Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelse till Riksantikvarieämbetet 1952 (ATA, 5731/52); Ph. Humbla, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 20/10 1948 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till Ph. Humbla den 3/2 1951; R. S. Wibeck, Rapport till Riksantikvarieämbetet 8/11 1952 (ATA); »Runstenen vid Gysinge åter till Kungsgården» (i: Gefle Dagblad den 24/5 1952).

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och i Liljegrens Fullständig Bautil, återg. i B 1093 och i Gefle Dagblad den 24/8 1933 och den 24/5 1952); Ekdahl, teckning (ATA); Bellander, foto 1931 (i Inventering av fasta fornlämningar i Öster Färnebo sn, återgivet i Från Gästrikland 1938, s. 21).

Runstenen står rest på Kungsgården, 14 m SÖ om manbyggnaden. Ristningsytan är vänd åt V.

I *Ransakningarna* finns ingen uppgift om någon runsten vid Kungsgården.¹ I den av kyrkoherden Olof Nilsson Dalenius den 26/4 1669 daterade ransakningen från »Fernebo Sochn» har emellertid Ulf Christofersson antecknat: »Jtem i kongz gården i färnebo 1 R[unsten] af rijtat af Ulf Christofersson.» På teckningen i »Gästerijkelandz Antiquiteter» anges runstenen finnas »J Kongzgården Wthi Färnebo S.»; se fig. 11. (B 1093: »På Kongsgården»; L 1047: »Kungsgården»). – I E. Alrots dissertation *De Gestricia* (1720) finns följande uppgift: »in prædio regali, quod *Kungsgården* dicitur, scriptura detrita & vix legibili jacent (»På den kronans egendom som heter Kungsgården ligger en [runsten] med nött och knappt läsbar inskrift»). – Ovanför sin uppteckning av inskriften den 28 juli 1726 i »Svenska runstenar» har Celsius skrivit: »Fernebo i Gestrikland En sten liggande för förstugudören i Kongs gården.» I sitt exemplar av *Bautil* har Celsius en likartad anteckning: »för förstugudören liggande alldeles förnött» och meddelar där också sin läsning från den 28 juli 1726 . . . **sun . . . ufe** × **muosbt** . . . Se fig. 13.

N. J. Ekdahl tecknade av stenen under sin resa år 1830; se fig. 14.

C. F. Wiberg sökte runstenen vid Kungsgården förgäves under sin forskningsresa 1864; han meddelar att »ingen hade . . . ringaste kännedom» om stenen. Det är sålunda tydligt, att man på orten hade glömt, att runstenen för länge sedan hade flyttats och lagts »för förstugudören i Kongsgården» (Celsius år 1726).

I Liljegrens »Fullständig Bautil» finns en intressant bläckanteckning, av handstilen att döma gjord

¹ Däremot nämns i Ransakningen 1684 bl. a. det gravfält vid Kungsgården, där runstenen av allt att döma ursprungligen har stått: »Högar finnes uthi Seebyggeåkren wed Brooby, Sand och KongzGården på sådant Maneer opkastade, och med Steen Kringlagde som dee i Hedesunda. Elliest och wed Bergbyen Österåkren, sampt wed draget på Hambre bys ägor, någre med Steenar rundt Kringlagde platzer wed pass I aln emellan hwar steenen, men ingen högd eller jord där opkastat, uthan jorden mitt uthi neder-sunken, såsom i en Lijkegriff, som dhe och hördt säijas detta skola warit jättegriffter; vthi Högerne säijes och skola blifwit jättar och Hedningar begrafne, och dhe som iblandh något rört eller gräfwit uthi sådane högar, hafwe dhe funnit Swerd, Sporar, etc. jtem dödeskallar, samt stoore och owanlige Menniskiobeen.» – På Kungsgården gör man enligt uppgift vid odling fortfarande talrika fynd av föremål från vikingatiden.

Fig. 11. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter teckning år 1690 av Ulf Christoffersson.

Fig. 12. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1093).

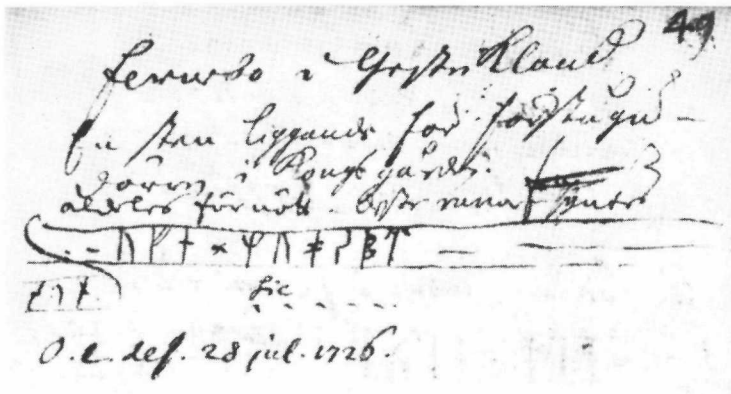

Fig. 13. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter uppteckning av O. Celsius (Fm 60: 2).

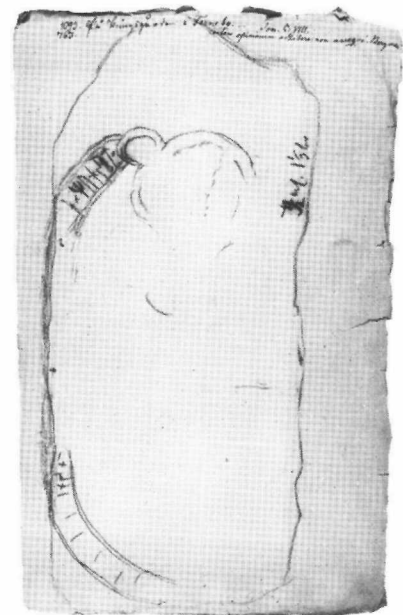

Fig. 14. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

av riksantikvarien Hans Hildebrand. Anteckningen, som åsyftar Gs 3, lyder: »Nu i parken å Granön vid Gysinge sed. 1879.»

Runstenen hade, tydligen av brukspatron G. Benedicks på Gysinge, flyttats till Granön. Hans Hildebrand blev riksantikvarie år 1879, alltså samma år som runstenen enligt anteckningen fördes från Kungsgården till Gysinge. Han hade mycket livliga förbindelser med brukspatronen på Gysinge.

Efter förflyttningen till »parken å Granön» kom Kungsgårdsstenen att betraktas som »bortkommen». Runstenen efterlystes av fornminnesföreningen, vilket framgår av ett protokoll, »hållet vid Gestriklands Fornminnesförenings högtidsdag och ordinarie årssammankomst å Gefle slott den 5 Juni 1890» (§ 3): »Lektor Kempff framställde det yrkandet, att Föreningen måtte genom prisers utsättande söka vinna upplysningar om hvar numera bortkomna runstenar kunde vara tillfinnandes. Detta yrkande bifölls af Föreningen och sattes priset till tio (10) kronor för hvarje tillrättaskaffad sten.»

Vid styrelsesammanträdet senare i samma månad (28 juni 1890) beslöts, »att i tidningarna intaga följande tillkännagifvande. Som många i äldre förteckningar upptagna runstenar inom provinsen Gestrikland på senare tider ej kunnat igenfinnas, men sådana förluster ej kunna vara annat än högst menliga för vår kännedom om gångna tider har Gestriklands Fornminnesförening härmed velat utfästa ett pris af tio (10) kr. för tillrättaskaffande af hvar och en af följande runstenar: 1) En runsten i Walbo socken midt i Alborga by 2) Axmarstenarna i Hamrånge socken 3) Hillestenen vid ändan af Hillesjön 4) En runsten i V. Hästbo, Torsåkers socken 5) Runstenen vid Kungsgården i Fernebo socken 6) Runstenen i Hedesunda kyrkodörr 7) Stenen i vapenhusdörren i Fernebo socken. – Den som i detta afseende tror sig äga några upplysningar att meddela, torde anmäla sig hos Gestriklands Fornminnesförenings sekreterare Lektor Oskar Fyhrvall, och befinnes då upplysningarna leda till åsyftadt resultat, utbetalas beloppet.» Detta fornminnesförenings tillkännagifvande infördes i lokalpressen hösten 1890.

Med anledning av fornminnesförenings upprop angående de sju försvunna runstenarna skrev kyrkoherde F. L. Ångman (den 1/9 1890) ett brev till sekreteraren. Brevet lyder: »Broder Fyhrvall! Sänder dig härhos ett par bref från Kanslirådet Sander angående den runsten, som funnits här och kanske ännu finnes, ehuru inscriptionen är oläslig.² Runstenen låg för 2 å 3 decennier sedan såsom förstugubrosten vid Kungsgården härstädes; detta hemman tillhör Gysinge Bruk, och stenen blef af dess egare bortförd till 'Granön' och der upprest; den befinner sig nu der inom Gysinge område, helt nära bruket, om det är den rätta stenen, hvilket jag tror den vara. Jag har besökt den och sökt jemförelse och likhet med uppgiften från Sander. Wäl vore, om en riktig fornforskare ville komma hit och gifva sitt omdöme om densamma. Kommer du, så tag in hos mig, och vi skola följas åt till stället.»

Någon tid senare (23/10 1890) skrev av samma anledning kronolänsmannen Alex. Ahlström till Fyhrvall: »Får härmed meddela att den Runsten som skulle finnas vid Kungsgården i Ö. Fernebo är troligen att igenfinna å Granön vid Gysinge Bruk hvarom Brukspatron Benedicks derstädes kan lemna närmare upplysning. Af vissa orsaker får jag på samma gång bedja att så vidt möjligt är mitt namn ej må nämnas för Brukspatron nemligen att jag gifvit anvisning på att den skall finnas vid Gysinge.»

Vid fornminnesförenings styrelsesammanträde den 15/9 1891 anmälde sekreteraren, »att på grund af . . . i tidningarne införda tillkännagifvande upplysningar inkommit från tre personer näml. Kyrkoherden L. F. Ångman i Ö. Fernebo och Fiskalen A. B. Ahlström dersammastädes om den s. k. kungsgårdsstenen samt af Skolläraren Myrsell i V. Hästbo om den s. k. Hästbostenen.³ . . . Vidkommande Kungsgårdsstenen . . . var uppgiften riktig och fanns den stående upprest å Granön invid Gysinge bruk strax till vänster, då man från bruket kommer öfver bron till ön. På grund häraf beslöts, att åt Kyrkoherden Ångman, som först lämnat upplysningarna, tillerkänna 10 kr., ifall han gör anspråk därpå. Åt A. B.

² »Kanslirådet Sander» är den kände skalden och kulturhistorikern N. F. Sander (1828–1896). De brev från Sander som här nämns, har jag förgäves sökt.

³ Om Myrsells »upplysningar» se nedan Gs 8, s. 72 f.

Ahlström, som först sedermera gjort sitt meddelande, beslöts att äfven gifva 10 kr., dels för hans anmälan . . . och för att uppmuntra honom att vidare visa sig intresserad för föreningens strävanden.»

I *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening* (1892) kunde alltså en notis om bl. a. »den s. k. Kungsgårdsstenen» införas. Under rubriken »Återfunnen runsten» meddelas: »Stenen återfanns omsorgsfullt uppsatt å Granön invid Gysinge bruk. Den stod till venster om vägen ett kort stycke, sedan man kommit öfver den bro, som från bruket öfver Dalelfven leder till ön. Beklagligen är texten redan för länge sedan så utnött, att icke mer än en och annan runa tydligen kan urskiljas. Stenen har också länge tjenat till trappsteg utanför en brygghusbyggnad någonstädes inom Öster Färnebo socken.»

På Granön blev Kungsgårdsstenen stående trekvarts sekel. När E. Bellander inventerade Österfärnebo sockens fasta fornlämningar år 1931, påpekade han, att runstenen »förr stått vid Kungsgården men flyttades på 1890-talet till sin nuvarande plats av brukspatron G. Benedicks».⁴ Bellander anser, att stenen »bör flyttas tillbaka till Kungsgården, dels emedan den hör hemma där, dels för att den skyddas bättre på denna plats».

I en artikel i *Gefle Dagblad* den 24/8 1933, »Österfärnebo sockens fasta fornlämningar», skriver Karl Hedlund, att runstenen från Kungsgården »flyttats till Gysinge, till norra delen av Granön. Det var brukspatron G. Benedicks, som stod väl med riksantikvarien, och fick tillåtelse att verkställa flyttningen. Stenen är nu så medfaren, att bara fem runor framträda. Sockenmalicen håller före, att den flyttades för att tjänstgöra som gravvård åt en av brukspatrons hundar. En mängd buteljsskärvar nedanför stenen vittnar i våra dagar om, att den knappast får tillbörlig vård och respekt. Det vore en uppgift för Öster-Färnebo hembygdsförening att frakta den tillbaka till den gamla platsen vid Kungsgården och resa den där.»

Landsantikvarien Philibert Humbla meddelar Riksantikvarien i en skrivelse (okt. 1948), att stenen står kvar på Granön »såsom monument över bruksherrgårdens där jordade jakthundar». Humbla menar, att man »borde vädja till St. Kopparbergs Bergslags A.B. och bedja bolaget ombesörja, att stenen flyttades till sin ursprungliga plats bredvid Kungsgården. Det förefaller», fortsätter Humbla, »som om runorna blivit i ganska hög grad utplånade och det är sannolikt, att stenen en tid använts som brosten och på så sätt blivit sliten samt att Benedicks 'räddat' stenen». I ett svar till Humbla ett par år senare framhåller Riksantikvarien, »att det ur fornvårdssynpunkt vore av stort värde om stenen kunde återföras till sin ursprungliga plats vid Kungsgården i Österfärnebos socken. Ämbetet, som för närvarande saknar medel till arbeten av denna art, vill ifrågasätta om Ni icke möjligen skulle kunna genomföra denna förflyttning utan kostnad för ämbetet.»

Genom Runverkets försorg flyttades stenen tillbaka år 1952. Den restes då på sin nuvarande plats. Åtgärden noterades i *Gefle Dagblad* den 24/5 1952 under rubriken »Runstenen vid Gysinge åter till Kungsgården». Artikeln börjar: »Det intressanta järnåldersgravfältet vid Kungsgården i Österfärnebo, vilket de senaste åren vid flera tillfällen låtit tala om sig i olika sammanhang, har i dagarna blivit en sevärdhet rikare, sedan den gamla runstenen, som en gång stod upprest i nära anslutning till gravfältet, nu återbördats dit efter att i omkring ett halvsekel ha stått på Granön vid Gysinge . . . Arbetet med stenens förflyttning . . . tog ett par dagar i anspråk, men nu står den åter på sin ursprungliga plats vid Kungsgården, rentvättad och med de få kvarvarande runtecknen imålade med röd färg.»

Röd gävlesandsten. Stenens hela längd är 208 cm, höjden över markytan är 180 cm. Bredd 93 cm, tjocklek omkring 19 cm. Runornas storlek är 9 cm. Ristningen är numera i det närmaste helt utnött, tydligen genom tramp. Ytan är översållad av små runda fördjupningar, vilka av allt att döma har uppkommit genom att man har roat sig med att skjuta till måls på stenen, då den stod uppställd på Granön.

⁴ Den av Bellander uppgivna tidpunkten för runstens flyttning är felaktig. Stenen flyttades redan år 1879.

Inskrift (efter Ulf Christoferssons teckning år 1690):

... a + nisauit × ois × ioiklku × ihbtmsr × loifnmuosbt + a - ls × k - ...ioiūja ...
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45   50

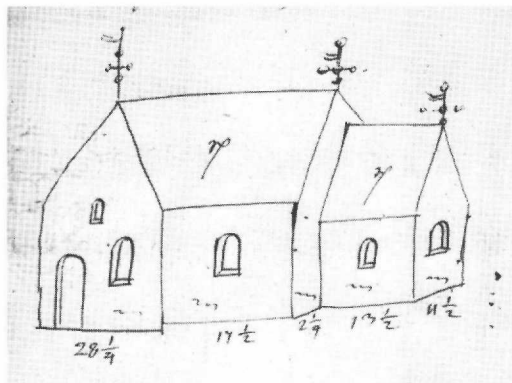
Till läsningen: Stenen måste, redan då Christofersson ritade av den, ha legat »för förstugudörren» (Celsius). Därigenom förklaras, att han avbildade stenen med rotändan uppåt; se fig. 11. Utan tvivel var ristningsytan mycket hårt sliten, när Hadorph och Christofersson försökte läsa inskriften. Av teckningen framgår, att största delen av ornamentiken då var utplånad och att av runslingan endast den del som fanns upptill och i stenens högra kant var skönjbar. Belysande för ristningens tillstånd är Celsius' uttalande, att inskriften är »aldeles förnött». Se fig. 13. Han kunde endast upptäcka tolv runor: **-ufe × muosbt ...sun ...**. De första nio runorna i Celsius' läsning motsvarar uppenbarligen runföljden 29–37 i Hadorphs och Christoferssons. Denna runföljd har stått nedtill till höger på stenen.

De som senare har sett stenen påtalar också ristningens bedrövliga tillstånd.⁵ F. L. Ångman framhåller i sitt ovan s. 44 citerade brev, att »inscriptionen är oläslig»; Bellander konstaterar i fornminnesinventeringen år 1931: »Texten nästan helt bortnött.» I *Gästriklands järnåldersbebyggelse I* (1938) heter det: »Av texten återstår endast **iuisi**.» Hedlund a. a. 1933: »Stenen är så medfaren, att bara fem runor framträda.»

Numera är endast spår av ett dussin runor skönjbara; de flesta står nedtill till höger på stenen. På grund av den hårda nötningen och delvis också på grund av vittring är runspåren mycket svaga. Det kan tilläggas, att stenen säkerligen icke har varit djupt huggen. Man kan i god belysning tycka sig se en runföljd **uhsp**, men ingen runa kan betecknas som säker. Anmärkningsvärt är att ristningen tydligen har haft dubbla ramlinjer.

Trots att ristningen sålunda numera är praktiskt taget utplånad, kan man fastställa, att Gs 3 tillhör de egendomliga »runstenar», vilkas inskrifter saknar språklig innebörd. Om sådana, i och för sig ej ointressanta gamla ristningar, se t. ex. Nä 19, U 811, 835, 1170 och 1175.

⁵ Liljegren anmärker i *Runurkunder* (1833), s. 112 om inskriften: »Till en del tydliga runor, men meningen svår att utleta.» Denna anmärkning är delvis missvisande; Liljegren hade ju aldrig sett runstenen; vad han menar är, att en del av tecknen på avbildningen i *Bautil* är tydliga runor.

Hedesunda kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

4. Hedesunda kyrka

Litteratur: B 1090, L 1048. J. Bureus, Anteckning år 1600 (i: Sumlen, Fa 12, bl. 231; tryckt i Svenska landsmålen 24:de h., 1886, bih. I, 2, s. 238); Ransakningarna 1684 (F 1 9:5, tryckt i Ransakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 182); Ulf Christofersson, Gästerikelandz Antiquiteter Afriktade uti H^r Secreterarens Joh. Hadorphii närvaro ifrån den 2 till den 19 Septemb^r A:º 1690 (F 1 7 b); J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 38; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 219, Anteckning i Bautil (R 556 A); A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758 s. 42 (C d 9, Västerås stadsbibliotek), Beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs Län, Afd. I (1793), s. 266; N. J. Ekdahl, Samlingar A 14 D b (ATA), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); O. von Friesen, Upplands runstenar (1913), s. 67; E. Salvén, Bonaden från Skog (1923), s. 144; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 99; E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Hedesunda sn 1931 (ATA), Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 60, II (Från Gästrikland 1944), s. 38; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA).

Avbildning: Ulf Christofersson, bläckteckning 1690 i a. a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta; återgivet i B 1090 och i Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I, s. 59).

Denna runsten, som en gång har legat i medeltidskyrkans vapenhusdörr, är sedan länge försvunnen; stenen har vid många tillfällen sökts förgäves.

Johannes Bureus, som år 1600 befann sig på resa i Gästrikland, nedtecknade då i korthet några iakttagelser om runstenar. Det heter där bl. a.: »Häsunda 3 stenar i Wåkn h. dö:». Bureus uppgift, att *tre* [run]stenar fanns i vapenhusdörren, kan förefalla överraskande.¹ Då fornminnena i Hedesunda ting »ransakades» i oktober 1684 var nämligen endast *en* runsten synlig i kyrkdörren, tydligen Gs 4; se nedan, där *Ransakningarna* citeras. Anledningen till att blott en runsten där nämns måste vara, att Hedesunda medeltidskyrka hade byggts om på 1660-talet och att de två andra stenarna i samband med ombyggnaden hade kommit undan. Intressant är, att en med runstensornamentik försedd sten upptäcktes år 1954 liggande i ingången till det år 1775 uppförda tornet. Det förefaller onekligen ganska sannolikt,

¹ Bureus har bevisligen icke bland sina »3 stenar» inräknat en i *Ransakningarna 1684* nämnd, »rätt wed Kyrckiodören, innan till» liggande *gravsten*. Denna sten blev nämligen ej inlagd vid kyrkodörren förrän ett 60-tal år efter Bureus' besök på platsen år 1600. Gravstenen flyttades in från kyrkogården först på 1660-talet, i samband med en ombyggnad av kyrkan. Detta framgår alldeles klart av de upplysningar om denna gravsten, som lämnas i *Ransakningarna 1684*: »Desuthan ligger rätt wed Kyrckiodören, innan till, som doch till förende, och för än Kyrckian på södre sijdan uthbygdes, legat på Kyrckio Gården, en lijksteen rundt kring med uthuggne Munkebostäfwer, och mitt uppå en kalck, hwaraff præsumeres den samma fordom warit någon Präst tillhörig, hwilken Steen, en eller annan i Sochnen sig fullan welat tillägna, men ingen har kunnat wijsa något skääl där till, ej heller weet någon det ringeste säija sig någonsin hört aff hwem den må wara dijt Lagder.»

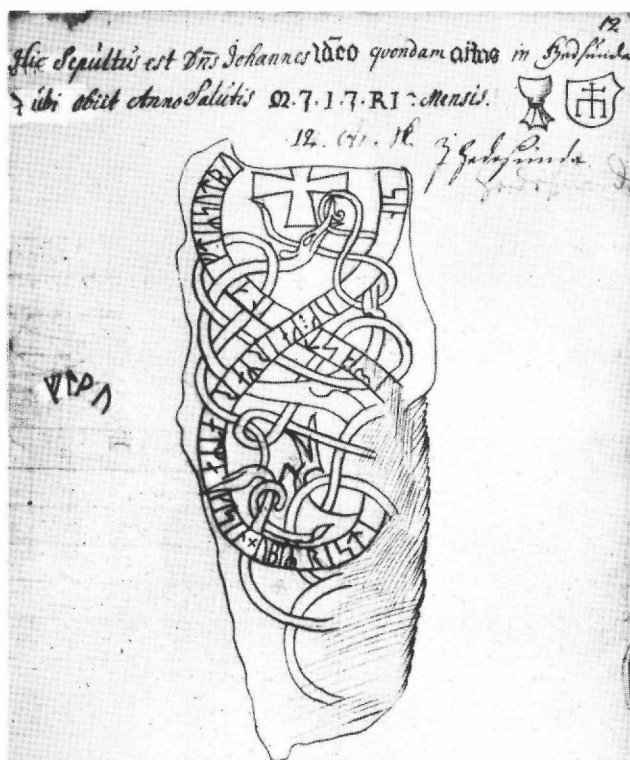

Fig. 15. Gs 4. Hedesunda kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

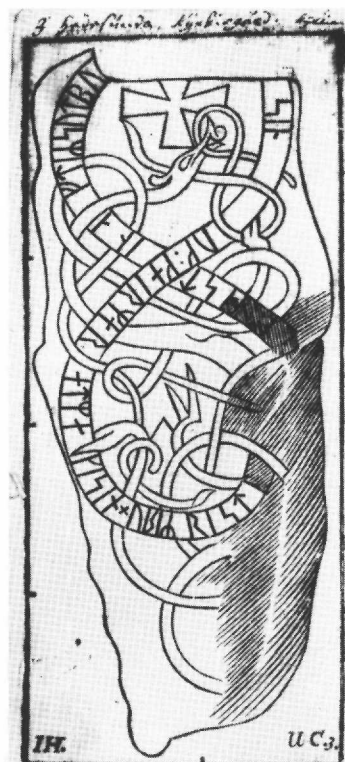

Fig. 16. Gs 4. Hedesunda kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1090).

att denna sten (Gs 5) är en av de två andra stenarna som Bureus år 1600 såg i medeltidskyrkans vapenhusdörr. Se vidare Gs 5. Vart den tredje stenen har tagit vägen är ovisst. Visserligen finns ännu en runsten inom socknen, nämligen Gs 6 Hade. Denna svårt skadade sten blev bekant för forskningen först på 1700-talet och det är ej helt otänkbart, att den har förts från kyrkan till herrgården Hadeholm. Det sannolika är emellertid, att den runstenen ursprungligen har rests på den gamla gårdens mark; se nedan s. 53 f.

Utförligare uppgifter om en runsten i Hedesunda kyrka lämnas i den rannsaking, som år 1684 insändes av befallningsmannen Samuel Forsell: »Vthi ingången mitt under Kyrckio döören ligger en Runnesteen, hwilken Pastor locj, Mester Peder Celenius, berättar wara afsatter uthi sahl: Werelij tijdh.»² Att det är Gs 4 som åsyftas framgår av teckningen i *Gästerijkelandz Antiquiteter*; se fig. 15. I registret till detta arbete – se s. 14, fig. 2 (nr 12) – anger Ulf Christofersson platsen för runstenen vara »Wti Hedesunda Wapn huus dör» (B 1090: »Hedesunda Sockn. I Kyrkodörren»).

² P. Celenius var kyrkoherde i Hedesunda åren 1674–1686; O. Verelius (1618–1682), fornforskare, assessor i Antikvitetskollegium, riksantikvarie. Verelius var död sedan två år, när denna *Rannsaking* skrevs. Kyrkoherde Celenius uppger alltså, att runstenen var avritad – »afsatter» – i salig »Werelij tijd». Vad han närmare menar med denna uppgift framgår av följande rader ett stycke längre mot slutet i samma källa: »Pastor berättade och att betienten uthi Archivo Regni M:r Ericus Wennæsius nyligen varit i Sochnen, och ej allenast frågat efter sådane Antiquiteter och Monumenter, uthan och afskrifwit hwad på bägge Stenarne uthuggit och skrifwit är.» Med de »bägge Stenarne» åsyftar Celenius Gs 4 och den ovan i not 1 behandlade gravstenen. – Om aktuarien Erik Wennæsius se Gs 1, not 1.

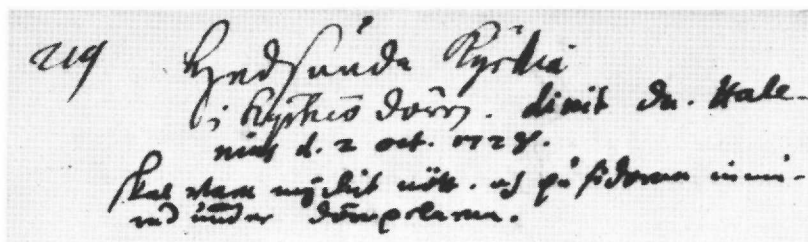

Fig. 17. Gs 4. Hedesunda kyrka. Efter O. Celsius i F m 60: 2.

E. Alrot har enligt sin uppgift i dissertationen *De Gestricia* undersökt tio gästrikiska runstenar, bland dem också den sten »i tröskeln till Hedesunda kyrka, som trampas under fötterna»: *in limine templi Hedsundensis calcatur*. (Om runstensuppgifterna i *De Gestricia* se ovan Inledning, s. 15.) – I sin anteckningsbok »Svenska runstenar» (F m 60: 2) noterar Olof Celsius: »Hedsunda Kyrkia i kyrkio dörn. dixit dn. Halenius d. 2 oct. 1728. skal wara myckit nött. och på sidorna inmurad under dörrpelarna.» Se fig. 17. I sitt exemplar av *Bautil* (1750) har Celsius inskrivit en likartad uppgift (på B 1090): »1728 mycket nött wid dörrpelaren ref. dn. Hallenius 2 oct.»³

Hülphers konstaterar vid sin redogörelse för Hedesunda kyrka (i a. a. 1793), att den »til sin första anläggning [war] uråldrig, men blef såsom trång och förfallen nedrifwen 1773 . . . Utom en gammal Chorkåpa finnas inga ålderdoms märkwärdigheter». Han tillägger emellertid i en not på s. 266: »En Runsten har ock här warit insatt i muren.» På ett annat ställe (a. a. s. 277) framhåller Hülphers om socknen i dess helhet: »Ålderdoms Minnen förekomma icke af värde; högar ses på sina ställen, som fordom blifwit hopkastade, men osäkert til hwad ända.»

När C. F. Wiberg under sin antikvariska forskningsresa år 1864 kom till Hedesunda socken »blefvo Runstenarne det första föremålet för ref.s efterforskningar; men hvarken å kyrkogården eller å den så kallade Kungsgården . . . hade man ringaste spår efter någon runsten».⁴

Också senare har fruktlösa försök gjorts att återfinna stenen. Sålunda räknar Bellander i sin inventering år 1931 runstenen till »försvunna runstenar»; i *Gästriklands järnåldersbebyggelse* (1938) anmärker han: Stenen »är nu försvunnen men lär vara inmurad i kyrkan». – Vid runinskriftsinventeringen 1945 antecknade jag, att stenen förgäves söktes: »Gamla personer i Hedesunda, som jag samtalade med – bland dem den 79-årige kyrkvärden Anders Andersson – antog att runstenen hade flyttats och låg dold under kyrkbänkarnas träpallning. Kyrkvärden sade sig icke minnas runstenen, men han visste, att det gamla tegelgolvet från 1700-talet låg orört under bänkpallningen. Kyrkvaktmästare Skog hade enligt uppgift hört äldre personer omtala, att en runsten skulle ligga under pallningen, men ingen hade kunnat närmare utpeka platsen . . . Eftersom de inhämtade upplysningarna måste betraktas som vaga, vågar jag icke föreslå någon närmare undersökning av kyrkgolvet.»

Runstenen måste ha försvunnit någon gång mellan 1728 och 1864. Alrot hade ju enligt *De Gestricia* (1720) »undersökt» (lustrare contigit) Hedesundastenen och Celsius hade 2/10 1728 av komministern i socknen Pehr Halenius fått uppgifter om den nötta runstenen, som då delvis var dold under dörrpelarna.

³ Den »Hal(l)enius som Celsius här hänvisar till är Pehr J. Halenius (1691–1770). Han blev komminister i Hedesunda år 1721.

⁴ Det är något överraskande, att Wiberg har sökt efter runstenar »å kyrkogården» och »å den så kallade Kungsgården» i Hedesunda. I *Bautil*, som han hänvisar till, uppges ju att den försvunna Gs 4 skall ligga »i Kyrkodörren» och den »Kongsgård», som där åsyftas, ligger i Österfärnebo socken. Det förefaller som om Wiberg har kommit att förväxla socknarna. – Karl Hedberg gör sig skyldig till ett påfallande misstag, när det gäller Gs 4; han är tydligen av den uppfattningen, att den nu förkomna Gs 4 är identisk med Hadestenen (Gs 6). Se nedan s. 56.

Det förefaller mig troligt, att runstenen försvann i samband med att största delen av medeltidskyrkan revs år 1775. Då uppfördes också den nuvarande tornförsedda kyrkan. Ingången till det 1775 byggda tornet »är en medeltida portal av Gotländsk kalksten fr. 1230–60»; en rundbågig avtäckning i tegel utfördes då den nuvarande kyrkan byggdes (se *Sveriges Kyrkor, Gästrikland* h. 2, 1936, s. 182 f.). Den på Gotland beställda portalen har självfallet tillhört Hedesunda medeltidskyrka och den torde ha prytt kyrkans sydingång. Där har runstenen blivit inlagd som tröskelsten »mitt under Kyrkio döören», när Hedesunda kyrka byggdes på 1200-talet. Då tornet uppfördes 1775, flyttades den vackra gotländska portalen till den nya ingången, men runstenen försvann. Det är möjligt, att den infogades hel eller sönderslagen i den nya kyrkan på någon annan av oss okänd plats. Bellanders påstående (i *Från Gästrikland 1944*), att runstenen är inmurad i kyrktornet, kan betecknas som en ren gissning.

När man år 1954 påträffade en ristad sten i den nuvarande ingången till kyrkan, låg det nära till hands att förmoda, att man därmed hade återfunnit den försvunna runstenen. Så var emellertid ej fallet; fyndet visade sig vara en hittills okänd sten. Se Gs 5, nedan s. 51 f.

Enligt skalan på Hadorphs och Christoferssons träsnitt har runstenen Gs 4 varit omkring 225 cm hög och 90 cm bred. Stenens topp låg då dold under portalen och därför har runorna på toppstycket icke kunnat läsas av Hadorph och Christofersson. Också största delen av övre korsarmen, som torde ha stuckit in i runslingan, har legat dold. Nedtill till höger har ristningsytan tydligen varit skadad (genom tramp?); därigenom har en del av inskriftens början och vissa ornamentsdetaljer gått förlorade.

Inskrift (enligt teckningen från år 1690):

... - a stin aftir sut bu ... sin uk : keirmar at maki sin × ubir risti

5 10 15 20 25 30 35 40 45

... (ræis)a stæin æftir Sot(?), bo(anda) sinn, ok Gæirmarr at mag sinn. Öpir risti.

»... (res)a stenen efter Sot(?), sin man och Germar efter sin måg. Öpir ristade.»

Den försvunna runstenen tillhör sålunda den produktive runmästaren Öpirs signerade verk. Ristningen, som är den nordligaste hittills kända av Öpirs många signerade arbeten, visar flera för honom utmärkande drag, såväl vad ornamentik som runformer beträffar. Sålunda har korset en hos denne ristare vanlig, mycket enkel form; runslingan har tydligen utgjorts av endast *en* orm, utformad som en åtta.

Det kan emellertid framhållas, att inskriften i ett avseende, av den gamla teckningen att döma, avviker från hans andra signerade ristningar på ett iögonfallande sätt. På Hedesundastenen saknas nämligen ordskillnadstecken utom i två fall, medan Öpir eljest har skiljetecken mellan, praktiskt taget, varje ord. På Gs 4 finns ordskillnadstecken endast efter 21 **k**, där det består av två punkter (:) och efter 37 **n**, där det har formen av ett litet kryss. Denna påfallande olikhet mellan Gs 4 och Öpirs andra ristningar torde emellertid bero på, att granskarna icke har iakttagit skiljetecknen. Man bör ha i minnet, att runstenen hade legat som tröskelsten i mer än fyra hundra år, när Hadorph och Christofersson undersökte ristningen. (Komminister Halenius meddelar ju Celsius några årtionden senare, att stenen är »myckit nött».) De små skiljetecknen, sannolikt runda punkter, torde ha varit svåra att upptäcka i den slitna ristningsytan. Likaså kan ju 38 **u** ha varit stunget; ristarnamnet var kanske **ybir**, i stället för **ubir**.

Hedesundastenen är rest av två personer, en av dem en kvinna. Hennes namn har gått förlorat på grund av skador på det parti av ristningen, där inskriften har börjat. Däremot var den manlige resarens namn väl bevarat. Han har hetat *Gæirmarr*. Namnet är ovanligt, det är hittills endast belagt på ytterligare två svenska runstenar, båda från tiohundratalet. Den ena av dessa är uppländsk (U 951), den andra sörmländsk. På den uppländska stenen, som står vid Säby i Danmarks sn, är namnet ristat **kirmar**. Det sörmländska belägget påträffades år 1959 på en runsten, som då låg inmurad i Västerljungs kyrka; där är namnet ristat på nästan samma sätt som på runstenen i Hedesunda kyrka: **kairmar**. (Om

Västerljustenen se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1959, s. 263 f. och *Runinskrifter i Sverige*, 2. uppl. 1977, s. 104 f., 150, 151.) I det norska och danska runinskriftsmaterialet är namnet ej belagt. Medeltida svenska belägg saknas, medan det i Danmark finns enstaka exempel på detta namn. I forntyska källor påträffas namnet.

En tolkningssvårighet ligger i runföljden 12–19 **sutbu ... sin**, vari naturligtvis namnet på den man till vilkens minne stenen restes måste ingå. Det finns visserligen ett par sammansatta mansnamn som i uppländska runinskrifter börjar med **sut** ..., men dessa namn – **sutari** (U 437) och **sutlak** (ack., U 876) – kan ju ej inpassas i Hedesundastenenens **sutbu ...** Runföljden anknyter icke till något av mig känt namn i vikingatidens stora nordiska skatt av personnamn. Svårigheten med runföljden **sutbu ...** har åtminstone till en del sin grund i att icke något ordskillningstecken här finns (på teckningen), men ligger huvudsakligen i, att inskriften här vid toppen är defekt. Toppen av stenen kan ha varit avslagen, men det troliga är, att den har legat dold under portalen och därför icke var åtkomlig för de båda granskarna. Det naturligaste torde vara att på detta ställe supplera inskriften på följande sätt: **aftir : sut : buanta : sin**. Det bör emellertid framhåvas, att Öpir i andra signerade inskrifter ristar det supplerade ordet på annat sätt: **bonta, boanta** (ack.). Redan Brate har med tvekan uppfattat inskriften på detta sätt, vilket framgår av hans tolkning i *Svenska runristare* (1925): »– resa sten efter Sund, sin make (?) ...»

Om suppleringen **bu[anta]** är riktig, skulle enligt teckningen den döde mannens namn av Öpir ha återgivits **sut** (ack.). Brate tolkar det som »Sund», vilket knappast kan vara riktigt; ett sådant mansnamn har såvitt jag vet aldrig belagts. Däremot är ett mansnamn *Soti*, ristat **suti** eller **soti**, säkert styrkt i runinskrifter (fyra belägg från Uppland). Namnet är ju f. ö. väl känt från hela Norden. *Soti* är avlett av subst. 'sot' och innebörden är 'den svartmuskige'. Det skulle vara frestande att här räkna med en felristning eller felläsning: **sut** i st. f. **suta** (ack.). Inskriften skulle då ha lytt ... *æftir Sota, boanda sinn*.

Det är emellertid icke tilltalande att här räkna med felläsning (eller felristning), även om ett annat tydligt fel finns i texten, nämligen **maki** i st. f. **mak**. Ordet *kan* här vara ristat efter uttalet.

För min del föredrar jag därför att antaga ett mansnamn *Sotr. Förslaget har dock två uppenbara svagheter: dels är ett sådant mansnamn (i likhet med det av Brate antagna »Sund») aldrig belagt, dels skulle man nog ha väntat, att Öpir snarare skulle ha ristat **sot** (ack.). Förslaget att Gs 4 skulle vara rest till minne av en man som har hetat *Sotr* är sålunda osäkert. (Även som tillnamn har *Sot* tydligen varit mycket sällsynt; hittills endast ett belägg, *Peder Sooth*, Häverö 1491.)

Eftersom runstenen redan på 1200-talet fördes till kyrkan för att användas som tröskelsten, kan man ej veta var det vackra minnesmärket ursprungligen restes. Bellander anser, att runstenen »med all säkerhet ursprungligen stått på kyrkogården»; se *Från Gästrikland 1944*, s. 38. Denna åsikt är av allt att döma oriktig. Däremot är det sannolikt, att runstenen har stått någonstans i närheten av den plats där Hedesunda kyrka byggdes.

5. Hedesunda kyrka. Nu i Gävle museum

Pl. 2

Litteratur: Gefle Dagblad den 3/11 1954; O. Källström, Rapport (osign. och odat., Gävle museums arkiv); S. B. F. Jansson, Skrivelser till Riksantikvarieämbetet den 23/9 och 1/11 1976 (ATA).

I samband med en år 1954 pågående restaurering av Hedesunda kyrka påträffades en hittills okänd, rikt ornerad sten, liggande intill huvudingången till kyrkan. Stenen, som låg med den ristade sidan nedåt, blev tyvärr sönderslagen innan man upptäckte, att den var ristad.

I *Gefle Dagblad* lämnas den 3 oktober, dagen efter upptäckten, en redogörelse för fyndomständigheterna. Artikeln, som har rubriken »Hedesunda runsten nr 2 funnen vid kyrktrappan?» lyder: »Runsten med frågetecken anser kyrkoherde Em. Tendahl i Hedesunda att man än så länge skall kalla den ålderstigna sten med inristningar, som i går hittades vid entrén till Hedesunda kyrka. Klarare besked om den väntas sedan dr Olle Källström fått titta på den. Men ett faktum är att ännu en sten utom den som står vid Hadeholm [=Gs 6], tidigare varit känd i socknen [=Gs 4], säger kyrkoherde Tendahl. Riksantikvarieämbetet frågade efter en för ett par år sen, men vi kände ingenting till.¹ Tyvärr är stenen kluven i flera bitar, men mönstret framträder ändå ganska väl – man ser ett kors och diverse slingor men några runor syns inte till. Stenen var egentligen två när den hittades – och eftersom den låg upp och ned och inga misstankar förelåg om någon värdefull sten i kyrktrappan, så for man inte så varligt fram med bitarna, som alltså blev ännu flera innan man hunnit se inristningarna.»

Någon tid efter det att fyndet hade gjorts, besöktes platsen tydligen av den i tidningsartikeln nämnde »dr Olle Källström». Detta framgår av en blyertsteckning och av ett utkast till en rapport, förvarade i Gävle museums arkiv. Utkastet, som är odaterat, har av handstilen att döma gjorts av O. Källström, landsantikvarie i Gävleborgs län 1953–1962. Utkastet lyder: »Funnen (när?) i samband med planering av området närmast framför huvudingången till Hedesunda kyrka. Vid V. sidan av kyrktornet har funnits ett stensatt parti som tjänat som övergång från kyrkogårdens marknivå upp mot trappsteget till porten. Stensättningens bredd synes enl. uppgifter ha varit ungefär så bred som tornet, och i dess ytterkant, 5,6 m från tornväggen, låg stenen i två avlånga större stycken samt några mindre delar. Den har enl. uppgift legat omedelbart V om kanten på en nu lagd rak sten, som bildar trappsteg på vägen mot ingången. Den gamla stensättningen bestod övervägande av kullersten samt de ifrågavarande större stestyckena. Dessa voro redan för länge sedan, okänt när, uppkomna genom kilning, som sprängt det ursprungliga blocket. Då det nu hittats låg det med den ornerade sidan nedåt, dock ej djupare än att cirka 5 cm höjde sig över markytan.»

Den placering, som angavs av Källström, har Gs 5 av allt att döma fått redan år 1775 i samband med att tornet byggdes. Om också denna sten har varit inlagd i den 1775 rivna medeltidskyrkan, kan man naturligtvis ej veta. Det förtjänar dock att här nämnas, att Bureus i sina biografiska anteckningar i »Sumlen» (Fa 12, KB) på ett ställe lämnar oss följande uppgift: »Häsunda 3 stenar i Wåkn h[us] dö[ren] . . . detta skref iagh 1600». Det är icke osannolikt, att en av dessa stenar har varit Gs 5, som i så fall har legat i vapenhuset på kyrkans södra sida, alltså i närheten av runstenen Gs 4. Se vidare ovan s. 47 f.

Vid mitt besök hösten 1976 låg sex delar av stenen utanför bogårdsmuren, dolda av frodig växtlighet. Delarna fördes då av mig till Gävle museum för närmare undersökning och fotografering.

De två största delarna och ett par andra, mindre stycken visade sig ha passning. Ett stort parti av stenens mittersta del har tyvärr gått förlorat.

Stenarten är mörk, glimmerrik gnejsgranit. Den bevarade höjden är 155 cm, den största bevarade bredden omkring 65 cm, tjockleken 15,5–18 cm.

Trots att stora delar av mittpartiet har förlorats, kan man bilda sig en uppfattning om hur den ovanligt rika ornamentiken har sett ut. Högst upp på stenen är ett litet romanskt kors placerat; dess något utsvängda stam stöder sig på två kraftfullt utformade slingor. I övrigt är ristningsytan täckt av bandornamentik med talrika, upprullade flikändar. Ornamentiken kan sägas avvika från den vanliga runstensstilen och man får ett intryck av, att den egentligen är mer anpassad till arbeten i trä och metall. Det förefaller mig som om stenarten har berett ristaren vissa svårigheter; linjerna är något ojämna, vilket ej enbart kan ha berott på nötning och vittring. Att ristningen som helhet med sina flätade slingor en gång har gjort ett anslående intryck är emellertid sannolikt, liksom att den har tillkommit någon gång under tiohundralets senare hälft.

¹ Denna uppgift åsyftar tydligen mitt besök i samband med runinventeringen i Norrland år 1945.

Eftersom stenen saknar runinskrift, ligger det nära till hands att antaga, att Gs 5 har ingått i ett minnesmärke, bestående av en sten med inskrift och en enbart ornerad sten. Det är naturligtvis tänkbart, att Gs 5 tillsammans med Gs 4 har utgjort *en* minnesvård. Mot detta talar emellertid, att ornamentiken ej förefaller att vara ristad av Öpir, som har signerat Gs 4. Därtill kommer att runinskriften på Gs 4 endast nämner *en* sten: »lät resa stenen», ej stenarna.

6. Hade (Hadeholm), Hedesunda sn

Pl. 3

Litteratur: O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 452, 498; N. J. Ekdahl, Anteckning (i Samlingar A 14Db (ATA)), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); C. Säve, Brev till P. A. Säve den 25.9.1851 (G 267, UUB), Anteckningar om runstenar 1851 (utgivna och kommenterade av G. Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878, s. 37f.); C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 17, 1865, s. 25 f. (ATA; i utdrag tryckt i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889, s. 8); H. Hildebrand, Resa till Gysinge i Gestrikland 1874 (ATA), KVHAA:s Månadsblad nr 36 (1874), s. 183 f.; E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Hedesunda sn 1931, s. 8 (ATA), Gästriklands järnåldersbebyggelse 1 (Från Gästrikland 1938), s. 59, 2 (Från Gästrikland 1944), s. 38; Ph. Humbla, Skrivelser till Riksantikvarien den 10.10 och 26.10.1934, 16.5.1951 (ATA); Norrlands Posten den 11.10.1934; K. Hedlund, Litteraturen om Gästriklands forntid (i: Från Gästrikland 1937, s. 142); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Gästrikland 1945 (ATA), Skrivelser till Riksantikvarieämbetet den 19.11.1960, 23.9.1976 (ATA); H. Hvarfner, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 10.12.1958 (ATA); Gästrikland (Allhem, 1973), s. 37.

Äldre avbildningar: N. J. Ekdahl, teckning (ATA); C. Säve, teckning 16.9.1851 (tryckt i Stephens a. a. s. 37); N. L. Söderholm, teckning 22.7.1865 i Wiberg a. a.; E. Bellander foto 1931 (i Inventeringen 1931).

Runstenen står rest i korsningen mellan vägen Hedesunda kyrka – Östervåla och vägen till Gysinge, 50 m Ö om huvudingången till Hadeholms mangårdsbyggnad, 20 m Ö om infarten till herrgården. Ristningsytan vetter åt SV.

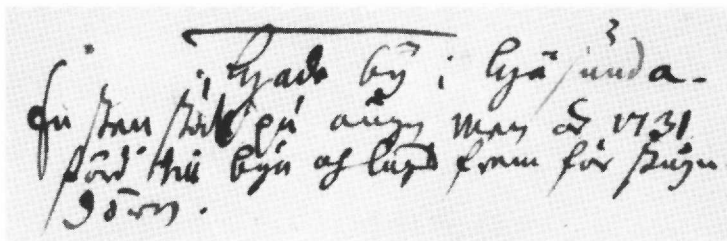

Fig. 18. Gs 6. Hade (Hadeholm), Hedesunda sn. Efter anteckning av O. Celsius i Fm 60: 2.

De äldsta av mig kända uppgifterna om Gs 6 lämnar O. Celsius i »Svenska runstenar» (Fm 60: 2, KB): »Hedsunda Sochn och Hade Gård, på ängen. dixit Olof Tigerberg, gårdzfogde *ibidem*. gården hörer till Gysingz bruk. Jag råkade honom i Barkarby.» På ett annat ställe i samma handskrift (s. 498) meddelar Celsius: »Hade by i Häsunda. En sten stått på ängen Men år 1731 förd till byn och lagd fram för stugudörn» (se fig. 18).

N. J. Ekdahl antecknar på en teckning av runstenen, att den finns »wid Hadeholm S. om Dalelfven i Hedsunda pastorat». Se fig. 19.

Carl Säve företog år 1851 en forskningsresa till Medelpad, Hälsingland och Gästrikland. Till Hade kom han den 16.9 och avritade då runstenen.¹

¹ Se min utförliga redogörelse för dessa Säves anteckningar i Inledning, ovan s. 17f.

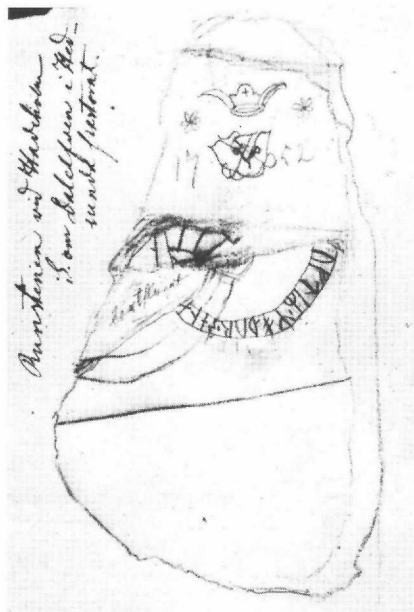

Fig. 19. Gs 6. Hade (Hadeholm), Hedesunda sn. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

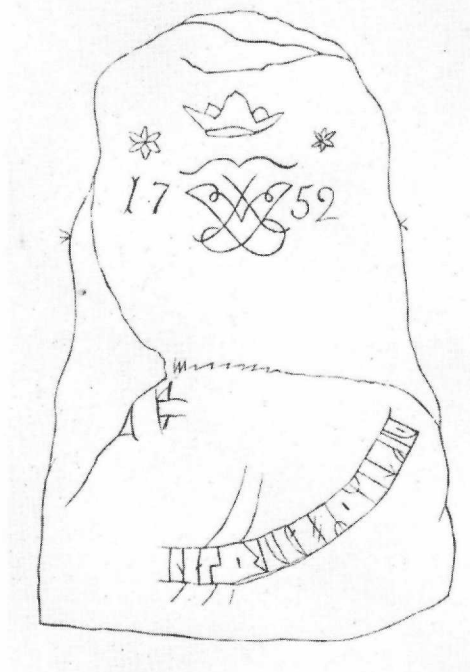

Fig. 20. Gs 6. Hade (Hadeholm), Hedesunda sn. Efter teckning år 1851 av C. Säve (tryckt i Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878).

Lektor C. F. Wiberg kände tydligen ej till uppgifterna om Gs 6 hos Celsius, Ekdahl och Säve, när han företog sina »Antiquariska Forskningsresor» åren 1864 och 1865. I sin berättelse från resan 1864 skriver Wiberg: »Aug. 9de anlände ref., stadd på en längre rundresa genom södra Gestrikland, i sällskap med Tit. Söderholm, till Hedesunda sn. *Runstenarne* blefvo det första föremålet för ref:s efterforskningar; men hvarken å kyrkogården eller å den så kallade Kungsgården, dit de resande också ställde sin vandring, hade man ringaste spår efter någon runsten; deremot fingo de resande af en äldre man veta, att vid *Hade* gård, i den på Dalelvens södra strand belägna andelen af socknen, skulle finnas en runsten, stående vid vägen. Att åt detta aflägsna håll nu göra en serskilt resa, blef icke möjligt. Ref. har sednare fått bekräftelse på uppgiftens riktighet, och skall begagna första tillfälle att af stenen erhålla en teckning.»

Detta tillfälle kom följande sommar (22 juli 1865), då Wiberg kan anteckna, att han och hans tecknare N. L. Söderholm hade låtit »ro sig öfver till socknens på Dalelvens södra strand belägna del ... för att komma till Hadeholms gård och få taga i ögnasigte Hadeholms-Stenen». De »företogo ... efter öfverfarten af Storsundet en fotvandring till, det ännu en fjerdingväg aflägsna, Hadeholm. Här anträffades ock, midt emot gårdsgrindarne wid landsvägen, under en grof lönn, en brun, temligen reguliärt formad sandsten af 3,35 fots höjd med en bredd nederst af 3 fot 1 t., på midten 2 f. 1 t och öfverst 1 f. 7 1/2 t. Å stenen befanns endast ett krönt namnchiffer, deromkring årtalet 1752 och mellan tvenne krökta linier in skrift i runor, så lydande: » · **ftir** · **mopur** · **sin**. Hr Söderholm tog af stenen en teckning.» Se fig. 21.

Hans Hildebrand reste, som amanuens vid Vitterhetsakademien, på »begäran af brukspatron G. Benedicks» den 7 maj 1874 »till Gysinge bruk vid Dalelven, för att undersöka en del fornlemningar, hvilka han [=Benedicks] funnit inom Östra Fernebo och Hedesunda socknar». I reseberättelsen skriver

Fig. 21. Gs 6. Hade (Hadeholm), Hedesunda sn. Efter teckning år 1865 av N. L. Söderholm.

Fig. 22. Gs 6. Hade (Hadeholm), Hedesunda sn. Efter foto år 1931 av E. Bellander.

Hildebrand: »I söder om elfven ... ligger *Hade* eller som det nu kallas Hadeholm. Midt emot gårdsgrinden står, stödd mot en lönn, en sandstenshäll, hvars öfre del prydes med länshöfding Insensstjernas namnchiffer och årtalet 1752. Å nedre delen ses en liten lemning af den runslinga, som fått gifva plats för den moderna ristningen. Stenen, som icke förekommer i Bautil eller hos Liljegren, är förut beskrifven af lektor C. F. Wiberg och aftecknad af hr. Söderholm. De hafva läst» ... *yftir mōpur sin*. »Der står alldeles tydligt» ... *yftir mōpur sina*, »hvilket ock är språkligt riktigare.»² I uppsatsen »Fornlemningar vid Dalelven» (i: *Månadsblad 1874*, s. 183 f.) lämnar Hildebrand i förkortad form liknande uppgifter om runstenen vid Hade.

E. Bellander påpekar i sin »Inventering 1931» (ATA) att »blott nedre delen [är] kvar» av denna runsten, men tillägger: »Bredvid ligger ett mindre fragment av samma runsten, ... vilket utgör en del av den bortslagna framsidan ... Det påträffades ganska nyligen utanför en gården tillhörande lada, från vars tak tjära droppat ned på stenen, som därför delvis är mörkfärgad. På densamma synas en del slingor ... Mitt på framsidan av den resta stenen synes ett namnchiffer och två kronor samt årtalet 1752, inhuggna av dåvarande ägaren F. U. Insensstierna, vilken låtit flytta runstenen till dess nuvarande plats. Till att börja med stod den här närmare vägen men har under senare tid för trafikens skull flyttats något åt NÖ närmare diket». Bellander föreslår i inventeringen, att det mindre stycket skall »passas in och fastsättas på framsidan av den större stenen». I *Gästriklands järnåldersbebyggelse* skriver Bellander: »I Hedesunda finnas ... 2 runstenar omtalade. Den ena ... står i våra dagar vid vägkröken omedelbart öster om Hadeholm, dit den i mitten på 1700-talet lär ha förts från en plats endast några hundra meter norr därom, vid landsvägen mellan ovannämnda hage och älven. Nu återstår endast 2 fragment, det ena försett med en obetydlig rest av runslingan.»

² I fortsättningen av sin berättelse beskriver Hildebrand gravfältet vid Hade: »Norr om Hade å ömse sidor af vägen, dels på en åker, dels och i synnerhet derinnanför i skogsbacken, finnas mer än hundra rösen, öfver hvilka karta kommer att upprättas af hr jägmästaren Svedelius.» Om detta gravfält, som enligt Bellander »har mist sitt ursprungliga utseende genom att odlingssten kastats på fornlämningarna», se hans inventering 1931 (med karta).

Ett par år efter Bellanders inventering år 1931 hade runstenen fallit omkull, vilket framgår av en skrivelse till Riksantikvarieämbetet från länsintendenten Philibert Humbla den 10.10.1934: »För ett par dagar sedan var jag vid Hade gård i Hedesunda socken och vid denna gård ligger i väggkanten en runsten av röd sandsten . . . På grund av att den låg samman med andra stenblock, har jag hos hembygdsföreningen anhållit, att de måtte lyfta upp stenen och placera den 1 meter ifrån väggkanten samt ställa den så att runslingan tydligt syns samt därefter hålla snyggt omkring densamma. Då den ej finnes på ursprungligt ställe, fann jag det skäligt att flytta den från väggkanten och ställa upp den så, att man ser dess karaktär, på samma gång som den skyddas för körtrafiken och den smuts bilarna stänker upp på den . . . Stenen lär ha stått på ett numera uppodlat området vid gravfältet.» I en skrivelse två veckor senare (26.10.1934) återkommer Humbla till Hadestenen. Han framhåller att »upptill en stor skärva är avslagen och på dennas brottyta är inristat 1700-tals-monogrammet och årtalet. Säkerligen har dessutom stenen varit dubbelt så hög, då den förefaller avslagen och oproportionerlig. Huruvida den på något sätt skall kunna restaureras, vet jag ej, för så vitt ej någon gammal avbildning finnes.» Någon »restaurering» av runstenen blev emellertid ej av. Anmärkningsvärt är, att det av Bellander (i Inventeringen 1931) nämnda och fotograferade lösa stycket av runstenen ej omnämns av Humbla. Sannolikt låg fragmentet dolt bland de andra stenarna i väggkanten (se nedan).

Karl Hedberg nämner runstenen i sin uppsats »Litteraturen om Gästriklands forntid» (1937). Hedberg skriver: »Runstenen i Hade är den, som en gång tidigare stått vid Hedesunda kyrka (Bautil 1090). Den hade av ägaren till Hadeholm flyttats till Hade och inte nog med det, den hade också fått ny inskription bestående av ett monogram och årtalet 1752. Det är ägaren till Hadeholm, landshövding F. U. Insenstjerna som svarar för bedriften.» Hedbergs påstående att Hadestenen skulle vara flyttad från Hedesunda kyrka och vara den sten som i *Bautil* har nummer 1090 är självfallet oriktigt. Se Gs 4, ovan s. 49, not 4.

Vid runinskriftsinventeringen 1945 återfanns fragmentet. Det infördes senare (år 1951) till Gävle Museum; år 1960 fastsattes det på det större stycket med infällda krampor och stenkitt (se S. B. F. Jansson, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet 19.11.1960.)

Fredrik Ulrik Insenstjerna, som år 1751 hade blivit ägare av Gysinge bruk och Hadeholm, lät sålunda föra stenen från sin ursprungliga plats och släthugga nästan hela ristningsytan. En del av den borthuggna ristningsytan påträffades enligt Bellander (1931) »ganska nyligen utanför en gården tillhörande lada» och det är kanske på den platsen som Insenstjerna lät omforma runstenen till ett vägmärke, vilket han prydde med krona, stjärnor, namnchiffer och årtalet 1752, som ersättning för den borthuggna runristningen. Insenstjerna blev landshövding 1763; han dog år 1768.

Stenarten är röd gävlesandsten. Höjd 114 cm, bredd vid rotändan 100 cm. Tjockleken nedtill omkring 18 cm. Runornas höjd är 5,5–6,5 cm. Det bevarade av ornamentik och runor visar, att Hadestenen har ristats av en skicklig ristare.

Inskrift:

... **yftir** | **mopur** | **sena**

5

10

... æftir moður sina ...

»... efter sin moder».

Till läsningen: Före 1 **y** finns inga säkra spår av ristning. 1 **y** är stunget med en rund, grund punkt. Skiljetecknet efter 5 **r** består av ett kort, något rundat streck. 7 **o** har dubbelsidiga, uppåt höger riktade bistavar. I 8 **p** utgår bistaven upptill från ramlinjen, nedtill träffar den huvudstavens fot (**∩**). I denna runa kan en felristning konstateras; över huvudstaven har nämligen nedtill en snett uppåt höger gående bistav ristats. Tydligt har ristaren tänkt rista en **o**-runa; han har av tanklöshet börjat upprepa föregående runa (7 **o**) men upptäckt sitt misstag, innan runan var färdigristad. Skiljetecknet efter 10 **r** har samma utseende som skiljetecknet efter 5 **r**. 11 **s** har formen **ʀ**. 12 **e** är troligen stunget (med en liten,

Fig. 23. Runstenen U 1180 Åby, Östervåla sn. Bilden har felaktigt uppfattats som föreställande Gs 6 Hade.

oval punkt). – Celsius ger ingen läsning; han har ej själv sett stenen, utan endast fått uppgift om den genom gårdsfogden på Gysinge O. Tigerberg. – Ekdahl: **uftir · mopur · sena**; felristningen i 8 p har observerats. – Säve 1851: **yftir · mopur · seni**. – Wiberg och Söderholm: **yftir · mopur · sena**. Hildebrand: **yftir · mopur · sina**. – Bellander: **uftir · mopur sin**.

Stephens gör ett försök att delvis rekonstruera inskriften: »The whole inscription has probably been more or less to the following effect: (... raisti stin þina üftir ... kunu seni, uk ...) ÜIFTIR MOPUR SENI.»³ Han vågar konstatera: »The grave-stone was therefore raised by a husband to his departed wife, the Son (or Daughter) joining in this act of piety to his (her) mother.»

Eftersom största delen av ristningsytan huggits bort, kan vi endast veta, att stenen har ristats och rests till minne av en moder. Men trots att så litet är bevarat av ornamentiken och inskriften, kan det fastställas, att ristaren har varit mycket skicklig. Utan tvivel har Hadestenen en gång varit ett vackert monument. Det är ristat i en stil som påminner om den flitige runmästaren Öpir, som har signerat den nu försvunna runstenen i Hedesunda kyrka (Gs 4).

Runstenen har av allt att döma rests mot slutet av tiohundratalet vid den gamla byn Hade.⁴

I Vitterhetsakademiens arkiv (ATA) finns en teckning på vilken följande bläckanteckning har gjorts: »Hade i Hesunda framför stugudören hör till Gysinge Bruk. J Engen dixit Ol. Tigerberg gårdzfogde ib. 2 st. men denne 1731 förd til byn och lagd framför stugudören»; se fig. 23. Påskriften, som av handstilen att döma har gjorts av Celsius, innehåller samma uppgifter som

³ Stephens anmärker i *Some runic stones in northern Sweden*, att det av denna korta inskrift finns tre olika läsningar, Säves, Wibergs och Hildebrands: »Here we have only 3 words, yet all 3 copiers have redd them differently!—Which is right?»

⁴ I *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* (1958) s. 99 skriver F. Hedblom: »Bynamnet är säkerligen mycket gammalt, kanske jämnårigt med de äldsta fynden från det bekanta gravfältet vid byn, dvs. från 300-talet e. Kr. Såsom ofta i fråga om dylika ålderdomliga namn är dess ursprung höljt i dunkel. – Av hemman i byn har man senare bildat herrgården *Hadeholm*, vilket alltså är ett ungt namn med den för herrgårdsnamn karaktäristiska, i uttalet betonade, efterleden *-holm*.»

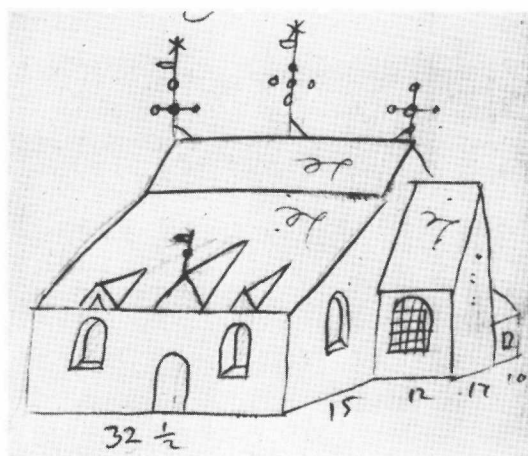
de ovan s. 53 citerade anteckningarna i Celsius' handskrift »Svenska runstenar» (Fm 60:2). Teckningen nämns av E. Bellander i hans »Inventering av fasta fornlämningar i Hedesunda Sn». Under rubriken »Försvunna runstenar» meddelar han följande: »Hade: Enligt en teckning i A.T.A., skänkt av A. E. Ihre, skall en runsten ha funnits 'framför stugudörren' dit den förts 1731. Inskriften har på teckningen förvanskats, så att den nu ej kan tydas.» Bellanders uppfattning, att inskriften »förvanskats», är oriktig. Teckningen föreställer nämligen icke någon runsten från »Hade i Hesunda» utan en sten från Åby i Östervåla socken (U 1180). Se om Åbystenen min redogörelse i *Upplands runinskrifter*, del 4 (1953–58), s. 670.

Kågbo, Hedesunda sn.

C. F. Wiberg har i sin reseberättelse för år 1864 antecknat följande: »Vid *Kågbo*, i socknens östligaste del, skall på en klippa i Dalelven finnas något som liknar en Runskrift; andra förmoda dock, att alltsammans blott är en naturens lek. Ref. var icke för tillfället i stånd att utsträcka sin resa till denna aflägsna trakt.»

Det är tydligen denna av Wiberg nämnda »Runskrift» som Bellander åsyftar, när han (i Inventeringen 1931, Inl., s. 6) skriver: »På Nörskänkhällarna, ungefär 125 m. ÖNÖ om en på den från Kågbo Ö ut gående vägen belägen punkt, som ligger c:a 900 m. SÖ om bygatan, på Ö-sluttningen av berget märkas två parallellt löpande skårar, som äga en avlägsen likhet med en runslinga och som utpekats som en sådan. Deras längd är ungefär 100 m. (i NV-SÖ). Företeelsen, som endast är en naturbildning, är delad i två partier med en sänka i berget emellan. På sistnämnda plats har man grävt efter skatter.»

Även senare har denna »runinskrift» tilldragit sig intresse. På uppdrag av Gävle museum reste G. Hobroh till platsen hösten 1953. Han konstaterar i sin reseberättelse över »undersökning av förmodad runristning i Himmelberget, Hedesunda socken», att »tecknen äro . . . naturformation och ha ej med runor att göra» (Handling i Gävle museums arkiv). Det förtjänar möjligen att tilläggas, att *Runö* ligger strax S om Kågbo. Ortnamnet kan ha varit en av anledningarna till traditionen om »runskriften».

Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

7. Torsåkers kyrka

Pl. 4

Litteratur: B 1097, L 1055. J. Bureus, Fa 6 s. 228 nr 3 (Bureus' egen uppteckning), Fa 5 nr 533, Fa 1 s. 112, Fa 10: 2 nr 94 a, Fa 14 s. 115; Ransakningarna 1684 (Fl 9:5; tryckt i Ransakningar efter antikviteter vol. 1, 1960, s. 184); Ulf Christofersson, Gästerikelandz Antiquiteter (Fl 7 b) nr 9; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 37, § VIII, s. 40; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 44; J. Bergman, Öfver Runstenarne (I 16, ATA); A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758, s. 46, 1047 (Västerås stadsbibliotek, sign. Cd 9), Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs Län, Afd. I (1793), s. 223; Kyrkoinventarium 1829 (ATA); N. J. Ekdahl, Historiska och Antiquariska anteckningar gjorda under en resa i Gestrikland år 1830 (ATA, sign. A. 14. Db), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); L. Jäderlund, I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar 1830 (ATA, i N. J. Ekdahls norrländska samlingar, sign. A. 14. Db); J. G. Liljegren, Lexicon Runicum (I 16, ATA); C. Säve, Anteckningar om runstenar 1851 (utg. och kommenterade av G. Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878, s. 35 f.), Brev till G. Stephens den 1–4 sept. 1861 (KB); C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 23 (ATA; tryckt i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889 under rubriken »Antiquariska undersökningar», s. 11); J. Nordlander, Berättelse för en resa i Gestrikland år 1882 (ATA), s. 18; J. G. Myrsell, Brev till O. Fyhrvall den 9/10 1890 (Centralarkivet, Gävle); Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 37; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 62; E. Salvén, Bonaden från Skog (1923), s. 144; Sverige (utg. av O. Sjögren) bd 6 (1924), s. 203; »En ny runsten funnen i Torsåker» (i: Gefle Dagblad den 20.7.1927); A. Ericsson, Torsåkers kyrka (i: Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927), s. 37, 38; A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 14.6.1928 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till Pastorsämbetet i Torsåker den 25.7.1928 (ATA); G. A. Hellman, S. Florin och Sverker Janson, Inventering av fasta fornlämningar i Torsåkers Sn (ATA); E. Andrén, Torsåkers kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 335; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 71, II (Från Gästrikland 1944), s. 38; R. Norberg, Förteckning över lösa föremål av historiskt eller konstnärligt värde, 1939 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Om den sönderslagna runstenen i Torsåker (i: Från Gästrikland 1977, s. 6 f.); W. Eriksson, Torsåkers kyrka 1758–1958 (1958), s. 7, 75 f.; B. I. Kilstrom, Torsåkers kyrka (1971), s. 20.

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i Fa 10: 2); Ulf Christofersson, teckning 1690 i a.a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1097); N. J. Ekdahl, teckning 1830 (i a. a.); Säve, teckning 1851 (återg. av Stephens i Some runic stones in northern Sweden); N. L. Söderholm, teckning i Wiberg a. a. 1864; A. Ericsson foto (i a. a., s. 38; återg. i W. Eriksson, a. a., s. 76); G. Hildebrand, foto 1977 (i S. B. F. Jansson, a. a. 1977, s. 6).

Runstenen står sedan år 1949 uppställd i vapenhuset (tornets bottenvåning), fastklamrad vid norra väggen.

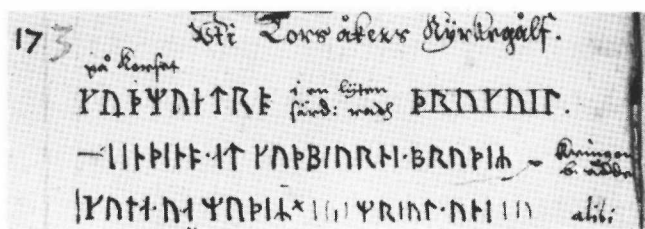

Fig. 24. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter uppteckning av J. Bureus (i F a 6).

Redan Johannes Bureus har undersökt runstenen i Torsåkers kyrka. Han hade år 1599 fått »pass at dragha kring om hela Rijket at afskrifva Runestenaar»,¹ och han företog redan året därpå en norrlandsresa varvid också Gästrikland besöktes. Också senare har Bureus tydligen rest i Gästrikland.

I den mycket innehållsrika anteckningsboken F a 6 anger Bureus platsen för Gs 7 på följande sätt: »Wti Torsåkers kyrkegålf». Samma platsangivelse finner man i hans andra runstensarbeten. Se fig. 24–27.

Ransakningarna meddelar under rubriken »Torgzåker d. 13. 14. och 15. Octob.» 1684: »I Kyrckian mitt uthi högkorns döören ligger en stoor Häll eller Steen, lijka som en Lijksteen öfwer een graaff, hwilken sig doch ingen där i Sochnen tillägna kan, där uppå är något skrifwit som eij wäl Kunde skönias wara runska eller munkestyhl.» Att denna uppgift måste åsyfta runstenen Gs 7, framgår klart av det förhållandet, att Ulf Christofersson, när han sex år senare avbildar stenen, uppger platsen vara »Vthi Choret i Torgzåkers kyrkia». Se fig. 28. På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* har Hadorph med en bläckanteckning angett platsen på alldeles samma sätt (B 1097: »Torssåkers Sockn. Vti Choret»; L 1055: »I choret»). — Alrot nämner i *De Gestrícia* (1720) en sliten runsten i Torsåkers kyrka (*in templo Thorsåkerensi detritus jacet*). Några år senare, 25 juli 1726, undersökte Celsius inskriften; han antecknade då: »J Torsåkers Kyrkia en gammal sten mitt framför Chordören ganska myckit förnött af trampande och illa faren.» Se fig. 30. — Hülphers (i: Första utkast efter Dagboken på resan 1758): »Kyrkan är nu 1758 upbygd af en murmästare ifrån Gefle, utan torn, 2 kloker i stapel. Här fines och en runsten.» I *Gestrikland* (1793) skriver han: »Ålderdoms Lemningar» inom Torsåkers socken »äro ej af värde; utom Runsten i Sakerstian, ses en dylik sönderslagen wid Wester Hästbo. Efter Ättehögar finnas bewis där och i Ho, samt flerstädes. Åtskilligt berättas om stensättning ar och rössjor på skogarne, som utelemnas.»

Runstenen hade alltså enligt Hülphers flyttats från den plats »mitt framför Chordören», där den låg vid Celsius' besök 1726. Anledningen är tydligen, att Torsåkers gamla kyrka revs år 1753. Den nuvarande kyrkan började byggas år 1754 och stod färdig fyra år senare. Man hade alltså tagit vara på stenen, flyttat den och satt fast den i väggen till den nybyggda sakristian. I »1829 års Inventarium öfver Thorsåkers . . . Kyrka, tillika med alla dess tillhörigheter» lämnas under rubriken »Sacristian» följande upplysningar om Gs 7. »Å norra muren invändigt är insatt en Runhäll, 3 1/2 alⁿ, hög, till största bredden 1 3/4 alⁿ, i okänd tid tagen, efter berättelse, från Vesterhästbo By, med åt Kanterna befintlig, genom stötningar skadad, nu mera oläslig Run Text.» I sin lista på »I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar», daterad 3.7.1830, antecknar prostén L. Jäderlund: »På norra Väggen i Sacristian är infästad en större Runhäll, hvars Runtext, genom stötningar i kanterna är i det mesta oläslig: den upptogs i 1829 års utförliga Inventarium.»

¹ Bureus erhöi passet, som tyvärr icke har kunnat uppspås, den 20 aug. 1599. Detta framgår av ett par rader i hans biografiska anteckningar: »19 Aug. drogh Hert. Carl från Stockholm, til Finland då 20 fick iagh pass at dragha kring om hela Rijket at afskrifva Runestenaar. Det Passet gillades in til des skiutsfärderne aflades ty iagh hinte intet hålla migh Terepeningar.» Bureus hade f. ö. redan långt tidigare, som »driftedjäkne», kommit till Gästrikland. Han hade »vagerat» till Gävle under sin studietid. Helt kort meddelar Bureus för år 1585: »kom iagh i ondt Selskap och wandradhe til Gefle skola och til Hedemora. Las Hebream för Blanchovio som sedhan var Prorector Acad. och Er. Pauli kyrkieh. i Nyköping.» Se »Anteckningar af Johannes Thomæ Agrivillensis Bureus» i *Samlaren* 1883, s. 12 och 16.

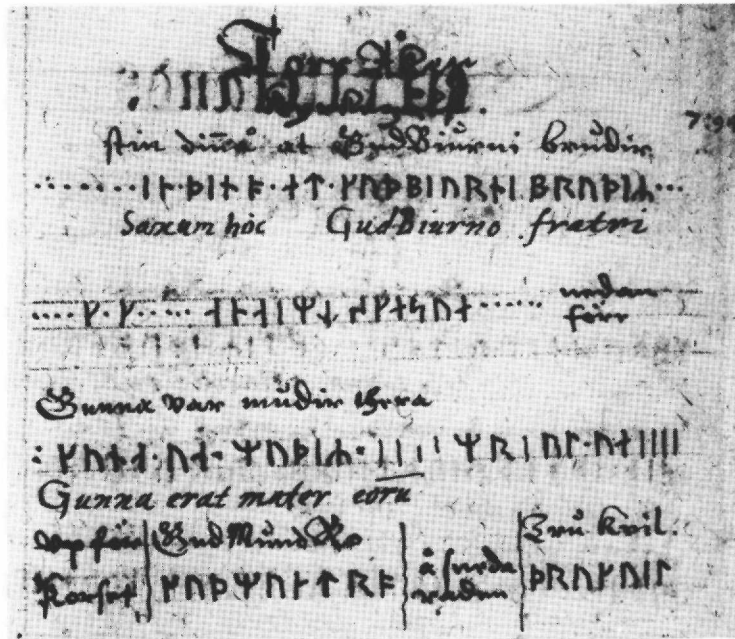

Fig. 25. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter J. Bureus i Fa 5.

Fig. 26. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning av J. Bureus (Fa 10:2).

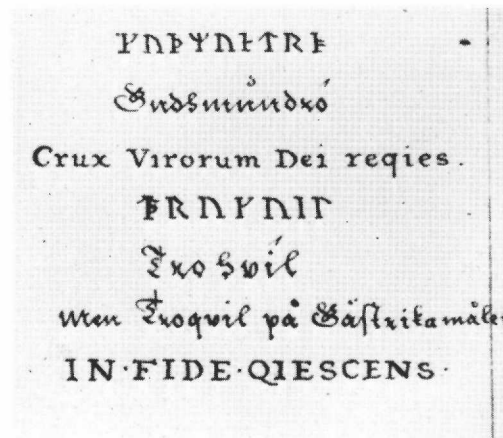

Fig. 27. Gs 7. Torsåkers kyrka. Anteckning av J. Bureus i Fa 10:2.

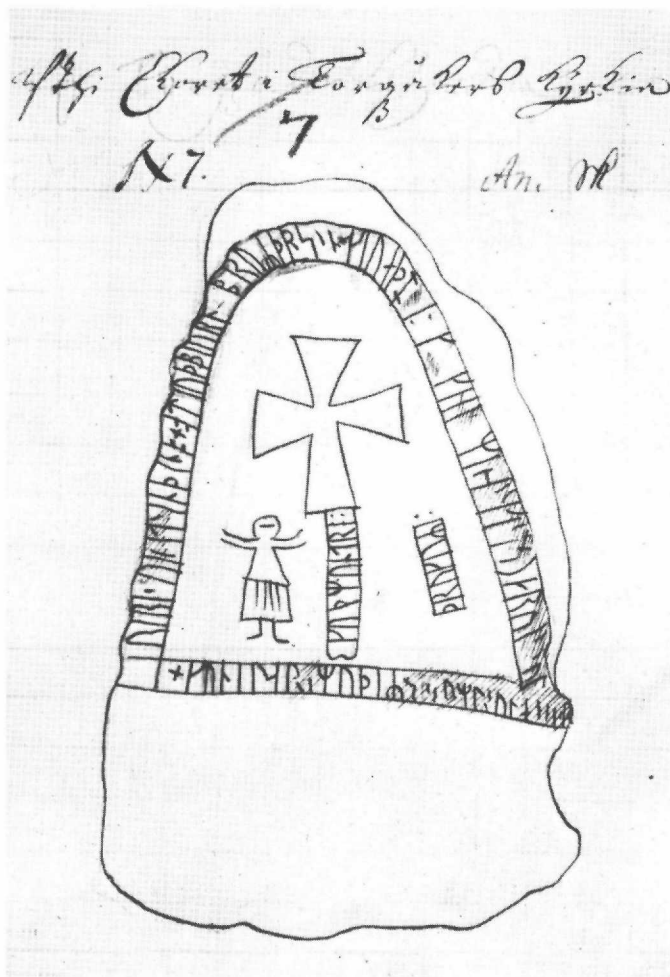

Fig. 28. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

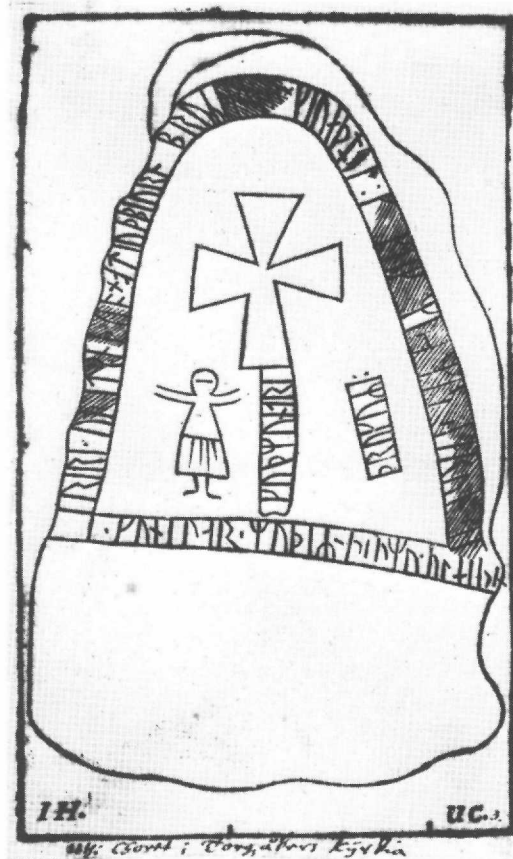

Fig. 29. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1097).

När Carl Säve hösten 1851 företog en forskningsresa bl. a. i Gästrikland, ritade han av runstenen i Torsåkers kyrka. Teckningen publicerades av Stephens i a. a. 1878; se fig. 32.

En utförlig platsbeskrivning lämnar C. F. Wiberg i sin antikvariska berättelse år 1864: »Inmurad i väggen i sakristian och dold bakom ett ofantligt skåp; tyvärr hade han en längre tid legat i kyrkogolfvet, innan han på sin närvarande plats uppsattes, och derigenom hafva runorna blifvit mångenstädes alldeles bortnötta.» – E. Ihrfors (i *Gestricia sacra*): »In monumentis funebribus præcique notabilis est petra Runica, in muro sanctuarii interiore imposita, quæ dicitur hac runas habere legebiles». – I *Sverige* (bd 6, 1924) lämnas, i redogörelsen för fornminnena i Torsåkers socken, följande felaktiga uppgift: »Söder om kyrkan står en runsten.»

I samband med att sakristian år 1904 ändrades för att tjänstgöra som gravkor, flyttades runstenen till vapenhuset och uppställdes vid dörren i västra vindfånget. På denna plats stod stenen, när A. Enqvist besökte kyrkan sommaren 1927. Han framhåller, att Gs 7 (och Gs 8) står i kyrkans vapenhus, men att de på denna plats är »otillgängliga för studium. När kyrkdörren slås upp, komma stenarna att ligga bakom densamma. För att studera stenarna måste dörren slås igen, varvid hela rummet kommer i mörker. Bäst vore att stenarna placerades och fastsattes i väggen mitt emot där de nu sitta, där plats också finnes.» –

Fig. 30. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter uppteckning av O. Celsius i Fm 60: 2.

A. Ericsson i *Från Torsåkers Socken och Bergslag* 1927: »Det äldsta gravminne som förekommer är den runsten, . . . som en tid har varit inpassad i gamla sakristians norra mur, nuvarande gravkapellet ingång, men nu är flyttad till kyrkans västra ingång, där den med ett järnband är fästad vid muren. Runstenen har tidigare legat i kyrkogolvet och därför äro runorna på flera ställen helt bortnötta.»

Enqvist föreslog i rapport den 14.6.1928, »att Riksantikvarien i skrivelse till pastorsämbetet ville hemställa att stenarna placerades så att de äro tillgängliga för studium och att de därför fastkrampas i väggen i vapenhuset mitt emot, där de nu stå.»

Någon åtgärd vidtogs emellertid ej. Vid runinskriftsinventeringen 1945 stod Gs 7 (och Gs 8) fortfarande kvar på sina olämpliga platser. Jag antecknade då om Gs 7: »Stenens nuvarande placering är ej lyckad, men eftersom stenen står skyddad och kyrkan enligt uppgift snart skall restaureras, har jag icke

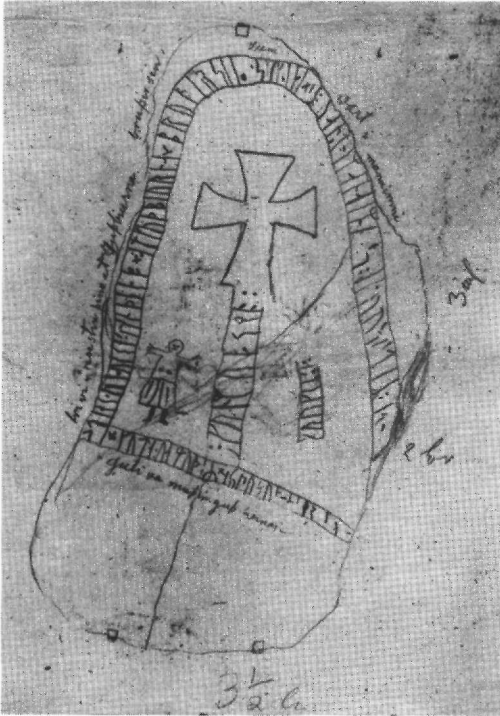

Fig. 31. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

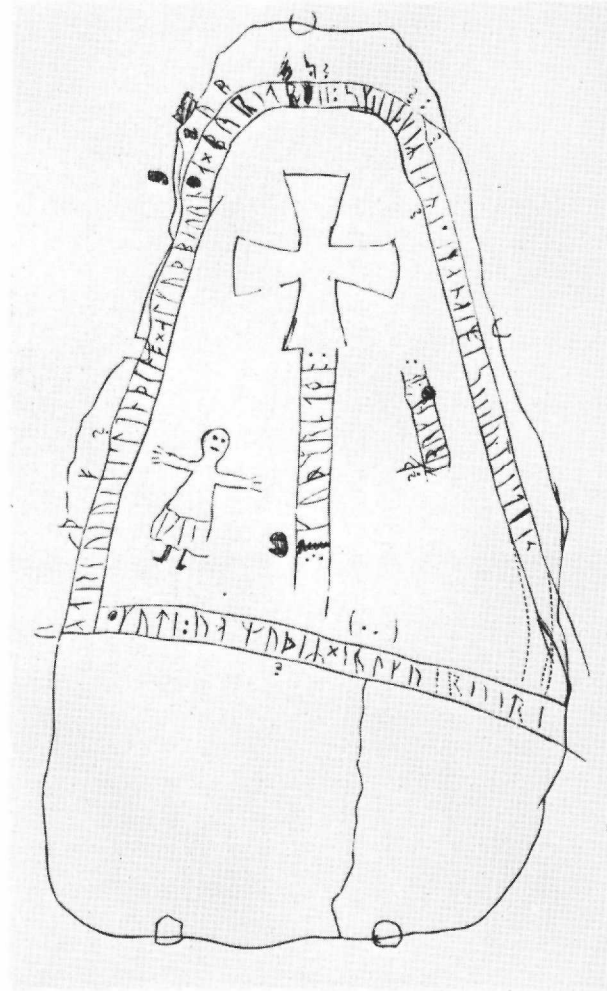

Fig. 32. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1851 av C. Säve (tryckt i Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878).

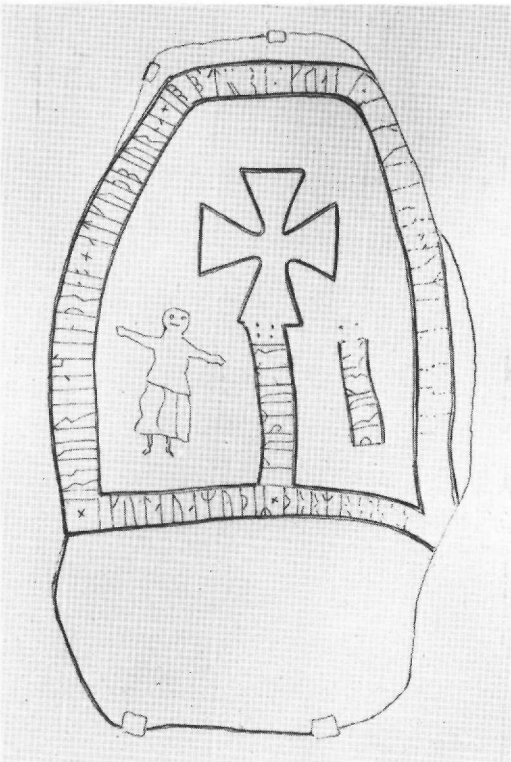

Fig. 33. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1864 av N. L. Söderholm.

nu velat föreslå en förflyttning. Den bör ske i samband med restaureringen.» År 1949 restaurerades kyrkan, varvid Gs 7 och (Gs 8) fick sina nuvarande platser.

Rödgrå sandsten. Höjd 210 cm, bredd (mitt över figuren) 120 cm, tjocklek omkring 12 cm. Runornas storlek är 7–8,5 cm. Kvinnofiguren är 33 cm hög. Stenens kanter är delvis täckta av gammalt hårt murbruk. Ristningsytan är mycket svårt sliten. På stenens högra del är ristningen numera i många fall helt utplånad.

Redan i *Ransakningarna* 1684 anmärktes, att inskriften »ej wäl Kunde skönias» och samma förhållande påpekas av senare granskare. Sålunda framhåller Alrot (1720), att stenen är illa medfaren (»detritus»), och Celsius beskriver den som »en gammal sten . . . ganska myckit förnött af trampande och illa faren»; och han tillägger, att en runslinga »War så trampad och bortnött att ingen wiss runa kunde läsas». Se fig. 30. – Wiberg (1864): »runorna mångenstädes aldeles bortnötta»; A. Ericsson (1927): »runorna på flera ställen helt bortnötta».

Inskriften har tydligen börjat nedtill till vänster och löpt utmed ristningsytans kanter. Fortsättningen har av allt att döma stått på tvärbandet nedtill och avslutningen på korsfoten samt på det fristående, inramade runbandet till höger om korsets fot.

Inskrift:

× - **uṛiṛi** **riti** **st̄in** **pino** × **at** **kupbiurna** × **brupūr** **si** -...m... × **kuta** **uas** **mupir** ×
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45
kupmu -r × ... : **kupmuntro** : **prukn** -**pi** :
           50   55   60   65   70

... *retti stæin þenna at Guðbiorn, broður sinn ... kuta vas moðir Guðmundar. Guðmundr drunknaði.*

»... uppreste denna sten efter Gudbjörn, sin broder ... Gudda (?) (Gutta?) var Gudmunds moder. Gudmund drunknade.»

Ristningslinjerna är vid inskriftens början, runföljden 1–30, i stort sett ännu djupa; linjerna är kraftigt och klumpigt huggna. Ursprungligen har hela ristningen antagligen haft samma karaktär; i så fall måste nötningen ha varit utomordentligt stark. I stenens vänstra kant, vid runföljden 1–27, saknas yttre ramlinje; där har alltså stenens kant fått begränsa runbandet.

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster. Möjligen finns här spår av två små kryss; dessa är emellertid mycket grunda och osäkra. Därefter följer en vågrät linje som ser ut som en huvudstav, men som kanske endast är en fortsättning på den övre ramlinjen i det vågräta runbandet nedtill på stenen. Om linjen skall uppfattas som en huvudstav (så gjorde t. ex. Celsius och andra granskare) kan anmärkas: Upptill finns till vänster om staven en rundad urgröpning, som alls icke gör intryck av att vara huggen. Runan 2 står på ett ojämnt ställe; både huvudstav och bistav är krokiga. I flera fall kan man här i inskriftens början ej avgöra, om ristaren har avsett en **r**- eller en **u**-runa. Även 3 **i** är krokigt. Efter denna runa finns i slingan en stor, rund fördjupning, som torde vara naturlig. Avståndet mellan 3 **i** och 4 **r** talar visserligen för att här kan ha funnits ett skiljetecken, men det är troligt, att ristaren har undvikit »gropen», som i så fall skulle vara äldre än ristningen. Också mellan 5 **i** och 6 **r** är avståndet onormalt stort. Här finns tre små fördjupningar, som dock knappast verkar huggna. 7 **i** är ej stunget. I 8 **t** är bistavarna mycket svaga och korta. I 9 **i** finns till vänster om huvudstaven en fördjupning av samma utseende som talrika andra naturliga fördjupningar. (Den kan ej uppfattas som en **a**-bistav, därför att den i så fall skulle vara onormalt högt placerad.) Runan 10 **st̄** liknar en binderuna $\uparrow$ och bör väl snarast uppfattas som en sådan, trots att översta leden i **s** fortsätter ett stycke nedanför den punkt, där vänstra **t**-bistaven når fram till **s**. Man skulle emellertid också kunna uppfatta tecknet som kortrunan **s** och **t**, eftersom det förefaller

som om en annan av inskriftens **s**-runor har haft kortform (43**s**). En annan, säker binderuna, 32^{ur}, förekommer i inskriften. 11**i** är ej stunget. 12**n** har, i likhet med övriga **n**-runor, ensidig bistav (15, 26, 61 och 69); bistaven utgår nästan vinkelrätt mot huvudstaven. Mellan 12**n** och 13**p** finns inga spår av skiljetecken. Avståndet mellan 13**p** och 14**i** är onormalt stort. 16**o** har två korta ensidiga bistavar på huvudstavens högra sida; de är vinkelräta mot huvudstaven. Samma form har inskriftens andra bevarade **o**-runa, 64. Skiljetecknet efter 16**o** finns i en urgröpning. 17**a** har ensidig, snett upp åt höger riktad bistav; samma form har inskriftens tre andra oskadade **a**-runor (27, 40 och 42). 18**t**, som har dubbelsidiga bistavar, är något kortare än 17**a**. Skiljetecken saknas framför 19**k**. 21**p** har krokig huvudstav. 22**b** har formen β . 23**i** är ej stunget. I 25**r** är bistaven endast obetydligt krökt (upptill). 26**n** har ensidig, lågt ansatt bistav. 27**a** är säkert (se ovan vid 17**a**). 28**b** har samma form som 22**b**. 30**u** är påfallande smalt. 32^{ur} är säkert; **r** i denna binderuna utgör av allt att döma en rättelse. Runan, som är grundare och smalare ristad, förefaller att vara insatt efteråt. Därefter kan ännu svaga spår av en **s**-runa skönjas (33). 34**i** framträder endast som en skuggning i ytan. Av runan 35 finns endast några spår av en huvudstav. Denna runa står upptill i det runband, som löper längs stenens kanter. I fortsättningen av detta runband är inskriften numera praktiskt taget utplånad. Visserligen kan man tycka sig se ytterligare spår av ett 20-tal runor, men dessa spår är alla så osäkra att de ej kan läggas till grund för några rekonstruktionsförsök. Det bör påpekas, att många av de streckliknande fördjupningarna inom runbandet fortsätter snett ned åt vänster över stenens yta; dessa är uppenbarligen naturliga, smala sänkor i stenen. Tydligt har ristaren utnyttjat denna stenyntans struktur; därigenom förklaras, att runorna här i runbandets högra del står lutande åt vänster. Runföljden 37–55, som står i det vågräta bandet nedtill, börjar med ett litet kryss. 37**k** är ej stunget, ej heller 38**u**. 39**t** är ristat i en avsats i ytan. 40**a**: se ovan vid 17**a**. Skiljetecknet mellan 40**a** och 41**u** tycks bestå av ett kort lodrätt streck. I 41**u** har bistaven förlorat toppen och nedre delen. 42**a**: se ovan. Runan 43**s** har troligen kortform. Inga spår av skiljetecken före 44**m**. 49**k** är ej stunget. 50**u** har förlorat bistavens övre del. I 51**p** är bistaven skadad genom flagring. Av runan 54 återstår endast en mycket grund huvudstav. Efter 55**r** kan troligen ett skiljetecken spåras (×). Därefter finns i bandet ett tiotal nötta och utvittrade fördjupningar men inga säkra spår av runor. Runföljden 56–64 står på korsets stam. Inskriften på korsstammen har möjligen börjat med två punkter (:), men eftersom många rundade fördjupningar av alldeles samma art finns i stenytan, måste skiljetecknet betecknas som mycket osäkert. 56**k** är ej stunget. I 58**p** är huvudstaven krokig. 61**n** har ensidig, lågt ansatt bistav. 64**o** är säkert; runan har korta, ensidiga bistavar till höger om huvudstaven. Efter denna runa finns två små grunda fördjupningar, som möjligen är spår av skiljetecken (:). Runföljden 65–72 står till höger om korsstammen i ett snett åt vänster lutande band. 65**p** är säkert. 69**n** har ensidig, lågt ansatt bistav. Runan 70 har förlorat nedre delen i en urgröpning i stenen. I 71**p** är bistaven mycket grund och otydlig. Efter 72**i** finns två fördjupningar, som möjligen är huggna (:).

Bureus (F a 6): - - - **n pino · at kupbiurni · brupir ... kuna · ua mupir × - - - mriul · uni - - - . . . kupmuntro prukuil**. Bureus anmärker, att **kupmuntro** står »på korset» och **prukuil** »i en lijten särd: radh»; huvuddelen av runinskriften »kringom brädden»; (se fig. 24). — Teckningen i F a 10: 2 har några avvikelser från läsningen i F a 6: **ui · u - - - tin pino · at kupbiurpi brupir - - - - k · k - - - - - anaimskasua . . . kuna · ua mupir × - - - - mriul · ua - - - - kupmuntro prukuil**. Se fig. 26.

Christofersson och Hadorph: **iriri · ui - itin pino × ot iupbiurn brur pr s - n × kiupapo - i : k . . . k - - - mi - m - - - aru - - - × kuni yar - mupir - - uml - ula - - - - kupmuntro : prukuri :**

Celsius: **† triri : riti · stin : pino · at kupbiurna · brupur sin . . . mrkapi kupmuntro : pruk - - - - : + kuta uas mupir × kupb - - r ×**. Celsius påpekar om inskriftens placering på stenen: »Den första slängian circum oram lapidis»; **kupmuntro** står »för sig sielf på hammarskaftet»; **kuta uas mupir × kupb - - r ×** är placerat »mitt öfver stenen nederst»; **pruk - - - -**, som står »för sig sielf på stenen» utgör enligt Celsius inskriftens »final». Om avståndet mellan **sin** och **mrkapi** antecknar Celsius, att det är »en twärhand». Se fig. 30.

N. J. Ekdahls läsning (enligt teckningen 1830) torde kunna återges på följande sätt: **triui + rise**

stin pino × ot kupbiurna × brupir sii sum - - - × uart · imanaimni s : - -uu - -ir : × kute : ua mupir × -upu -u - - -r - - . Se fig. 31.

Bureus' läsning visar klart, att inskriften redan vid hans undersökning till stora delar var utplånad. Detta beklagliga förhållande betygas också av Hadorphs och Christoferssons läsning.

Celsius granskade tydligen ristningen ytterst omsorgsfullt vid sitt besök den 25 juli 1726. Han gjorde flera, uppenbart riktiga iakttagelser, bl. a. lade han märke till de båda binderunorna 10st och 32^{ur}. Han har också tyckt sig kunna läsa ordet **mrkapi**, som han uppfattade som **markaði**; runföljden skulle ha stått på det numera helt oläsliga partiet i högra delen av det runband, som löper längs ristningsytans kanter. Denna läsning förefaller mig emellertid så osäker, att jag ej har vågat införa den som suppleringsav min ovan anförda läsning. Celsius anmärker ju själv om ristningen inom denna del av runbandet: »War så trampad och bortnött att ingen wiss runa kunde läsas». – Ekdahl uppfattade detta parti av inskriften på helt annat sätt; se ovan »Till läsningen».

Carl Säves teckning av år 1851 kan snarast betecknas som en skiss; se fig. 32. Det framgår av teckningen, att Säve i många fall har varit osäker om läsningen. Någon kommentar till sin läsning har han ej gett. Stephens, som återger hans teckning, kallar den med rätta en »loose pencil-sketch» (a. a. s. 36). Flertalet av inskriftens runor har av Säve endast markerats med streck. Med någon säkerhet har han emellertid kunnat läsa följande runor: 11–27 **in pino × a - kupbiurna ×**, 37–48 **kuti : ua mupir ×**. I ett brev till Stephens i september 1861 lämnar Säve några upplysningar om Gs 7 i samband med en redogörelse för Krogsta-stenen (U 1125) och dess intressanta mansfigur. Denna figur, som enligt Säves (oriktiga) uppfattning »ligger på ryggen och med utsträckta armar och fingrar tyckes antyda en, som ligger vräkt bort efter en våldsamt död», sammanställer han nämligen med kvinnofiguren på Torsåkers-stenen: »Märkligt nog eger man ännu en annan (mycket yngre) runsten, der en ihjälslagen eller död person (qvinna) finnes afbildad på ett aldeles analogt sätt, å en runsten i Thorsåkers kyrka. Tvärs under figuren läste jag: **kuti:ua mupir** (borde varit **mupur**) × **iulku . . . .** Således: Gute drap moder N. N^s. Lilj. & Baut. hafva nl. aldeles oriktigt: Kuni var **mupir . . .** (*Kupmuntar* hör icke dit).»

Wiberg (11.8.1864): »Stenen rengjordes afritades och aflästes; ty värr hade han en längre tid legat i kyrkogolfvet innan han på sin närvarande plats uppsattes, och derigenom hafva runorna blifvit mångentades aldeles bortnötta. Teckningen är serdeles enkel, men långt ifrån att derjemte vara smakfull. Ref. läste: × **tūri rita stin pino × at kupbiurna × abr-t. . . kuna. . . . . kupmuntr : þruk - - - : × kuta ua mupir × þurmu . . . .**».

Den första tolkningen av den svårt skadade inskriften lämnas redan av Bureus i »Sveorum Runæ» (Fa 5): »... Saxum hoc GudBiurno fratri. . . Gunna erat mater eorum. . .» I »Runahäfd» (Fa 10: 2) översätter Bureus också runföljden 65–72, som han läste som **prukuil**. Hans tolkning lyder: »IN·FIDE·QIESCENS·», alltså 'i tro vilande'. Se fig. 27. Förklaringen till denna något överraskande tolkning av **prukuil** är, att Bureus tydligen i detta ord tror sig ha funnit ett exempel på det i gästrikedialekten välkända uttalet av *hv* som *kv*. Detta framgår redan av hans anteckning i Runahäfd: »Trohwil men Troqwil på Gästrikamålet». Utförligare redogör Bureus för denna sin uppfattning i handskriften »Runaräfst eller Runakänslö» (Fa 14, s. 114, 115). I samband med sin behandling av *h*-runans ljudvärde framhåller han, att den »brukas alra mäst för h. . . , hwilket Gästrikarna fram föra medh k eller q; sål: qwete, kwete, kwila, kwilken». Nedtill på bladet har Bureus gjort följande anteckning: »thet fins och fordom skeedt wara, ty å enom steen i Torsåkers kyrke gålf står þrukuil thet är tro-hwil then sigh i tronne hwilar.»

Också i E. Alrots *De Gestrícia* – dissertation under O. Celsius' presidium – uppmärksammas detta dialektdrag (a. a. s. 40): »Quin etiam notatu dignum videtur, quod, cum singulae paræciæ per Gestríciam, suo quodammodo utantur dialecto, in eo ab omnibus abhorreant Hillenses & Hambrungenses, quod in proferendis vocabulis incipientibus ab hw / semper qw / substituunt. E.g. pro *hwässa qwässa* / *hwast qwast* / *hwit qwit* / *hwila qwila*; unde proverbium: *Qwättia me'n du qwilar, så blir det quast*. i.e. *hwättia medan du hwilar så blir det hwast*; item *qwitt qwete* i *qwarfwa* pro *hwitt hwete* i *Hwarfwa*; nam pagus quidam in paræcia Hille *Hwarfwa* dicitur. Quin & antiquitus ita locuti videntur; nam in lapide runico templi Torsakerensis legitur nomen

prukuil *Thru-kvil i.e. Tro-hvil, qui in fide quiescit.*» »Det synes även värt att anteckna, hurusom de olika socknarna i Gästrikland nyttja var och en sin dialekt och häri skilja sig Hille och Hamrångeborna från alla genom att vid uttalande av ord, som börja med v ersätta detta med kv. T. ex. kvässa i stället för vässa, kvast i stället för vast; vit blir kvit, vila kvila. Därifrån ordspråket: Qwättja me'n du qvilar, så blir det qvast, dvs. 'Vässa (lien) medan du vilar, så blir den vass'; likaledes Qwitt qwete i Qwarfwa i stället för vitt vete i Varva. En by i Hille heter Varva. Frågan är om icke talet fordom så varit, ty på runstenen i Torsåkers kyrka läses **prukuil** Thru-kvil dvs. Tro-hvil, som är 'han vilar i tron'. (V. Lindebergs översättning i *Meddelanden av Gestrilands Kulturhistoriska Förening* år 1923, s. 35 f.)

Att såväl läsningen som tolkningen av denna runföljd helt bygger på Bureus är uppenbart.

Olof Celsius har en annan uppfattning om runföljden. Han läser visserligen de fyra första runorna på samma sätt som Bureus, men de fyra följande markerar han endast med huvudstavar. Se fig. 30. Han anser, att »ordet» skall uppfattas som **pruknapi**;, vilket framgår av att han återger runföljden som »druknadi». Till denna tolkning anknyter Celsius kvinnofiguren med de utsträckta armarna: »Denna figur står mitt öfver Guta el. modren, slår uht armarna öfver sin drunknade son.» Han menar alltså, att figurens placering ovanför runtexten »Guta vas mudir» skall ange, att den föreställer den drunknades moder. Som förklaring till »drunkningsolyckan» anför Celsius: »Straxt wid Torsåkers kyrkia är en siö el. en fahrlig åå, som altid skier olycka i. och ej långt derfrån Storsiön en mijl lång, sochnarna mellan.» Inskriften translittereras av Celsius på följande sätt: »Tvari riti stin dino at Gudbiurna Brudur sin . . . markade | Gudmuntro | druknadi | Guta vas mudir Gudbiurn».

Ekdahl har på sin teckning, vid sidan av runbandet, gjort följande anteckning: »trivi + rise stin þino at Guþbiurna bruþir sin, sum wart i manaimni. Gutí va muþir guþ urnar». Det kan alltså förefalla, som om Ekdahl har tänkt sig, att den dödes eftermäle har stått i en relativsats – »som vart i manaiminne (?)», eller i »människohimlen»(?).

Liljegren, som ju själv ej hade sett stenen utan helt bygger på Bureus, Bautil och på Celsius, återger inskriften sålunda: »Tvari. riti stin þino at Kuþbiurn bruþur sin. . . . . kuni var muþir × *Kuþmuntar*. På särskilda rader: *Kuþmuntr och þruknaþi* :».

Carl Säve har en från alla andra granskare avvikande uppfattning om innebörden i runföljden 37–48, som han läser **kuti:ua mupir** × **iulku** . . . . Detta framgår av hans ovan s. 67 citerade brev till Stephens. Säve anser tydligen, att inskriften har innehållit en uppgift om att en man med namnet Gute har dräpt modern till en person, vilkens namn har gått förlorat.

Wiberg lämnar över huvud taget ingen tolkning. När reseberättelsen trycktes år 1889 heter det om inskriften endast: »Runteckningen är mycket enkel och föga konstnärlig samt synes handla om någon vid namn Gudmund.»

Den hittills mest ingående behandlingen av inskriften lämnar G. Stephens. Han konstaterar (a. a. s. 36): »All the old copies being so faulty, and Säve not having left one line of help, what are we to do? We may at all events remark that the old transcribers quietly *forged* the UAR in KUPA UAR MUPIR, because it appeared necessary that the word *must* be UAR. Secondly, we may as well try to read so much of the resting as is decently legible, about one half of the whole.»

Med stöd huvudsakligen av Bureus' läsning tror Stephens sig kunna rekonstruera ett ortnamn och dessutom finner han i runföljden 37–55, som står på »the line below», namnen på de två män, som skall ha ristat stenen. Han kommenterar nämligen denna runföljd sålunda: »But no KUNI or KUNA or KUTI has been spoken of before, and there is no divisional mark between UA and M. It would seem, therefore, that this line gives us the names of the rune-carvers, often exprest exactly as here.» Stephens föreslår följande tolkning av inskriften: Triui (raised) stone this at Kuthbiurn, brother sin . . . in Manaim; as . . . Kuthmunt drowned. Kuti and Uamuth they hewed.

Om sitt försök till tolkning framhåller Stephens som avslutning: »This attempt, however imperfect, may perhaps help others to a better.»

W. Eriksson (i *Torsåker kyrka*, 1958): ». . . tuiri, riti s.in thino × at kuthbiurna × bru . . r . . × kuta v . . muthir × kuthm . . ar. Vilket har blivit uttytt: . . . reste denna sten åt Gudbjörn, sin broder. Guta var Gudmunds moder. På fristående lodräta rader står dessutom ordet kuthmuntr, dvs. Gudmund, samt ett otydligt ord, som tyts både till thrukvil, dvs. vilar i tron, och till thruknathi, vilket möjligen skulle betyda drunknade. Alla skäl talar för sannolikheten av den första tydningen.»

Inskriften kan inte och kommer aldrig att kunna tolkas i sin helhet. De enda verkligt säkra upplysningar som den fragmentariskt bevarade inskriften ger oss är, att runstenen har rests efter en man med namnet *Guðbiorn*, samt att den som reste stenen var den dödes broder. Vad han har hetat är svårt att fastställa. Detta beror ej uteslutande på att runorna här genom kantskador har förlorat topparna utan också på att ristaren vid inskriftens början har gett sina **u-** och **r-**runor praktiskt taget samma form. Runföljden 1–5 skulle därför kunna läsas **-uiri** eller **-riui**. Namnet har av tidigare granskare lästs **iriri** (Christofersson och Hadorph), **tr -ri** (Celsius på sin avritning av runorna; se fig. 30. När han återger sin läsning med bokstäver, skriver han däremot namnet som »Tvari»). Wiberg läser **turui**.

Om man skulle våga utgå ifrån att den fördärvade första runan (?) har varit **t** – Celsius läser den ju så – och att runföljdens fortsättning skall uppfattas som *uiri*, skulle man kunna gissa, att ristaren har åsyftat mansnamnet *Diuri*. Detta namn förekommer på några svenska runstenar: U 1139 (**tiuri**, nom., **tiura**, gen.), Vs 20 (**tiori**, nom.), Ög 187 (**tiura**, ack.), Järvsö, Hälsingland: **tiura**, ack. (Se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1952, s. 105). Om medeltida belägg på namnet se *Sveriges medeltida personnamn* h. 4 (1974), sp. 606. Om ristaren har velat återge detta mansnamn, måste han emellertid ha gjort sig skyldig till en felristning: **tuiri** i st. f. **tiuri**. Det är sålunda av flera skäl mycket osäkert, att vi på Gs 7 har ett belägg på namnet *Diuri*. Icke heller ett *Tiarvi*, *Tyrvi*, tecknat **tirui** (U 116) låter sig förena med runföljden på Gs 7. Namnet på den som reste runstenen bör enligt min mening lämnas otolkat.

Den döde broderns namn, *Guðbiorn*, är ett väl känt, men ej särskilt spritt namn i våra runinskrifter från vikingatiden. Det förekommer hittills sammanlagt på ett tiotal runstenar, de flesta i Södermanland: Sö 164, 177, 235, 241, 244; U 579, 826, 862; Gs 7. Anmärkningsvärt är, att namnet här är ristat **kupbiarna** (ack). Ett liknande »tillägg» finner man i ett annat av inskriftens namn, nämligen i *Guðmundr*, ristat **kupmuntro** (nom.). Av runinskrifterna att döma var detta namn betydligt mera spritt under forntiden än *Guðbiorn*. Följande av våra runinskrifter ger belägg på *Guðmundr*: Vg 130, 139, 155, 194; Sm 60, 83; Ö123; Ög 94, 97, 128, 176; Sö 20, 167, 217, samt på en i Ludgo kyrka påträffad runsten (S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 282); U 199, 692, 785, 1043; Gs 7. Namnet är vanligt i hela Norden, även i Finland; om de finländska beläggen se C.-E. Thors, *Finländska personnamnsstudier* (1959), s. 39.

Ytterligare ett namn förekommer i inskriften, **kuta**. Det kan ej med bestämdhet sägas, vilket kvinnonamn som denna runföljd innehåller. Visserligen finns i ett dussin vikingatida, svenska runinskrifter ett mansnamn **kuti**, som i regel, och sannolikt med rätta, har uppfattats som ett även i fornsvenskan ganska vanligt namn *Gute*. Något motsvarande kvinnonamn *Guta* är däremot icke belagt, vare sig i runsvenskan eller i fornsvenska källor. På en gotländsk gravsten från år 1350 nämns en kvinna vid namn *Gutha*.

Bland de möjligheter som står till buds för att tolka namnet kan nämnas, att **kuta** skulle kunna återge ett kortnamn av samma typ som t. ex. *Gulla*, bildat till *Guðlaug* o. a. Runföljden skulle i så fall återges som *Gudda* (eller *Gutta*) och vara kortnamn (smeknamn) till något kvinnonamn med *Guð-* som förled; i så fall skulle också den på stenen nämnda kvinnan ha burit ett namn som ursprungligen haft samma förled som *Guðbiorn* och *Guðmund*. Kortnamn är som bekant mycket vanliga på runstenar, men ett namn *Gudda* är okänt hos oss, bortsett från ett värmländskt belägg från år 1540 (Svenska personnamnsarkivet). På Island förekommer *Gudda* (åtminstone numera) som kortnamn till kvinnonamn med förleden *Guð-*. Även ett *Gauta*, alltså en motsvarighet till mansnamnet *Gauti*, är tänkbart. Helt uteslutet är kanske ej heller, att ristaren har åsyftat det från hela Norden (och England) välkända kvinnonamnet *Gyða*.

Inskriften framstår i sitt svårt skadade skick som dunkel på viktiga punkter. Vi vet t. ex. ej i vilket förhållande *Guðmund* har stått till de två andra i inskriften omtalade männen. Det förefaller emellertid som om runstenen skulle vara rest till minne av både *Guðbjörn* och *Guðmund*, som möjligen har varit (halv)bröder.

Hur *Guðbjörn* har dött, vet vi inte; det har måhända omtalats på det långa, fördärvade avsnitt av inskriften, som följer omedelbart efter orden *Guðbiorn, broður sin*. Däremot meddelar inskriften, hur

Gudmund förlorade livet: **kupmuntro: pruknapi** (drunknade). I verbet måste man i så fall räkna med en ovanlig felristning av första runan; den borde ju ha varit **t**, ej **p**.

Det är som bekant ej något enastående, att en runsten har rests efter en person, som har drunknat. Sålunda är Nörestenen (Vg 174) ett minnesmärke för Helge, **iar: turknapi**; Sö 39 och 83 har rests efter män, som har omkommit på detta sätt; Sö 318 meddelar om den döde, att »han drunknade (**turuknapi**) i Båven».

Också ett par uppländska inskrifter ger oss belägg på detta verb; Hillersjö-hällen (U 29): **han · truknapi**; i strofen på Vallentunastenen (U 214) lyder en rad **han · troknapi · a · holms · hafi**. Även på en bornholmsk sten (DR 379) innehåller minnesorden en uppgift om, att den döde hade drunknat (**truknapi · han**) och på Helnæs-stenen (DR 190) uppges, att män **truknapu**.

Som framgår av det material som här redovisats, har verbet 'drunkna' ingen gång ristats **trunkna**. Nu kan visserligen **k**-runan också ha ljudvärdet *nk*, men man skulle kanske väntat något fall av »oassimilerad» form, eftersom i Gästrikland och Uppland inga assimilerade dialektformer av detta verb upptecknats; se L. Moberg, *Om de nordiska nasalassimilationerna* (1944), s. 29 och 115 f.

Ristningen domineras av ett enkelt utformat, nästan likarmat kors med utsvängda armar. Det är försett med en kraftigt markerad korsfot. De personer som nämns på stenen bör sålunda ha varit kristna. (Det är möjligt, att en böneformel har funnits på det utplånade partiet av inskriften.) Korset på Torsåkerstenen uppfattades av Celsius, då han sommaren 1726 undersökte ristningen, som *Tors hammare*, alltså som en hednisk symbol.² Detta framgår klart av hans anteckning, att runföljden *kupmuntro* har sin plats »för sig sielf på hammarskaftet» och av att han vid sidan av sin avritning av korset har skrivit »Thors märke» (se ovan s. 66 och fig. 30). Han noterar också på annat ställe på samma sida: »Thores hammar i Thorsåker». Anteckningen torde visa, att Celsius har tänkt sig ett samband mellan sockennamnet och »Thores hammar».³

Till vänster om korsfoten har en kvinnofigur med utsträckta armar ristats. Celsius antager, att ristaren här har avbildat »Guta el. modern» och att hon »slår uht armarna öfver sin drunknade son» (se ovan s. 68). Liljegren nämner, att nedanför korset finns »en människobild med utsträckta armar», men säger ingenting om bildens innebörd. Carl Säve uppfattar figuren som »en ihjälslagen eller död person (qvinna)» och jämför den med Krogstastens mansfigur, som också (enligt Säve) »ligger på ryggen . . . med utsträckta armar och fingrar» och skall föreställa en person »vräkt bort efter en våldsam död». Se det ovan s. 67 citerade brevet till Stephens. – W. Eriksson framhåller (i a. a. 1958, s. 77): »Huruvida stenens, tydligen i 1000-talets dräktmode framställda kvinnofigur, söker återgiva 'Gudmunds moder' eller jungfru Maria är ovisst.»

Tanken, att kvinnofiguren skulle vara en bild av jungfru Maria, är utan tvivel felaktig. Att den naivt tecknade figuren skall återge en kvinna i tidens dräkt är däremot uppenbart. Agnes Geijer har på min begäran gett följande utlåtande (18.4.1978): »Kvinnan bär en skjorta av vilken man ser nedre delen,

² Så hade ju det kristna korset på runstenarna misstolkats av tidigare runforskare. Johan Peringskiöld uppfattar t. ex. korset på en av runsterna i Linköping (Ög 130) som »Thors hedniska Märke»; se S. B. F. Jansson, *Linköpingsbygdens runstenar* (i: *Linköpings historia I*, 1975), s. 51, 72.

³ Celsius skulle emellertid mycket snart komma på bättre tankar, när det gällde korset på runstenarna. Redan ett par år efter det att han hade undersökt och gjort sina anteckningar om Torsåkerstenen, lämnades nämligen följande meddelande i Kungl. Vetenskaps-Societetens i Upsala protokoll av den 20 oktober 1727, § 2 (UUB): »Upläste Hr Celsius Continuation af sina monumenta suis temporibus reddita, hwarutinan han wisar at alle Runstenar, som äro med Korss bemärckte, äro satte i Christendomen; Wid hwilket tilfalle han wisar at Korset ej hålles för Thors hammar, som Wormius först hållit före, och kommer thetta at införas i Trimestri primo hujus anni.» Uppsatsen trycktes verkligen helt enligt vad som meddelades i protokollet. I *Acta Literaria Sveciæ 1727, Trimestre primum* finner man nämligen den viktiga uppsatsen *Quæ crucis figuram insculptam ostendunt, Christianorum haut dubie sunt monumenta*. Se a. a. s. 238 f.

samlad i veck. Övre delen synes vara täckt av ett slätt tygstycke, som, fastän spännbucklan saknas, mycket väl kan förenklats återge den raka 'hängselkjol', som vi känner från Birkafynden.»

Celsius mening, att figuren skall föreställa den sörjande modern, har enligt min mening fog för sig.

Inskriften visar ett par ålderdomliga drag: **o** som tecken för nasalerat *a*, **u** som tecken för *o*-ljud. Anmärkningsvärt är också, att ristaren använder verbet *retta*, ej *ræisa*. Dessa drag påminner onekligen om Åsmund Kåressons ristningar. Också det vågräta runbandet nedtill på stenen och runor på korsfoten skulle möjligen kunna leda tanken till den store runmästaren. Men som helhet gör Gs 7 intryck av att vara utförd av en ovan och ganska klumpig ristare. Han kan möjligen sägas vara påverkad av Åsmund, men kan på intet sätt i konstnärlighet och skicklighet mäta sig med mästaren.

I Torsåkers socken har tydligen funnits en utbredd tradition, att en runsten, som ursprungligen hade hört hemma på ett gravfält i Väster Hästbo, flyttats till kyrkan. I »Kyrkoinventarium 1829» anmärkes, att runstenen (Gs 7) är »i okänd tid tagen, efter berättelse, från Vesterhästbo by». Denna tradition meddelar också J. Nordlander, som reste i Gästrikland sommaren 1882 för att »uppteckna folksånger, folkvisor och folkvidskepelse». Även Nordlander har emellertid såtillvida missuppfattat traditionen, att han tror, att den åsyftar Gs 7. Anledningen till denna missuppfattning är naturligtvis, att det vid dessa tillfällen i Torsåkers kyrka endast fanns *en* runsten, varför traditionen kom att knytas till den, alltså till Gs 7. Även andra av sin hembygd intresserade personer har föreställt sig, att det är Gs 7 som »enligt traditionen» har flyttats till kyrkan från Väster Hästbo. Denna uppfattning är uppenbarligen oriktig. Traditionen åsyftar i stället utan tvivel den år 1927 återfunna runstenen Gs 8. Se nedan s. 72, där jag lämnar en utförlig redogörelse för traditionen och runstensfyndet.

Eftersom Gs 7 redan under medeltiden lades in i ingången till det dåvarande koret, kan vi ej veta, var stenen ursprungligen har stått rest. Runstenen *kan* naturligtvis ha haft sin plats på Väster Hästbo, den största byn i socknen, men ingen *äkta* tradition om en sådan mycket tidig runstensflyttning har bevarats. Det sannolika är, att Gs 7 har stått någonstans i närheten av den plats, där Torsåkers gamla kyrka kom att byggas.

8. Väster Hästbo, Torsåkers sn. Nu i Torsåkers kyrka

Pl. 4

Litteratur: L 1056. A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758, s. 1047 (Västerås stadsbibliotek, sign. C d 9), Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs Län, Afd. 1 (1793), s. 223; N. J. Ekdahl, Historiska och Antiquariska anteckningar gjorda under en resa i Gestrikland år 1830 (ATA, sign. A. 14. Db), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H, s. 184); L. Jäderlund, I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar 1830 (ATA, i N. J. Ekdahls norrländska samlingar, sign. A. 14. Db); J. Nordlander, Berättelse för en resa i Gestrikland år 1882 (ATA), s. 18; Protokoll, hållet vid Gestriklands Fornminnesförenings högtidsdag och ordinarie årssammankomst den 5.6.1890, § 3 (Centralarkivet, Gävle) och protokoll vid styrelsesammanträdet den 28.6.1890, § 5 och den 15.9.1891 (Centralarkivet, Gävle); J. G. Myrsell, Brev till O. Fyhrvall den 9.10.1890 (Centralarkivet, Gävle); Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 37; »En ny runsten funnen i Torsåker» (i: Gefle Dagblad den 20.7.1927); A. Ericsson, Torsåkers kyrka (i: Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927, s. 37); A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarien den 14.6.1928 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till Pastorsämbetet i Torsåker den 25.7.1928 (ATA); G. A. Hellman, S. Florin och S. Janson, Inventering av fasta forn lämningar i Torsåkers Sn 1927–1934 (ATA), nr 5; E. Andrén, Torsåkers kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 335; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse 1 (Från Gästrikland 1938), s. 71, 72, Gästriklands järnåldersbebyggelse 2 (Från Gästrikland 1944), s. 38; R. Norberg, Förteckning över lösa föremål av historiskt och konstnärligt värde, 1939 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Om den sönderslagna runstenen i Torsåkers kyrka (i: Från Gästrikland 1977, s. 7 f.); W. Eriksson, Torsåkers kyrka 1758–1958 (1958), s. 76 f.; B. I. Kilström, Torsåkers kyrka (1971), s. 20.

Äldre avbildningar: N. J. Ekdahl, teckning 1830 (i a. a.); A. Enqvist, foto 1927 (ATA).

Ett stycke av en runsten står nu uppställt i vapenhuset, i dess nordöstra hörn, strax till höger om den stora runstenen Gs 7.

Stycket, som utgör runstenens nedre del, påträffades våren 1927 vid grävning på kyrkogården. Det låg då nedsjunket i jorden, strax söder om kyrkmuren. Runstensstycket flyttades in i vapenhuset; det uppställdes på sin nuvarande plats i samband med den omfattande restaureringen av Torsåkers kyrka år 1949. Se vidare Gs 7, ovan s. 62 f.

Det år 1927 påträffade runstensstycket måste utgöra en del av en sedan länge försvunnen runsten, som en gång stod rest vid den stora byn Väster Hästbo. Detta torde framgå av den redogörelse för tillgängliga källor, som här följer.

Den första uppgiften om en runsten vid Väster Hästbo lämnar Abraham Hülphers i »Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758». Där finner man nämligen följande anteckning rörande fornlämningar inom Torsåkers sn: »Ålderdoms lemningar gifwas ej många, utom runsten i Sachristian [=Gs 7], ses nu sådan sönder slagen i Wester hästbo – här som annorstädes är åtskilliga traditioner om stensättningar och Rössjor på skogarne.» Se fig. 34.

När Hülphers år 1793 tryckte sitt arbete *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs Län, Första Afdelningen om Gestrikland* återkommer uppgiften om runstenen (s. 223): »Ålderdoms Lemningar äro ej af värde; utom Runsten i Sakerstian, ses en dylik sönderslagen wid Wester Hästbo. Efter Ätthögar finnas bewis där och i Ho, samt flerestädes. Åtskilligt berättas om stensättningar och rössjor på skogarne, som utelemnas.»

Uppgiften i Hülphers arbete (1793) är förklaringen till att J. G. Liljegren i *Run-Urkunder* (1833) upptager en runsten från denna by: »V. Hästbo. En runsten, sönderslagen.» På grund av uppgiften i *Run-Urkunder* lät Gästriklands Fornminnesförening år 1888 efterlysa »runstenen i V. Hästbo, Torsåkers socken». Se om denna »efterlysning», som också gällde sex andra »numera bortkomna» runstenar, ovan s. 44 (Gs 3 Kungsgården, Österfärnebo sn).

I bygden har tydligen funnits en tradition, att en runsten skulle ha flyttats från byn Väster Hästbo till Torsåkers kyrka. Eftersom det ända till år 1927 ej fanns någon annan runsten i kyrkan än den stora stenen Gs 7, har traditionen kommit att knytas till den runstenen. Sålunda meddelar den unge folkminnesforskaren J. Nordlander, som år 1882 reste i Gästrikland för att »uppteckna folksägner, folkvisor och folkvidskepelse», att runstenen i Torsåkers kyrka (Gs 7) skulle vara ditförd från Hästbo, »der han stått på en ätthög, hvarest svärd och andra fornsaker påträffats. I byn Västerhästbo skall man hafva tagit honom från sin plats och lagt honom i en bro. Då skall man hafva hört en röst, som sade: Tag mig, der jag ligger, och lägg mig, der jag låg.»¹ Dessa uppgifter åsyftar tydligen den år 1927 återfunna Gs 8; se nedan.

Med anledning av Fornminnesföreningens ovan omnämnda »efterlysning» skriver skolläraren J. G. Myrsell ett brev till sekreteraren i föreningen. Brevet, som är daterat Hästbo den 9.10.1890, lyder: »Den i N° 125 af Gefleposten efterlysta runstenen i V. Hästbo, Torsåkers socken, torde finnas i socknens kyrka. I förra århundradet flyttades en större grafhäll med runskrift från en backe i V. Hästbo, som nu tillhör bergsman Lars Olsson derstädes, till kyrkan, der den utfyller en stor del af väggen midt emot dörren i sakristian. Runstenen täckte å nämde backe en graf der 'en engelsk konung skall vara begrafven'. Stensättningen och en fördjupning i midten synes ännu, och ett litet stycke ifrån en mindre grafhög. Flera smärre fynd ha gjorts vid planering af backen deromkring. Om denna backe blefve af sakkunnig undersökt, vore det nog godt, synnerligast som egaren ej är viss, om den är fridlyst eller ej, och som den nämnda grafven skjuter ut med ena hörnet i åkern, så att han (egaren) flera gånger varit betänkt på att rödja den undan. Grafhögen är honom ock i vägen, då den ligger nästan midt emot dörren

¹ Dylika berättelser är ganska vanliga. Se t. ex. S. B. F. Jansson, *Närkes runinskrifter* (1975), s. 36, not 2, där bl. a. ett par versrader av följande typ citeras: »Lägg mig der jag låg / annars får du skam för det du såg.» – Sägner om det farliga i att flytta runstenar från deras ursprungliga platser är mycket spridda; ett par fall nämns i *Värmlands runinskrifter* (1978), s. 24 not 2 och s. 65. Också Gs 12 Lund ger exempel på en tradition av detta slag; se nedan s. 113 noten.

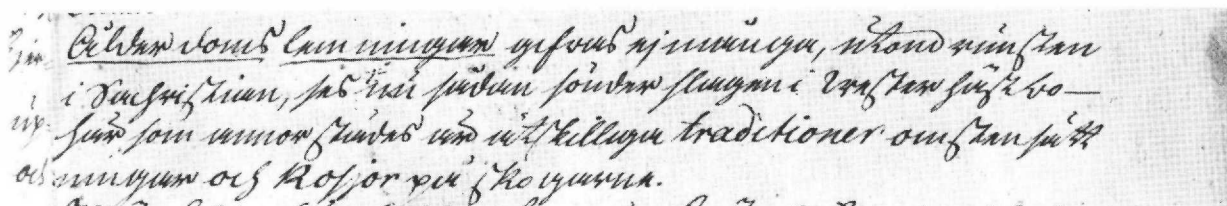

Fig. 34. Gs 8. Väster Hästbo, Torsåkers sn. Nu i Torsåkers kyrka. Anteckning av A. Hülphers i »Första Utkast . . . til Gestrik och Gefle Beskrifning».

till en lada. Någon undersökning eller grävning har L. Olsson veterligen ej företagits å platsen. Någon annan runsten i V. Hästbo ha gamla personer här ej någon kunskap om, såvidt jag kunnat finna. Högaaktningsfullt J. G. Myrsell skollärare.»

Tanken att den stora runstenen Gs 7 skulle vara identisk med den försvunna Hästbostenen är givetvis förfelad. Detta förhållande konstaterade redan fornminnesföreningens sekreterare O. Fyhrvall. I ett styrelseprotokoll av den 15.9.1891 meddelas, att upplysningar om den försvunna »s. k. Hästbostenen» hade inkommit från skolläraren Myrsell i V. Hästbo; i protokollet tillägges: »Vid efterforskning hade sekreteraren funnit, att uppgiften om Hästbostenen var förhastad. Det uppgafs nämligen, att den skulle befinna sig i Torsåkers kyrka. Där sutte visserligen en vacker och stor runsten inmurad i sakristians vägg, men den kan ingalunda vara den afsedda.»²

Fyndet av runstensstycket på kyrkogården våren 1927 omnämns i en notis i *Gefle Dagblad* den 20.7 samma år. Under rubriken »En ny runsten funnen i Torsåker» meddelas: »På måndagen undersökte d:r Enqvist en runsten i Torsåker, som forstmästare Anders Ericsson hittat i marken inne i på kyrkogården. Det befanns vara en vackert ristad 'Asmunds-sten', en motsvarighet till den runsten Torsåker tidigare har upprest i vapenhuset i kyrkan. Den funna stenen var sönderslagen och fragment till densamma saknades. Man trodde att dessa skulle kunna hittas efter ytterligare sökande i marken på kyrkogården. Asmunds-stenarna härleda sig från 1000-talet. Någon översättning av runorna kan d:r Enqvist icke göra förrän alla fragment av densamma anträffats.»

Torsåkers hembygdsförening utgav samma år som runstensstycket Gs 8 kom i dagen en skrift med titeln *Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927*. Den inleds med en uppsats om kyrkan, författad av den i tidningsnotisen nämnde forstmästaren Anders Ericsson, som då var hembygdsföreningens ordförande. Han meddelar där, att »enligt traditionen» både Gs 7 och Gs 8 skulle »hava blivit forslade till kyrkan från Väster-Hästbo i slutet av 1700-talet, där den förra stått å den s. k. Skansen och den senare på gravkullarna vid Berglunds.» Ericsson omtalar i fortsättningen det då nyupptäckta runstensstycket Gs 8: »Flera gånger har jag sökt den sönderslagna runstenen. Lika glad som överraskad blev jag därför när en dag i maj större delen av den sökta stenen återfanns nedtrampad i jorden utanför kyrkan. Stenen påminner om den föregående [=Gs 7], men är mindre, endast 93 cm. bred. De linjer, mellan vilka runorna ristats, äro raka och följa stenens kanter. I stenens mitt framträder en runristad del av antagligen ett kors. Någon sammanfattning av inskriften låter naturligt nog inte göra sig.» Den av Anders Ericsson återgivna

² Den felaktiga traditionen, att Gs 7 (alltså den stora runstenen som säkerligen ända sedan medeltiden har haft sin plats i kyrkan) skulle ha flyttats från Väster Hästbo återges emellertid i *Sveriges kyrkor*. Det heter där om Gs 7, att den uppgivits ha blivit »på 1700-talet hitflyttad från Väster Hästbo» (*Gästriklands landskyrkor*, 1936, s. 335). W. Eriksson insåg klart, att uppgiften om att Gs 7 på 1700-talet hade flyttats från Väster Hästbo till kyrkan, måste vara oriktig; se nedan s. 74. Han konstaterar: »Det måste då tydligen ha varit någonting annat som vid denna tid, om traditionen har ett verkligt underlag, forslats från Väster-Hästbo.» (A. a. 1958, s. 78.) Det torde komma att framgå av min undersökning, att det som »forslades från Väster-Hästbo» i själva verket var runstensstycket Gs 8.

»traditionen», att *bägge runstenarna* i vapenhuset hade forslats till kyrkan från Väster Hästbo i slutet av 1700-talet är felaktig; se vidare nedan.

Vad Gs 7 beträffar hade ju Fyhrvall insett detta redan år 1891 (se ovan s. 73) och William Eriksson anmärker i sitt arbete *Torsåkers kyrka* (1958), med anledning av uppgiften om Gs 7 i *Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927*: »Detta är felaktigt såtillvida, att uppgiften om forslingen från Hästbo i slutet av 1700-talet och runstenens hemmahörande där visat sig ohållbar. När den första gången påträffas i historiskt omnämnande, nämligen på 1600-talet, ligger den redan då infälld i golvet i den gamla medeltidskyrkan, där den av den starka nötningen att döma har legat under lång tid, förmodligen sedan dennas uppförande.»

Bellander framhåller i *Gästriklands järnåldersbebyggelse 2* (1944), att det »är okänt» på vilken plats de två runstenarna i Torsåkers kyrka »från början stått».

Vad Gs 8 angår – alltså det runstensstycke som år 1927 återfanns på kyrkogården – är Anders Ericssons uppfattning, att stenen flyttats från Väster Hästbo, tydligen endast grundad på en gissning. Museiintendenten Arvid Enqvist, som sommaren 1927 undersökte den just påträffade stenen, betecknar den som »en hittills okänd runsten . . . ej upptagen hos Liljegren eller Bautil».

Anders Ericsson gissade emellertid rätt, vilket enligt min mening klart framgår av ett fynd, som gjordes hösten 1943. Då kom nämligen ett litet runstensfragment i dagen, som är av avgörande betydelse för frågan om runstenens ursprungliga plats. Vid runinskriftsinventeringen i Gästrikland år 1945 fick jag kännedom om fyndet.

Med anledning av Abraham Hülphers uppgift av år 1793, att en sönderslagen runsten skulle finnas i Hästby, begav jag mig dit och frågade på flera ställen i byn efter den sedan länge försvunna runstenen. Lantbrukaren Erik Eriksson, Väster Hästbo nr 10, visade mig vid mitt besök på gården en liten stenskarva, som han något mer än ett år tidigare hade hittat, när han grävde på gårdstomten. Jag noterade fyndet i inventeringsrapporten och återvände år 1977 till Väster Hästbo i samband med mitt arbete med de gästrikiska runinskrifterna. Det som då slog mig var att huggningstekniken är exakt densamma som på runstensstycket i Torsåkers vapenhus. Ristningslinjerna är trådsmala med något ojämna kanter. Stenarten är densamma och röntgenfluorescensanalysen visade, att Väster-Hästbo-skarvan och runstensstycket är uppbyggda av samma element.

Dessa förhållanden ger vid handen, att det lilla runstensfragmentet och stenen i vapenhuset utgör delar av samma runsten. Man kan vidare draga den slutsatsen, att runstenen ursprungligen har stått rest vid Väster Hästbo.

Två hittills förbisedda källor styrker, att Gs 8 är identisk med den sten, som Hülphers såg ligga »sönderslagen wid Wester Hästbo».³ I en förteckning över »I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar», upprättad av pastor loci L. Jäderlund och daterad »Thorsåker d. 3 Julii 1830» lämnas bl. a. följande upplysningar: »På Westerhästbo Bys Åkrar, mellan och invid de spridda Gårdarna, finnas flere Ätthögar, de fleste cirkelformige, desse, såsom öfrige härstädes, mer eller mindre i okänd tid genomgräfd . . . Ett Fragment af en Runsten, länge nyttjad såsom Förstufvu Bro hos Åbon på N° 1 i samma By, har en till denna del läslig Runttext.» Det förefaller sannolikt, att det är dessa uppgifter av kyrkoherden, som ligger bakom den nitiske N. J. Ekdahls besök på platsen samma år. Vid detta tillfälle gjorde Ekdahl en blyertsskiss av fragmentet (se fig. 35). Man vågar nog gissa, att det är han som har genomdrivit, att fragmentet flyttades till kyrkan. På kyrkogården blev det liggande, sjönk så småningom ned i marken, för att efter ett sekel av en slump komma i dagen igen år 1927. Men minnet av att en runsten hade flyttats från Väster Hästbo till kyrkan levde alltså kvar i socknen.

Om Hästbo, en av Gästriklands storbyar och den ojämförligt största byn i Torsåker, skriver Folke

³ Dessa två källor var ännu okända för mig, när jag för ett par år sedan skrev en kort uppsats »Om den sönderslagna runstenen i Torsåker» (i: *Från Gästrikland 1977*). Jag fann de båda anteckningarna strax efteråt i N. J. Ekdahls svaröverskådliga samlingar i ATA. De hade då sin plats bland Ekdahls konceptanteckningar från resorna i *Jämtland* (!).

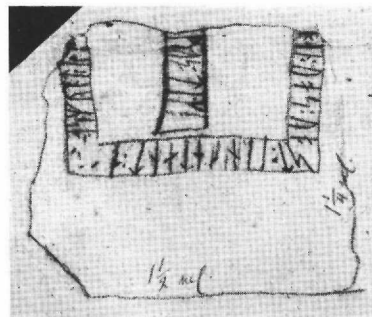

Fig. 35. Gs 8. Väster Hästbo, Torsåkers sn. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

Hedblom: »De nutida byarna *Västerhästbo* och *Österhästbo* i Torsåker ha ursprungligen utgjort en enda by, *Hästbo*. De båda byarna hade på 1540-talet ett sammanlagt skattetal av nära 11 markland, det största i socknen. Den närmast största byn, Vall, hade inte mer än ca 7 markland och Vi ca 5 markland. Redan detta kunde anses tyda på en avsevärd ålder hos den bebyggelse som bär namnet Hästbo. Men ett vida starkare indicium härför tycks man ha i de betydande fornlämningar som påträffats i Västerhästbo by, bl. a. fem stora högar och en s. k. treudd. Man har på platsen gjort två fynd, varav det ena dateras till 500-talet e. Kr. och det andra till senare delen av vikingatiden. Vidare har man i samma by påträffat en sönderslagen runsten.⁴ Västerhästbo torde i själva verket representera den äldsta delen av Hästbo, den som ursprungligen burit detta namn. Detta hävdar också folktraditionen på orten än i dag.» Se *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* (1958), s. 55.

Avståndet från runstens ursprungliga plats till Torsåkers kyrka är fågelvägen omkring 6 km.

Gråröd sandsten. Höjd 70 cm; största bredd (strax nedanför ristningen) 90 cm; tjocklek omkring 7 cm. Det lösa lilla stycket, som har tillhört stenens övre, eljest helt förlorade del, mäter endast 25×18×4,5 cm. Runorna på detta fragment är omkring 6,5 cm; på det större stycket av stenen mäter runorna 5,5–9,5 cm. De minsta runorna står i det vågräta runbandet nedtill, de större i det lodräta bandet på ristningsytans mitt. Detta lodräta band vidgar sig svagt nedåt, varför de nedersta runorna blir de största. Ristningslinjerna är trådmala, med skarpa kanter.

Inskriften har av allt att döma börjat nedtill till vänster, alltså i det lodräta, vänstra bandet. Ristningsytan är hårt sliten. Därigenom har flera runor plånats ut eller blivit mycket otydliga. (Jfr uppgiften ovan s. 74, att stenen legat i en »Förstufvu Bro».) I ristningsytan finns ett stort antal små runda fördjupningar, orsakade av vittring. Inskriften är svårläst.

Inskrift:

asmuntr - - - fap - - - han : uas : uist : - - - ikla - ti · · · kuust - -
           5   10   15   20   25   30   35

Asmuntr . . . Hann vas vestr uti Ænglandi . . .

»Åsmund . . . Han var västerut i England . . .»

Till läsningen: Runföljden 1–8 **asmuntr** - står i det lodräta vänstra runbandet. Före 1 **a** finns i detta runband inga spår av någon runa. En grund, rundad fördjupning kan möjligen vara övre punkten i ett skiljetecken (:) vid inskriftens början. 1 **a** har, liksom inskriftens övriga **a**-runor, kort, ensidig bistav. 2 **s** har formen h , alltså med mellanleden något nedåtgående; de andra **s**-runorna (18, 21, och 35) har

⁴ Hedblom bygger här på den ovan s. 72 citerade uppgiften av Hülphers i *Beskrifning om Gestrikland* (1793).

däremot uppåtgående mellanled. **5n** har kort, ensidig bistav, liksom inskriftens andra, helt bevarade **n**-runa, **15n**. **6t** har bistav på båda sidor om huvudstaven; bistavarna utgår från ramlinjen vid huvudstavens topp. Samma form har **22**, **31** och **36t**. **7r** har tydligt vinklad bistav. Efter denna runa finns inga säkra spår av skiljetecken; däremot syns, alldeles i stenens övre vänstra kant, nedre hälften av en huvudstav. Övre delen av runan har förlorats, när stenen bröts av; se pl. 4. Runföljden 9–12 ... **fap** -...., som måste ha haft sin plats på runstenens eljest förlorade övre del, är något skadad. En stor del av fragmentets ristningsyta har nämligen spjälkats av och gått förlorad, varigenom **9f** har mist sin övre del. Det som återstår är högst två tredjedelar av runan, som står där runbandet har börjat svänga. Man ser en tydlig huvudstav och på dess högra sida ett stycke av en uppåtriktad bistav. Av dennas placering framgår, att runan har varit **f**. **10a** är tydligt. I **11p** är bistaven något lågt ansatt. Efter **11p** finns på normalt runavstånd en tydligt ristad linje, som förefaller att vara en **i**-runa, men den skulle också kunna uppfattas som ett streck, markerande runbandets slut. Nedanför **11p**, utanför slingan finns några skårer (ej runor). Inskriften har sedan, efter ett långt förlorat parti, fortsatt i stenens högra kant med runan **13h**. Av denna återstår hela huvudstaven alldeles i brottkanten samt bistavarna på huvudstavens högra sida. Att runan har varit **h** är säkert. **20i** är ej stunget. Av runorna 23–25 återstår endast spår av huvudstavarna. Mellan runan 25 och följande runa (**26i**) är avståndet något större än normalavståndet; det är möjligt, att ett skiljetecken (:) här har gått förlorat. **26i** är ej stunget. I **27k** är huvudstaven skadad på mitten genom flagring. **28l** är tydligt. **29a** har bistaven i en urgröpning. Av **30** återstår endast huvudstavens topp; övriga delar har försvunnit i en djup flagring. I **31t** är huvudstaven och vänstra bistaven bevarade; av den högra bistaven finns numera inga spår. I **32i** finns till vänster om huvudstaven en ojämn urgröpning. Inga säkra spår av skiljetecken finns efter **32i**. Runföljden 33–38 står i det lodräta mittbandet, där runorna tydligen skall läsas uppifrån och nedåt. **33ku** är en binderuna. **34u** är säkert, liksom **35s** och **36t**. Inskriftens sista runor är svåra att bestämma: **37** har huvudstaven bevarad (**i** eller **a?**); den följande runan bör vara ett något missbildat **k**. Inskriften avslutas med två linjer, den första mycket grund och ännu smalare än ristningen i övrigt (skissering?), den andra däremot av samma karaktär som en huvudstav.

Någon tolkning av den mycket fragmentariska runinskriften har hittills icke givits. Den har betecknats som »i det närmaste oläslig», vilket icke innebär någon större överdrift.

Det enda parti av inskriften som förut har lästs är runföljden **asmunt**. Sålunda skriver Anders Ericsson, stenens upptäckare, i *Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927*: »Någon sammanfattning av inskriften låter naturligt nog inte göra sig. Ordet *Asmunt* kan tydligt läsas och torde runstenen vara ristad av Asmund Kareson, Sveriges förste konstnärlige runristare, som levde på 1000-talet.» På liknande sätt uttalar sig E. Bellander (a. a. 1938): »Av texten återstår endast en del otydliga runor, där man urskiljer namnet Asmund.» Också Bellander anser, att stenen är ristad »av Asmund» (se a. a. 1944). William Eriksson (a. a. 1958): »Av texten återstår endast en otydlig runslinga, där dock namnet Asmund urskiljes. Möjligen anges med detta namn Asmund Kareson, verksam som missionär och runskrivare på 1000-talet. Han är känd . . . för sin konstnärliga och omväxlande ornamentik, men tillika för sina enkla och schablonmässiga inskrifter.»

Uppfattningen att Gs 8 skulle vara ristad av Åsmund Kåresson saknar all grund. Huggningstekniken avviker högst påfallande från den man finner i ristningar av den framstående mästaren. Det som karakteriserar Gs 8 är de trådmala, skarpkantade linjerna. Jag kan ej erinra mig någon annan ristning i sten, som har ristats med ett så skarpeggat verktyg. Därtill kommer, att **asmuntr** tydligen är namnet på den man som lät resa stenen, icke på den som ristade. *Asmundr* var under vikingatiden ett vanligt namn; se vidare Gs 14, nedan s. 160.

Det intressantaste med denna mycket skadade inskrift är givetvis, att den lämnar oss en uppgift om en eljest okänd Englandsfärd. Den man till vilkens minne runorna har ristats har sålunda varit med i den stora skara svenskar, som under vikingatidens slutskede seglade västerut till England. Väster-

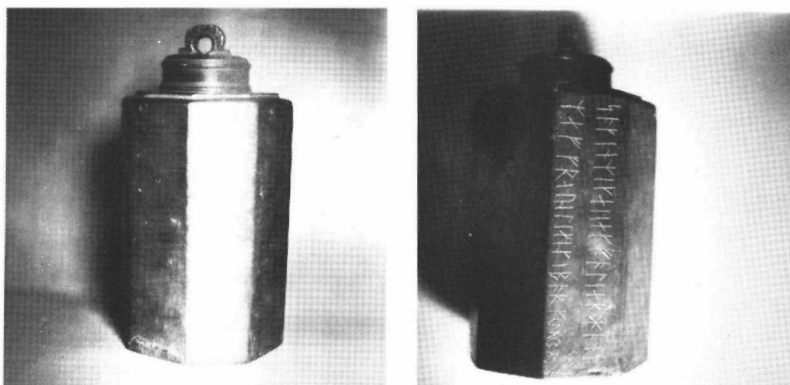

Fig. 36 a och 36 b. Flaskan från Torsåker.

Hästbo-stenen är den enda »Västerledsstenen» i Gästrikland. Tidigare har man visserligen ansett, att en färd till England nämns på Söderbysten, men den tolkning, som denna uppfattning grundar sig på, kan av flera skäl icke vara riktig. Se nedan Gs 13, s. 143.

I Nordlanders ovan s. 72 citerade berättelse från forskningsresan i Gästrikland år 1882 meddelas en tradition om Gs 7 (!), att man »tagit honom från sin plats och lagt honom i en bro». Denna uppgift, att runstenen under en tid legat i en bro (förstubro?) skulle kunna förklara, att ristningsytan på Gs 8 är sliten. Jfr ovan s. 75.

En annan tradition i Hästbo återger skolläraren därstädes, J. G. Myrsell, i skrivelsen 1890 (se ovan s. 72). Stenen skulle ha legat på en grav, där »en engelsk konung skall vara begravnen». Om man har i minnet, att runinskriften såvitt jag vet först nu har tolkats, är denna år 1890 nedtecknade tradition onekligen överraskande.⁵

Torsåkers Gammelgård

I Torsåkers hembygdsförenings samlingar förvaras en tennflaska, försedd med en prydligt ristad runinskrift. Tennflaskan är, skruvlocket inräknat, 26 cm hög. Formen är åttkantig och varje kant är 5,5 cm bred. Runorna, som har sin plats på en av dessa kantytor, står i två parallella, lodräta rader. Se fig. 36 a och 36 b. Runhöjden är 1,9–2,1 cm. Runorna är ristade med ett skarpt redskap, med all sannolikhet en kniv.

Runinskriften, som skall läsas uppifrån och nedåt, börjar tydligen i den högra raden. Inskriften lyder:

sokin mik ai iak foliar honom af fri uilia ikibork

Omedelbart efter inskriften står $\text{O} \times \text{X}$

»Söken mig ej. Jag följer honom av fri vilja. Ingeborg.»

Det kan anmärkas, att en fullständigt likalydande runinskrift är sticklad i en liten kopparplåt från Torps sn i Medelpad (SHM inv. nr 15031). Om denna kopparplåt, som dessutom pryds med några lapptrummebilder, se *Fornvännen* 1913, s. 285 f.

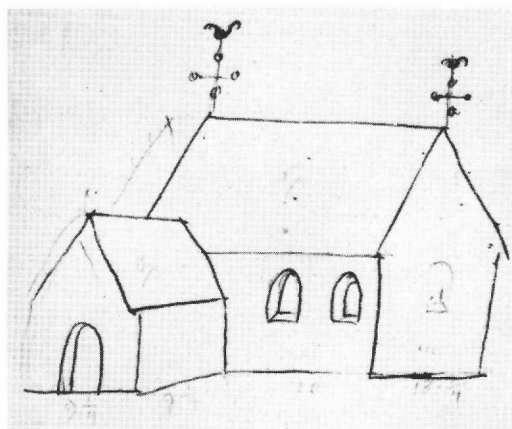
Tennflaskan i Torsåkers Gammelgård kan dateras till 1700-talet, troligen till århundradets förra hälft. Runinskriften kan ha tillkommit betydligt senare.

Ältebo, Torsåkers sn

Av landsantikvarien i Gävleborgs län anmäldes år 1967 fyndet av en ristad sten, påträffad vid rivningen av ett gammalt brygghus. Ristningen består av sju tecken, varav fyra är runliknande. Därunder har en vagn, dragen av en häst, avbildats mycket

⁵ Det är väl ej alldeles uteslutet, att traditionen kan vara relativt ung. N. J. Ekdahl har måhända kunnat läsa ordet *England* på den skadade stenen och omtalat detta för folk i bygden, när han år 1830 undersökte runstensstycket på Väster Hästbo.

klumpigt. Brygghuset låg enligt uppgift cirka 15 m från sjökanten, nära en plats som hade använts vid utlastning av järn från traktens hyttor. Om ristningen, som uppenbarligen är sentida, framhöll Riksantikvarieämbetet i sin skrivelse den 25.10.1967, att den har »en viss likhet med tidigare kända s. k. vallarestenar». – Redan långt tidigare hade jag fått kännedom om denna »runsten». I Runinskriftsinventeringen 1945 lämnas följande meddelande: »Då jag under min inventeringsresa uppehöll mig i Torsåker, hörde jag från flera håll en sten omtalas, som man trodde vara ett stycke av en runsten. Vid ett besök på den angivna gården kunde jag konstatera, att den ristade stenen icke var någon runsten . . . Stenen hade påträffats omkring 1932 . . . Den var vid fyndtillfället uppmålad med grön färg, som fortfarande finnes kvar i ristningen.»

Årsunda kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

9. Årsunda kyrka

Pl. 5

Litteratur: B 1096, L 1054. Ransakningarna 1684 (F 1 9:5; tryckt i Ransakningar efter antikviteter, vol. 1, 1960, s. 184); Ulf Christofersson, Gästerikelandz Antikviteter (F 1 7b) nr 8; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh5); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 37; O. Celsius, Svenska runstenar (F m60) 2, s. 46; A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758, s. 39 (Cd9 Västerås stadsbibliotek), Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs Län, Afd. I (1793), s. 228, not h; N. J. Ekdahl, Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861), s. 163; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 26 (ATA; tryckt i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890 under rubriken »Antiquariska undersökningar» s. 12); J. Nordlander, Berättelse för en resa i Gestrikland år 1882 (ATA), s. 18; S. Bugge, Studier over de nordiske Gude- og Heltedags Oprindelse (1881–1889), s. 506; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 41, 162; E. Salvén, Bonaden från Skog (1923), s. 136; Sverige (utgiven av O. Sjögren) bd 6 (1924), s. 191; G. A. Hellman, S. Florin och S. Janson, Inventering av fasta fornlämningar i Årsunda Sn 1927 och 1934 (ATA) nr 5; H. Schück, Två Sigurdristningar (i: Fornvännen 1932), s. 257f.; K. Hedlund, Gestrikländska bildstenar (i: Gefle Dagblad den 15.12.1932, s. 5), De fasta fornlämningarna i Årsunda socken (i: Gefle Dagblad den 4.10 och 5.10.1933); B. Hellner, Årsunda kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 232; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 79f., II (Från Gästrikland 1944), s. 38f., s. 48; R. Norberg, Förteckning över lösa föremål av historiskt eller konstnärligt värde, 1939 (ATA); S. B. F. Jansson, Runskriftsinventering 1945 (ATA); Osk[ar] Ol[sson], Årsunda kyrka (i: Årsunda hembygdsförenings Årskrift 1946), s. 1, 15; L. Alfvegren, r-genitiv och are-komposition (1958), s. 156; Med arkeologen Sverige runt (1965), s. 288; E. Ploss, Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer (1966), s. 101; M. Blindheim, Fra hednisk sagnfigur til kristent forbilde (i: Den iconographiske post Nr 3, 1973, s. 18; E. Bergendahl Hohler, Sigurd og Valkyrien på Hindarfjell (i: Den iconographiske post Nr. 3, 1973), s. 29, 31; Kulturhistoriska sevärdheter, utg. av Gästrik-Hälsinge hembygdsförbund (1976), s. 24.

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a. (återgiven av Schück i Fornvännen 1932, s. 263, av K. Hedlund i a. a. 4.10.1933, av Bellander i Från Gästrikland 1938, s. 80, av Ploss i a. a. Tafel 15, Nr 19, av Bergendahl Hohler i a. a. s. 31); Hadorphs och Christoferssons träsnitt, återgivet av E. Baudou i Fornlämningar I, Gästrikland och Hälsingland i förhistorisk tid, 1974, s. 3 (med en missvisande underskrift)¹; N. L. Söderholm, teckning i Wiberg a. a. 1864; Ihrfors, teckning i a. a.

Runstenen står uppställd i vapenhuset, på en låg sockel. Stenen är fastklamrad med sju järnkrampor mot norra väggen.

Den äldsta bevarade uppgiften om Gs9 härrör från Ransakningen i »Årsunda d. 11 October» år

¹ Träsnittet av Årsundastenen kallas i Baudou a. a. (1974) »En akvarellerad teckning från assessorn N. R. Broocmans och arkivritaren Olof Rehns resa i Hälsingland 1763».

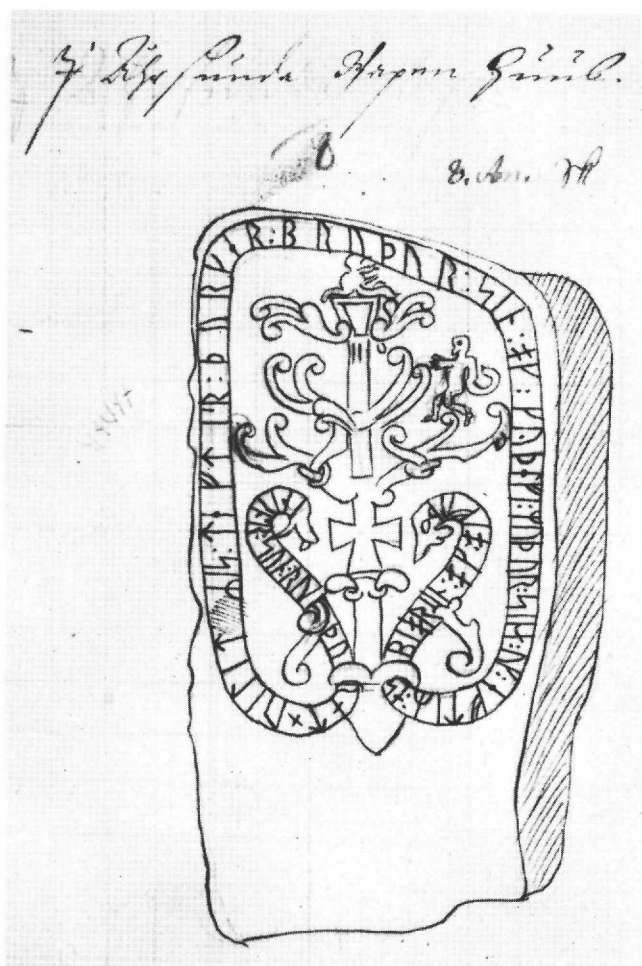

Fig. 37. Gs 9. Årsunda kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

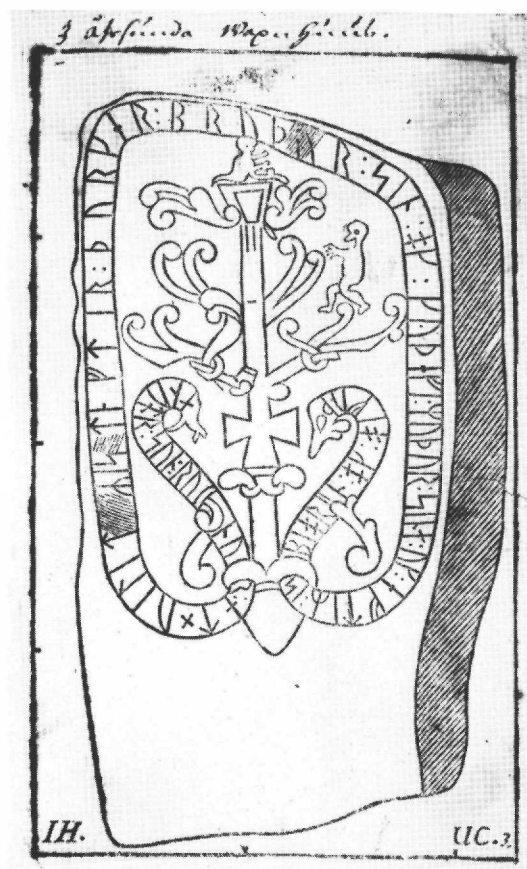

Fig. 38. Gs 9. Årsunda kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1096).

1684, där det heter: »Vthi Wapnhuset ligger en Runsten wid döören som Vennæsius aftagit och elliest inge opreeste runsteenar här i Sochnen.»²

På sin teckning av stenen i *Gästerijkelandz Antiquiteter* har Ulf Christofersson antecknat: »J Åhrsunda Wapen Huus». Se fig. 37. Samma platsuppgift finns på det av Hadorph och Christofersson signerade träsnittet i Peringskiölds Monumenta (B 1096: »Årsunda Sockn. I Vapnhuset»; L 1054: »I vapnhuset»).

Endast en ganska kort tid efter Hadorphs och Christoferssons undersökning i september 1690 blev runstenen flyttad från sin plats i vapenhusgolvet, där den av allt att döma hade lagts in, då kyrkan byggdes. Runstenen togs tydligen ut någon gång omkring år 1700 ur vapenhusgolvet och ställdes upp utanför kyrkan, lutad mot kyrkans mur. Detta framgår av följande uppgift i *De Gestrucia* (1720): integer est sed erectus non ita pridem, templi Asundensis muro incumbit, ut scriptura ad murum conversa non facile lustrari possit (»Oskadad, men icke som fordom stående upprätt, lutar sig en runsten mot Årsunda kyrkas mur med inskriften vänd mot muren, så att den ej lätt kan granskas.»)

² Om den här nämnde aktuarien i Antikvitetskollegiet Erik Wennæsius se ovan s. 24, not 1.

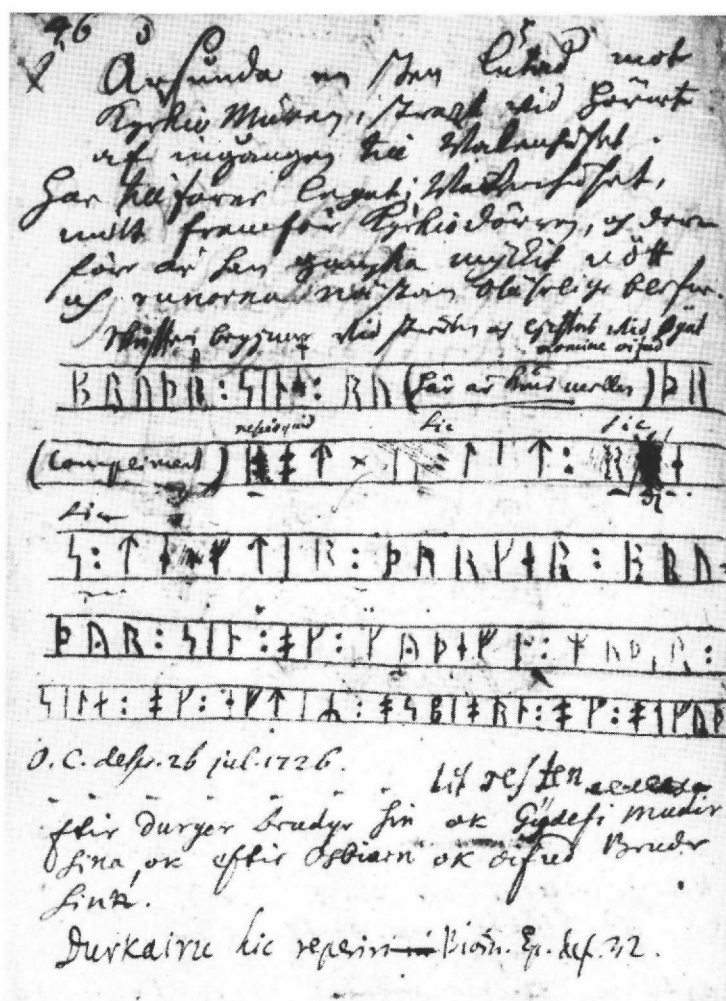

Fig. 39. Gs 9. Årsunda kyrka. Efter uppteckning av O. Celsius i F m 60: 2.

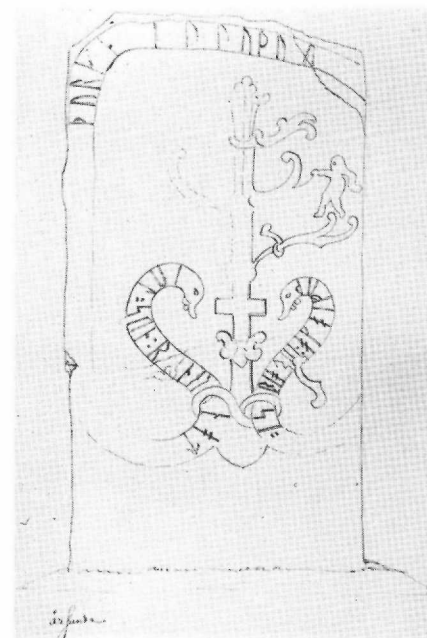

Fig. 40. Gs 9. Årsunda kyrka. Efter teckning år 1864 av N. L. Söderholm.

Olof Celsius, som undersökte ristningen några år senare (den 26 juli 1726), lämnar i sin anteckningsbok *Svenska runstenar* (F m 60: 2) en liknande, något utförligare beskrivning av runstens dåvarande plats (se fig. 39): »Årsunda en sten lutad mot Kyrkio Muren, straxt wid hörnet af ingången till Wakenhuset. Har tillförne legat i Wakenhuset, mitt framför Kyrkiodörren, och därför är han ganska mycket nött och runorna nästan oläselige blefne.»

Abraham Hülphers har i »Första Utkast efter Dagboken på resan 1758» antecknat: »Kyrkan hafwer inga antiqviteter – utom en Runsten i muren insatt.» I sin beskrivning över Gästrikland (1793) nämner han, att Årsunda kyrka »har wanliga prydnader ... Eljest förekomma inga särdeles märkwärdigheter och ålderdoms lemningar.» Han tillfogar emellertid i en not: »I muren skall förr varit en Runsten, som förmodel. wid tilbyggnaden blifwit bårttagen.» (Den »tilbyggnad» som Hülphers här nämner, åsyftar en genomgripande ombyggnad av kyrkan 1770–1774. Då revs det på 1200-talet uppförda vapenhuset framför södra ingången, där runstenen en gång under fem århundraden hade haft sin plats i golvet. Likaså revs den gamla sakristian på kyrkans norra sida. Vid samma tillfälle uppfördes tornet, vars bottenvåning fick tjänstgöra som vapenhus.)

I *Beskrifning öfver provinsen Gestrikland* (1861) lämnar oss L. E. Åhrman följande uppgift: »I kyrkans torndörr är en runsten inlagd till tröskel, men inskriptionen derå är oläslig.»

Redan ett par år senare hade runstenen flyttats bort ur torntröskeln. C. F. Wiberg skriver nämligen i sin berättelse från den antikvariska resan år 1864: »Runstenen (Bautil 1096) återfanns nu stående vid kyrkogårdsmuren, bredevid vestra kyrkodörren och var med krampor fästad i denna mur; detta oakadt var stenen bruten i tre stycken och runorna i det närmaste utplånade, tillfölje deraf att han före sin sista upprensning en lång tid legat i Vapenhusets golf.» Stenen hade utsatts för åverkan, ej endast därigenom att »runorna blifvit fullkomligen utslitna, utan äfven större delen af högra slingan blifvit omsorgsfullt borthuggen vid det tillfälle, då stenen skulle inpassas i Vapenhusgolfvet».

Vid J. Nordlanders besök år 1882 stod runstenen kvar på samma plats: »Emot muren omkring Årsunda kyrka stod en runsten upprest.» – *Sverige*, utg. av O. Sjögren år 1924: »Vid kyrkogårdsmuren står en illa medfaren runsten.»

Samma år, alltså 1924, flyttades den svårt skadade runstenen från kyrkogårdsmuren in i vapenhuset och uppställdes vid norra väggen så som stenen nu står. Flyttningen skedde i samband med kyrkans restaurering, under ledning av Sven Brandel.

Röd gävlesandsten. Höjd 210 cm, nuvarande största bredd 85 cm, tjocklek 17–19 cm. Runornas höjd är 5,5–8 cm.

Ristningen är mycket hårt sliten, uppenbarligen genom tramp. Detta förhållande har ju framhållits av flera tidigare granskare. Sålunda anmärker Celsius (1726), att stenen är »ganska mycket nött och runorna nästan oläselige blefne»; Åhrman (1861) konstaterar, att »inskriptionen derå är oläslig» och Wiberg (1864), att runorna var »i det närmaste utplånade» och att »större delen af högra slingan blifvit omsorgsfullt borthuggen». Bellander (1938): »runorna till stor del utplånade»; Jansson (Runinventeringen år 1945): »Ristningen är mycket hårt sliten och dessutom svårt skadad genom att stenens högra del (med dess runslinga) har slagits bort . . . Ristningen är felaktigt ifylld med vit färg.» Alfvegren (1958): »Den är numera starkt vittrad och delvis skadad, varför stora delar av texten är utplånade.»

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter Ulf Christoferssons teckning år 1690):

inu - r : sun : r[u]p[u]r at × [uili]t . . . [ris :] t eftir : þurker : brupu[r : sin : ok : kypel̥fi
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50
 : muþur : sina : uk] : eft[i]r : [a]sbiorn : o[k : o]ifup
           55   60   65   70   75   80

Anundr (?), sun **rupur** (?) at **uilit** . . . æftir Þorgæir, broður sinn, ok Guðælfi, moður sina ok æftir Asbiorn ok **oifup**.

»Anund (?), Rodas (?) son . . . (lät resa stenen) efter Torger, sin broder och Gudälv, sin moder och efter Åsbjörn och **oifup**.

Till läsningen: Många av runorna är endast skönjbara vid belysning under svart duk. I runan 1 syns en huvudstav; inga spår av någon bistav. (På teckningen **i**, på träsnittet ändrat till **a**; se nedan.) I 2 **n** är bistaven svagt skönjbar; runan har sannolikt ensidig bistav. 3 **u** är jämförelsevis tydlig. Av runan 4 återstår endast huvudstaven. På teckningen av år 1690 har runan formen **f**, medan den på träsnittet (B 1096) har ändrats till en binderuna: **nt**. 5 **r** är fullt skönjbart. Mellan 5 **r** och 6 **s** finns två punkter, sannolikt skiljetecken (:). Det bör emellertid framhållas, att det i ristningsytan finns talrika små runda fördjupningar, vilka har uppkommit genom vittring. Att skilja dessa från huggna punkter är numera svårt eller omöjligt. 6 **s** har formen **ʃ**. I 7 **u** har bistaven förlorat sin översta och sin nedersta del. 8 **n** förefaller att ha haft dubbelsidig bistav. 9 **r** är säkert. Efter denna runa är ristningsytan ojämn 16 cm. Här finns nu inga säkra spår av någon runa. 11 **p** är säker. 12 **u** (?) har oregelbunden form; bistaven är nämligen

Fig. 41. Gs9. Årsunda kyrka. Detalj av ristningens övre del med svärds klingan synlig inne i drakslingan.

placerad 2 cm från huvudstavens topp vid ramlinjen. Dessutom är bistaven krokig. I runan 13 är bistaven skadad; sannolikt **r**. Skiljetecken saknas före 14**a**, som har dubbelsidig bistav. Efter 15**t** finns ett skönjbart kryss. Efter krysset finns en huvudstav som en svag skuggning i ytan, varefter ristningen numera är helt utplånad 30 cm. Därefter möjligen svaga spår av en kort **t**-runa (20). Efter 20**t** går en brottspricka genom stenen. Avståndet till nästa spår av en runa är 13 cm. Av denna återstår endast ett obetydligt stycke av en huvudstav. Efter ytterligare 11 cm syns nedre delen av en huvudstav, följd av två djupa små punkter, vilka emellertid troligen är naturliga urgröpningar. Sedan kan en **t**-runa svagt skönjas. Före 25**e**, som har förlorat toppen i en kantskada, saknas skiljetecken. I runföljden 25–33 är avståndet mellan runorna stort, 8 till 9 cm. Runorna 26–29 **ftir** är säkra, trots att bistaven i 29**r** är skadad på mitten. I 31**u** förefaller bistaven att utgå 1,5 cm nedanför huvudstavens topp. I 32**r** är bistaven upptill skadad; på dess mitt finns en naturlig urgröpning. Mellan huvudstav och bistav i 33**k** finns en ojämn fördjupning. 34**e** är djupt stunget. Av 35**r** är endast nedersta delen i behåll; övriga delar har gått förlorade i en djup toppskada. Av följande skiljetecken finns endast nedre punkten; den övre har förlorats i samma toppskada. Runföljden 36–41 **brupur** är säkra. I denna runföljd är avståndet mellan runorna stort: mellan 36**b** och 37**r** nio cm, mellan 37**r** och 38**u** sju cm, mellan 38**u** och 39**p** drygt åtta cm. Här uppe i runslingans översta del – inom runföljden **brupur** – kan en intressant iakttagelse göras. Det förhåller sig nämligen så, att mellan runan 38**u** och 39**p** finns i slingan fullt tydliga ristningslinjer, som har slående likhet med en **u**-runa, bortsett från att den är kortare och har spetsig topp. Denna ristningsdetalj har tidigare ej observerats. Den saknas redan på Ulf Christoferssons teckning år 1690 och givetvis också på hans och Hadorphs träsnitt (B 1096). Det är tänkbart, att detta kan förklaras av att dessa granskare, i likhet med senare granskare, har uppfattat de ristade linjerna som en tanklös och obetydlig *felristning* i inskriften och därför ej återgivit »runan» på teckningen. Det ser ju ut som om det på stenen står **brupur**, alltså som om en **u**-runa hade av ristaren efteråt inskjutits i mellanrummet mellan 38**u** och 39**p**. Se detaljbilden fig. 41! Det kan emellertid enligt min mening icke råda något tvivel om att vad man här ser på stenen föreställer den breda klingan på ett svärd, som den omedelbart nedanför drakslingan placerade figuren stöter in i slingan. Se vidare nedan s. 86. – Av 41**r** återstår nedre hälften av huvudstaven och

ett kort stycke (2,5 cm) av nedersta leden i bistaven. Övriga delar av runan har gått förlorade, då stenens övre högra hörn slogs bort. Denna skada fortsätter nedåt, eftersom hela stenens högra kant höggs av och tilljämnades för att inpassas i toringången. Därigenom har omkring en meter av runslingan förlorats. På detta bortslagna parti av stenen har runföljden 42–63 haft sin plats. Av runorna 62 och 63 finns nedtill till höger på stenen, där slingan börjar svänga inåt, spår av de nedre delarna av två huvudstavar, följda av ett svagt skönjbart skiljetecken; sannolikt **ok:**, ej **uk:**. 64 **e** är mycket grunt; övre tredjedelen av runan är förlorad. 65 **f** är nästan utplånad. 66 **t** något bättre bevarat. 67 [**i**] är helt bortnött. Av 68 **r** syns huvudstaven och spår av högra bistaven; den vänstra utnött. Av runan 69 är huvudstaven i behåll; inga spår av bistavar. Runföljden 70–75 **sbiorn:** är säker. I 75 **n** är bistaven högt placerad. 76 **o** är skadat; av nedre bistaven återstår endast ett svagt spår till höger om huvudstaven; av den övre endast vänstra delen. Av 77 [**k**] finns endast ett stycke av huvudstaven; toppen av runan är borta. Därefter har ett 7,5 cm långt stycke av ristningsytan flagrat bort i samband med att stenen bröts av. 78 [**o**] är skadat av flagringen; endast huvudstaven i behåll; inga spår av bistavar. Runföljden 80–82 **fup** är jämförelsevis säker. Inskriften slutar utan skiljetecken.

Hadorph och Christofersson enligt teckningen 1690: **inuor : sun : rupur at × uilit . . . ris : t eftir : purker : brupur : sin : ok : kypelfi : mupur : sina : uk : eftir : asbiorn : ok : oifup**. Enligt träsnittet (B 1096): **anuntr : sun : runur : at × uilit . . . ris . . . t eftir : purker : brupur : sin : ok : kypefi : mupur : sina : uk : eftir : isbiorn : ok : oifup**. Om olikheterna mellan teckningen och träsnittet se nedan.

Celsius anmärker, att »skriften begynner wid stierten och lycktas wid Ögat» (se fig. 39): **brupr : sin - : rupr -ot × - : lit : res : teftir : purker : brupyr : sin : ok : kypefi : mup -r : sina : ok : eftir : osbiorn : ok : oifup**. Om runföljden: **rupr** anmärker Celsius, att »här är krus mellan» **u** och **p**, dvs. att ett ornament på detta ställe delar runföljden. Inskriften translittereras: » . . . . . lit res ten ftir durger brudyr sin ok Gydefi mudir sina, ok eftir Osbiarn ok Oifud Brudr sin.» Se fig. 39. – Wiberg (1864) supplerar sin läsning (efter B 1096): a[n]u[n]t[r]: sun : r[u]n[u]r · ot . . . þurke[r] i [bru]þur . . . isbio[rn] ok oifup. Wibergs kommentar lyder: »Man ser, att här är knappt någon mening att vinna: orsaken är lätt att inse, då ej blott runorna blifvit fullkomligen utslitna, utan äfven större delen af högra slingan blifvit omsorgsfullt borthuggen vid det tillfälle, då stenen skulle inpassas i Vapenhusgolfvet.» – L. Alfvegren, som undersökte ristningen år 1957, skriver i *r-genitiv och are-komposition* (1958): Stenen »är numera starkt vittrad och delvis skadad, varför stora delar av texten är utplånade. De bevarade runtecknen, som tycks ha varit ifyllda med någon vit färg, är mer än decimeterhöga. Mellanrummet mellan runorna är också ovanligt stort, 5–10 cm. Jag läser följande: · · **unt · sun : rupur : at** (därefter är texten fullständigt utplånad till ordet) **purker : bru** (ett felristat lodrätt streck) **pur** (av sista **r** återstår endast nedre hälften, stenens övre högra hörn är avslaget). Vidare kan mot slutet av högra ormslingan urskiljas ett **o** (†). Den i detta sammanhang aktuella genitiven är dock tydligt bevarad. Jag kan emellertid icke finna annat, än att ordet är **rupur** (*Rupur*), dvs. gen. av ett kvinnonamn *Rupa*» . . .³

Redan av de ovan återgivna äldre läsningarna framgår det klart, att inskriften har varit svårt nött och mycket svårläst.

Den »fullständigaste» läsningen ger oss Hadorph och Christofersson med teckningen av år 1690. Den skars i trä och träsnittet trycktes i *Bautil* (1750). Det är emellertid att märka, att läsningen på några ställen ändrades i samband med att teckningen överfördes på trä. På deras träsnitt, signerat IH och UC,

³ Uppgiften om runornas storlek – »mer än decimeterhöga» – är ej korrekt. – Vad läsningen beträffar, anmärker Alfvegren själv, att runorna vid hans besök år 1957 »tycks ha varit ifyllda med någon vit färg». Om denna imålning antecknades i Runinskriftsinventeringen 1945: »Den felaktiga uppmålningen skall avlägsnas före undersökningen av ristningen.» Ristningen rengjordes emellertid först år 1977, då den vita färgen fortfarande satt kvar. Hur Alfvegren under sådana omständigheter kunde fastställa, att den »i detta sammanhang aktuella genitiven . . . är tydligt bevarad», är överraskande.

har sålunda runan **l** i ändrats till **a** (med dubbelsidig bistav). Runan 4 har skurits som en tydlig binderuna **nt** (𐌺); runan 11 **p** återges som **n**. Dessutom har ett skiljetecken (:) insatts efter 13 **r**. Binderunan 50 **ei** har ersatts med **e** och 69 **a** med **i**.

Genom dessa »förbättringar» av sin och Christoferssons läsning har alltså Hadorph av runföljden 1–5 **inu -r** åstadkommit en runföljd **anun̄tr** och 9–13 **rupur** har blivit **runur**. Han har genom ändringarna bl. a. fått fram ett välkänt mansnamn i inskriftens början – *Anundr*.

Eftersom Liljegren i *Run-Urkunder* (1833) återger inskriften efter avbildningen i *Bautil*, alltså efter träsnittet, framträder inskriften där i den av Hadorph retuscherade formen. Liljegrens återgivning av texten har följande utseende: Anuntr:sun:Runur:at×Vi lit:Ris:ta iftir:purker:brupur:sin:ok:Küpēfi:mupur:sina:aук:eftir:Isbiorn:ok:Oifup̄.

Det är denna »läsning» som ligger till grund för den tolkning, som ges i Inventeringen av fasta fornlämningar i Årsunda socken: »Anund son till . . . i Vi lät rista (stenen) efter Torger, sin broder, och . . ., sin moder, och efter Esbjörn och . . .». I *Gästriklands landskyrkor* (1936) lämnas följande översättning: »Anund, son till Runa i Vi, lät rista (stenen) efter Torgeir, sin broder, och Gudälv, sin moder, och efter Esbjörn och Vimod (?).» – I *Årsunda hembygdsförenings årsskrift 1946* framlägges följande tolkning: »Sonen Anund lät rista runor på offerplatsen efter sin broder Durker och sin moder Gudevi, samt efter Isbjörn och Vifot.»

Inskriften innehåller tydligen åtminstone sex personnamn. Det första, redan på 1600-talet svårlästa namnet, anger givetvis den person, som reste stenen. Osäkert är, om den delvis skadade runföljden ger oss ytterligare ett belägg på det i svenska runinskrifter synnerligen vanliga mansnamnet *Anundr*; det har hittills belagts närmare sextio gånger i dessa källor. Hadorphs rekonstruktion av namnet har enligt min mening visst fog för sig.

Tolkningen av det namn, som ingår i den omedelbart efter »*Anundr*» följande appositionen **sun:r[u]p[u]r**, erbjuder stora svårigheter.

L. Alfvegren, som undersökte ristningen 1957, kan »icke finna annat, än att ordet är **rupur** (*Rupur*), dvs. gen. av ett kvinnonamn *Rupa*, säkerligen identiskt med det på en uppländsk runsten från Norrsunda sn (SRI 7: 429) belagda namnet **hrupa**»; se *r-genitiv* och *are-komposition* (1958), s. 156. Alfvegren upp-tager sålunda runföljden 9–13 på Årsundastenen bland sina elva *sakra* exempel på ändelsen *-ur* i st. f. *-u* i genitiv singularis av svaga femininer.

Det är visserligen möjligt, att här har stått **rupur** (gen.) men belägget måste dock sägas vara ytterst osäkert. Ett kvinnonamn **hrupa** finns på U 429, och det torde återge ett *Hroða*, men detta är det hittills enda belägget, vilket visar, att namnet har varit mycket sällsynt. Det kan emellertid uppfattas som ett kortnamn till tvåledade kvinnonamn på *Hroð-* som runsv. *Hroðlaug*, *Hroðvi* och *HroðælfR*, fsv. *Rodhgærdh*, *Rodhælf*, isl. *Hróðný*.

Det bör också understrykas, att man ej kan utgå ifrån att appositionen **sun rupur** innehåller ett kvinnonamn. Emot detta talar, att inskriften i sin fortsättning, nämligen med runföljden (efter) **kypēfi:mupur:sina**, anger en annan kvinna som moder till den man som reste runstenen. Det förefaller, av de framlagda tolkningarna att döma, som om detta icke har uppmärksamrats.

Någon säker tolkning av **r[u]p[u]r**, om det nu verkligen har stått så, kan numera icke ges.

Det ovan nämnda **kypēfi** erbjuder däremot inga tolkningssvårigheter. Runföljden återger utan tvivel ackusativ av ett kvinnonamn *GuðælfR*. Ett sådant namn är visserligen eljest icke belagt, men det är bildat på helt normalt sätt och båda leden ingår i välkända, tvåledade kvinnonamn. Namnelementet *-ælfR* möter oss i följande runsvenska kvinnonamn: *AsælfR* (U 378), *AuðælfR* (nyfunnen runsten i Mellby k:a, Småland), *DisælfR* (U 917, Sö 251), *FriðælfR* (Ög 102, Gs 19), *GunnælfR* (U 1096), *HroðælfR* (U 357, U 656, U 824, Sö 308, G 134), *KættilælfR* (U 294?), *RagnælfR* (U 69, U 897), *ViælfR* (U 1039).⁴

⁴ Om namnelementet *-ælfR* se vidare S. B. F. Jansson, »Mellby kyrkas runsten» (i: *Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård* 48, s. 9f.) och där cit. litt.

Av inskriftens tre återstående namn kan två tolkas utan svårighet. Den döde brodern har hetat *Borgæirr*. Namnet är vanligt i de svenska runinskrifterna (ett femtontal belägg) och det är mycket spritt på Island och i Norge. – *Asbiorn*, *Æsbiorn* har tydligen varit ännu vanligare i Sverige under vikingatiden (ett trettiotal belägg). Namnet har också varit allmänt i de andra nordiska länderna.

Det är däremot icke möjligt att avgöra vad det är för ett namn som döljer sig i runföljden **oifup**. Förslag till tolkning av detta inskriftens sista namn måste tyvärr endast bli gissningar.

Ristaren lämnar ingen upplysning om i vilket förhållande *Asbiorn* och **oifup** har stått till de övriga på minnesstenen nämnda personerna.

Också runföljden **uilit** måste sägas vara omöjlig att tolka på grund av ristningens beklagligt dåliga tillstånd.

Det är i första hand Årsundastenens ornamentik med dess »löfverk och människobilder i teckning» (Liljegren), som har tilldragit sig forskningens intresse. De slående likheterna med Gs 2 och Gs 19 framhölls redan av Sophus Bugge, som med avbildningen i *Bautil* som grund konstaterade: »Paa Aarsunda-Stenen i Gestrikland (Bautil 1096) er, ligesom paa Fernbo-Stenen, afbildet et Kors, der oventil gaar over i et stiliseret Træ. Øverst i dette er en Gjenstand, der snarest ser ud som et siddende Menneske. Til høire for Træet med Armene udstrakte imod dette er en Mand afbildet.»

Det kan här anmärkas, att träsnittet (B 1096) felaktigt återger en viktig detalj. På träsnittet, som Bugge alltså utgår ifrån, ser det verkligen ut som om figuren sträcker båda armarna mot »trädet», medan däremot *originalteckningen* visar, att figuren endast sträcker ut den ena (högra) armen. Den andra håller han bakom sig och den armen är liksom förlängd i en liten cirkel bakom mannen. Se fig. 37 och 38. Det kan konstateras, att teckningen i detta avseende är korrekt.

Den »Gjenstand» upptill på stenen, som Bugge »snarest» uppfattade som en sittande människa, är enligt E. Salvén »högst sannolikt» en fågel. Salvén skriver (a. a. 1923): »Intressant nog synes en . . . framställning av världsträdet även vara avbildad å en runsten vid Årsunda kyrka i Gästrikland . . . Stenens ristning är mycket defekt, men det var dock möjligt för författaren att vid ett besök å platsen till större delen iakttaga konturerna av runslingan längs stenens ytterkanter samt ett stiliserat träd såsom en markerad centralbild å dess mitt. Ristningens komposition påminner i hög grad om Ockelbostenens, liksom vissa detaljer i runslingans och trädets gestaltning . . . Huruvida fågel funnits avbildad i trädets topp, kunde ej avgöras, enär ristningen här var delvis utplånad. Med hänsyn till de överensstämmelser, som finnas mellan de båda träden, är det emellertid högst sannolikt, att så varit fallet.» Salvén tillfogar, att avbildningen i *Bautil* talar för »att en fågel varit framställd i trädets topp».

De figurer, som Bugge och Salvén här har nämnt, behandlas närmare av Henrik Schück i uppsatsen »Två Sigurdsristningar» (*Fornvännen*, 1932), där han till de tidigare uppmärksammade Sigurdsristningarna också lägger Årsundastenen och Österfärnebostenen (Gs 2). Schück menar, att den otydliga lilla figuren upptill på stenen, omedelbart under runslingan, skall föreställa Sigurd favnesbane. Att Schück vågar förmoda, att det förhåller sig så, beror på ristningens ornamentala likheter med Drävlestenen (U 1163). Där ser man nämligen upptill på stenen, hur Sigurd med sitt svärd genomborrar drakslingan. Schück framhåller, att om man ej hade haft den uppländska runstenen till jämförelse, skulle man ej kunna veta, vad de ristade linjerna upptill på Årsundastenen åsyftade: »Först genom en jämförelse med Drävlestenen blir det uppenbart, att vi överst hava Sigurd, som sticker sitt svärd i draken, ty utan denna hjälpreda kan figuren lika väl tydas såsom ett ornament.»

Vad tydligen ingen forskare hittills har haft kännedom om är, att *svärdet verkligen är ristat på Årsundastenen*. Det kan iakttagas på den plats, där man borde ha väntat det, nämligen inom ormslingan. Man kan alltså nu – utan hjälp av Drävlestenen – fastställa, att det är Sigurd Favnesbane, som är avbildad också på Gs 9 Årsunda. Sigurd sitter där liksom på språng, vilket väl skall markera, att han spänner alla krafter, när han stöter svärdet genom den väldiga ormen. Samma karakteristiska benställning intager Sigurd på Ramsundsberget (Sö 101) och på Drävlestenen (U 1163). Se fig. 41 och 42.

Den högra figuren på Årsundastenen skall otvivelaktigt uppfattas som en löpande man. Han sträcker

Fig. 42. U 1163. Drävle, Altuna sn. Detalj av ristningens övre del.

fram den ena handen; i den andra handen håller han ett stort, rundat föremål – en ring. Schück framhåller, att denne springande man »har tolkats olika, antingen som . . . dvärgen Andvare, vars dyrbaraste skatt var ringen Andvaranautr, eller som budbäraren Vinge»; Schück tycks föredraga det senare alternativet, men det är enligt hans uppfattning omöjligt att nå till någon visshet i den frågan. Se vidare ovan Gs 2, s. 35 f., där en redogörelse för olika forskares mening lämnas.

Likheterna mellan Gs 19 Ockelbo och Gs 9 Årsunda i ornamentik och komposition är så påfallande, att E. Salvén anser det vara »troligt, att de båda stenarna äro ristade av en och samma person eller att den ena stenen vid ristningen påverkats av den andra». Se a. a. 1923, s. 136. Schück däremot betonar likheten mellan Drävlestenen och Årsundastenen, »som tydligen är en variant till Dräflerstenen och förmodligen huggen av samma mästare – Lifsten eller Balle?» (*Fornvännen* 1932, s. 258.) Det måste sägas vara uteslutet, att Livsten eller Balle skulle ha ristat Årsundastenen.

Trots att ristningen är så svårt skadad och nött, får man intrycket, att den är utförd av en ristare, som har varit ganska oövad, åtminstone när det gällde att arbeta i sten. I jämförelse med den mycket skickligt huggna Drävlestenen framstår Årsundaristningen snarast som ett nybörjar- eller diletterarbete. Vad som emellertid är ofrånkomligt är, att Gs 9, Gs 2, Gs 19 och U 1163 (Drävle) till typen är mycket nära besläktade. De fyra runstenarna kan sägas tillhöra samma »ristarskola». Tillkomsttiden torde vara sent tiohundratals. Se vidare Gs 2, ovan s. 41.

Årsundastenen blev, i likhet med Gs 2 och Gs 19, redan under medeltiden flyttad från sin ursprungliga plats till kyrkan. Var stenen från början stått rest är och förblir därför okänt. Trots detta kan följande uttalande av K. Hedlund i en tidningsartikel förtjäna att återges: »De tre stenarna med vittnesbörd om en sagodikt från vikingatidens Gestrkland ligga alla efter samma rullstensås. Och följ vi åsen ned i Uppland, när den till Altuna, som ju har att uppvisa den med Årsundastenen överensstämmande Dräfle-stenen. Detta läge i närheten av åsen kan ju vara en tillfällighet, men man vill gärna tolka det som uttryck för en kulturgemenskap, som betingades av den väg, som sedan uråldriga tider måste ha följt åsen. Av de sju hittills kända svenska Sigurdsristningarna ligga fyra efter den åsväg, som säkert det fornatida gestrikländska järnet, som fraktades ned mot Uppland, gjorde till en av Gestrklands huvudvägar» (*Gefle Dagblad* 15.12.1932, s. 5). Jfr nedan s. 218 f.